

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND
ved W. Christiansen, Chr. Stenz og Inger Bjørn Svensson

INDHOLD :

Troels Fink: Velkommen til deltagerne i Dansk Historisk Fællesforenings årsmøde i Tønder.

Tyge Haarløv: Egnsudvikling i Tønder amt.

Th. Claudi Westh: Vestslesvig. Geesten – Marsken – Vadehavet.

Werner Christiansen: En militær aktion i Vestslesvig 1689.

Jørgen Kristensen: Revy i Sydslesvig.

Olfert Voss: Langdysserne i Steneng ved Abterp.

Sig. Schoubye: Emil Nolde og Seebüll.

Nicolai Svendsen: Det danske årsmøde i Tønder 1925.

Hans Andersen: Nicolai Svendsen.

Hans-Iver Toft: Økonomien ved restaurering af gamle huse i Tønder.

Peter Kr. Iversen: Nogle randnoter til Tønder museums forhistorie.

Jobs. Hertz: Trøjborg og Solvig.

Iørn Piø: Emmerlev-undersøgelsen.

Eske Kaufmann Mathiesen: En gård og dens beboere.

J. Th. Arnfred: Løgumkloster Refugium.

Job. Bruun: Et gravkammer i Gasse.

Niels Bøgh Andersen: Spredte indtryk fra min hjemby Aventoft.

I anledning af

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING

ÅRSMØDE I TØNDER 26.–28. august 1966

udsender Historisk Samfund for Sønderjylland et særlig omfangsrigt nummer af Sønderjysk Månedsskrift med vestslesvigske stof.

Historisk Samfund for Sønderjylland

afholder i august-september to store arrangementer:

Sønderborg amtskreds indbyder alle interesserede til

HISTORISK SØNDAG 14. august

Fra kl. 14–17 vil der hver hele time blive givet orientering ved følgende 6 lokaliteter: Broager kirke, Augustenborg slot, Egen kirke med kirkestaldene, Brovold voldsted, Sebbelev landsby og Notmark præstegård.

Adgangstegn á kr. 2,00 gælder alle 6 steder.

Som mål for »Den store egnsvandring« er det i år lykkedes at arrangere en heldags

UDFLUGT TIL ÆRØ den 4. september

Nærmere program vil blive fremsendt, men da deltagerantallet er begrænset til 300, bedes De melde Dem, så snart indbydelsen foreligger. Som foredragsholder har overarkivar dr. phil. Erik Kroman givet tilsagn om at medvirke.

Sønderjysk Månedsskrift

der udsendes af *Historisk Samfund for Sønderjylland* som selvstændig publikation, koster 20,- kroner årlig i abonnement (frit tilsendt). Abonnement og enkeltnumre (2,- kroner stykket plus porto) kan bestilles hos ekspeditionen, Landsarkivet, Åbenrå, tlf. (046) 2 27 04, eller på redaktionens adresse, H.P. Hanssensvej 9, Haderslev, tlf. (045) 2 17 37. Prøvenummer tilsendes gratis på anmodning.

Gamle købmandsgårde i Skibbrogade, Tønder. Foto arkitekt P. J. Petersen, Tønder.

Velkommen til deltagerne i Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i Tønder

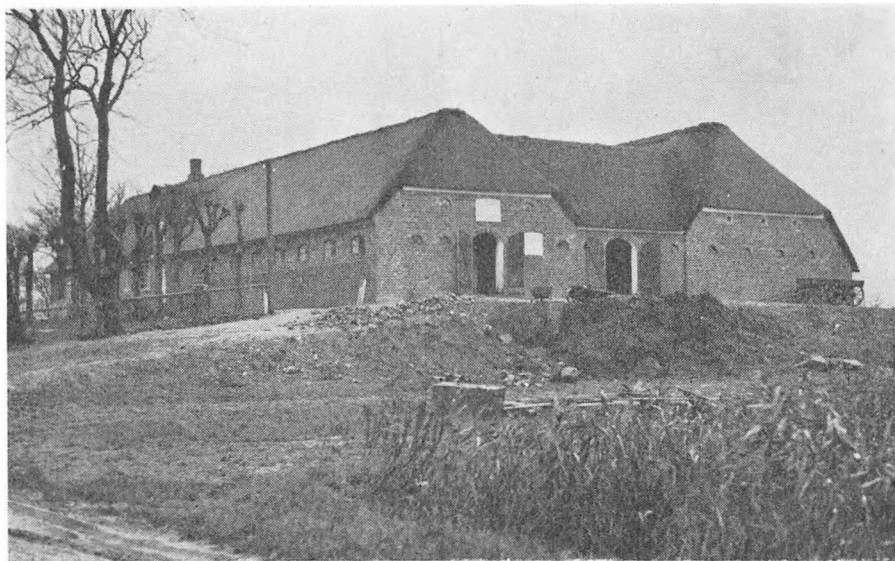
Få byer i Danmark kan give en så smuk baggrund for en historisk organisations årsmøde som Tønder. Svundne tiders særpræg er her bevaret i en rigdom af variationer, som må glæde enhver, og samtidig er byen som en levende og pulserende organisme et vidnesbyrd om at nyt og gammelt trives godt side om side. Borgerne har sans for at bevare byens karakteristiske træk, og de giver her et eksempel, som mange andre byer med fordel kunne tage ved lære af.

Det er historikernes opgave at holde bevidstheden om det forbigangne

levende i deres egen tid. Det er en betydningsfuld og i stigende grad også en taknemlig opgave, fordi den hastige moderne udvikling stiller fortiden i et skarper relief, og fordi der er en voksende forståelse for, at vi ved at have forbindelseslinierne i orden bagud, kan bevare en mangfoldighed af værdier, som ellers vil gå til grunde i en stor konformitet. Jo mere teknikken skaber muligheder for et velfærdssamfund – og godt for det – des mere vil ensartetheden gøre sig gældende, men des mere vil man også forstå, at velfærdssamfundets menneskelige problemer ikke må forsømmes. Historikerne har også deres opgave at røgte, hvis det menneskelige moment i velfærdssamfundet skal komme til sin ret. Heldigvis er der mange der umiddelbart forstår dette. Det ses af den voksende tilslutning til de historiske organisationer og den øgede interesse for historisk litteratur.

På den hastigt frembrusende samfundsskude repræsenterer historikerne kølen og ankeret; hvor andre er optaget af kurs, vindretning og sejlføring, tjener historikerne sikkerheden. Det tænker de ikke på i det daglige; da er de blot optaget af de tusinde konkrete opgaver og glæder sig ved nye opdagelser. De spørges ikke mere så ofte som det skete for en generation siden om, hvad nytte historien er til; den hører simpelthen med til en menneskeværdig tilværelse; denne erkendelse har velfærdssamfundet på bedste vis taget konsekvensen af, og derfor kan Historisk Samfund for Sønderjylland ønske Dansk Historisk Fællesforening velkommen til årsmødet i Tønder i forvisningen om, at fællesforeningens tilsluttede foreninger og institutioner fortsat kan binde an med store og krævende opgaver, som både samfundet og folket gerne ser blive løst.

Troels Fink

Sødam. Restaureret 1938. Foto arkitekt P. J. Petersen, Tønder.

Egnsudvikling i Tønder amt

Amtmand, dr. jur. Tyge Haarløv, Tønder, gør rede for egnsudviklingsarbejdet i landets tyndest befolkede amt.

At der er brug for egnsudviklingsindsats i Tønder amt er efterhånden anerkendt fra alle sider. Lige siden genforeningen har de centrale statsmyndigheder været opmærksom på, at der i dette amt lå særlige udviklingsopgaver, og det er snart længe siden, at man fra statens side tog fat på en så mægtig opgave som afvanding af marsken ved Tønder. Den virksomhed, som Statens jordlovsudvalg med udgangspunkt i kontoret i Tønder har udfoldet, er ligeledes af ældre dato. Ved anlægsarbejder og støtte på forskellige områder – ikke mindst landvinding i vadehavet og i ådalene – tegner der sig en ubrudt linie fra genforeningen og op til vore dage. I de senere år er Statens egnsudviklingsråd, Sønderjyllands erhvervsråd, Sønderjyllands investeringsfond, Tønder amtsråd, byrådet i Tønder og amtets øvrige byråd og sogneråd trådt aktivt ind i arbejdet, og dettes mål og midler tegner sig efterhånden med større og større klarhed.

Baggrunden for dette samlede fremstød er tydelig nok. For det første appellerer det til årvågenheden, at amtet ligger ved statsgrænsen med et forholdsvis større tysk mindretal end de øvrige sønderjyske amter og dernæst har netop denne vestlige del af Sønderjylland mere end noget andet amt i landsdelen og i landet som helhed været ramt af tilbagegang i befolkningstallet og stagnation. Arbejdet med at få dette forhold rettet op støttes af mindretallets repræsentanter i de kommunale råd, idet »Slesvigsk Parti« forståeligt nok er interesseret i, at også mindretallets unge opnår forbedrede muligheder for at arbejde og bosætte sig i deres hjemegn.

Amtet er med sine godt 30 personer pr. kvadratkilometer det tyndest befolkede amt i landet.

Fra 1860 til 1960 er amtets befolkningstal kun steget med 7.000, fra 35.000 til 42.000, eller med 20 %, hvorimod naboamtet Ribe i samme tidsrum har haft en befolkningstilvækst på 219 % og Danmark som helhed en tilvækst på 200 %. En tilvækst af denne størrelsesorden ville have bevirket, at der i dag var ca. 100.000 indbyggere i Tønder amt.

En kraftig indvandring og bosættelse i amtet af personer fra det øvrige land må efter det anførte helt klart være et ønskemål for Tønder amt, hvor vi har den opfattelse, at der bliver mere til hver, jo flere vi er om at dele! En større indvandring til amtet vil i en situation med fuld beskæftigelse være vanskelig at forestille sig. Er en sådan politik for tiden urealistisk, må man imidlertid så meget stærkere fastholde det noget lavere sigte: at bortvandringen fra amtet standses, og i hvert fald dettes befolk-

ningstal år efter år forøges med et antal personer svarende til dets fødselsoverskud. Først fra 1. januar 1961 synes der at kunne skimtes en udvikling i denne retning, idet en bortvandring fra amtet, der oversteg fødselsoverskudet – altså en regulær tilbagegang i befolkningstallet – fra dette tidspunkt er standset. Og i de følgende år er der en svag fremgang i befolkningstallet, svarende til en stigende procent af fødselsoverskudet.

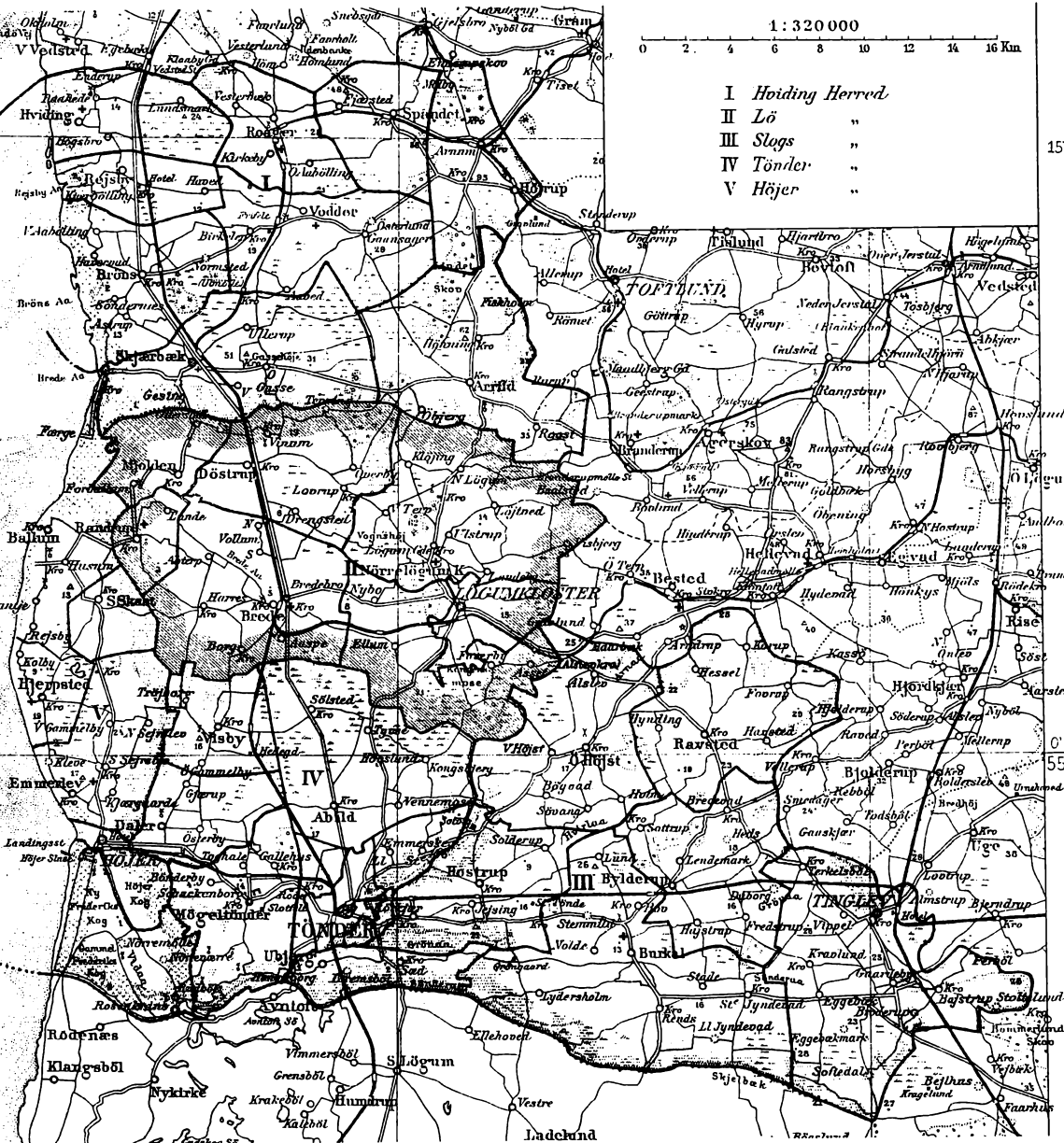
Med fare for at blive for vidtløftig vil jeg på dette sted gerne nævne den historisk- og befolkningsstatistisk meget kyndige redaktør Aksel Lassen's kronik i Berlingske Tidende for 11. marts 1966: »Omkring et åløb« med undertitel »Hvad der bestemte befolkningsudviklingen nord og syd for Kongeåen«. Denne kronik klarlægger to forhold af interesse for vort emne.

For det første påvises det, at Vestjylland og Vestslesvig i middelalderen og fremefter var forenet i en erhvervsmæssig fællesinteresse: eksport af stude til nabolande hinsides Nordsøen mod sydvest og vest, at udførselstolden for stude og indførselstold for kramvarer, at erlægge ved Kongeåen, i disse toldforanstaltningers kulminationsperiode 1650–1800 bevirkede, at Vestslesvig – hvor der stadig var frit slag for eksporten syd og vest på – trivedes, medens Vestjylland vantrivedes og var præget af armod og folkeflugt, at fremgangslinien i Vestslesvig – og det øvrige Sønderjylland bøjede af i takt med den afvikling af toldbeskyttelsen, som forløb fra 1788 til 1851, at den nye grænse, der i 1864 blev trukket ved Kongeåen, forstærkede og fuldbyrdede udviklingen, og at de store anlægsarbejdet i Sydjylland i århundredets sidste halvdel: Esbjerg havn og de mange jernbanestrækninger med stationsbyer i området mellem Kolding og Esbjerg satte befolkningstallet afgørende i vejret nord for den gamle grænse, medens det af mangel på tilsvarende initiativ – hvortil naturligvis kommer andre årsager, navnlig udvandringen – stagnerede syd for grænsen. Det er med den statistik, der ledsager redaktør Aksel Lassen's udredning, godtgjort, at den erhvervs- og befolkningsmæssige nedgangslinie i Sønderjylland, hvis eftervirkninger stadig mærkes, og det i særlig grad i Tønder amt, ikke alene skyldes fremmedherredømmet, men skal spores helt tilbage til begyndelsen af forrige århundrede.

Det andet forhold, fremdraget og påvist af redaktør Aksel Lassen, som har interesse for vort emne, og som kun kan virke inspirerende og ansporende, er, at ikke en så uklar faktor som den såkaldte naturlige udvikling, men indgreb fra regering og lovgivningsmagt udgør en hovedårsag til fremgang og tilbagegang i de områder af landet, vi her taler om: Restriktioner og frihed for restriktioner tegner et billede af det fattige Vestjylland og det rige Vestslesvig fra 1650 til 1800, havne- og jernbaneanlæg vender billedet om.

Det er netop ud fra denne betragtning, at de kommunale råd i Tønder

TØNDER AMT

Kort over Tønder amt. Romødemningen og Røms mangler.

amt med støtte fra Sønderjyllands erhvervsråd, Sønderjyllands investeringsfond og statens centrale myndigheder er gået i gang med arbejdet.

Midlerne til at påvirke udviklingen i en mere gunstig retning består – foruden i alt det grundlæggende: veje, skoler o.s.v. – af indsatser på det landbrugsmæssige og industrielle område.

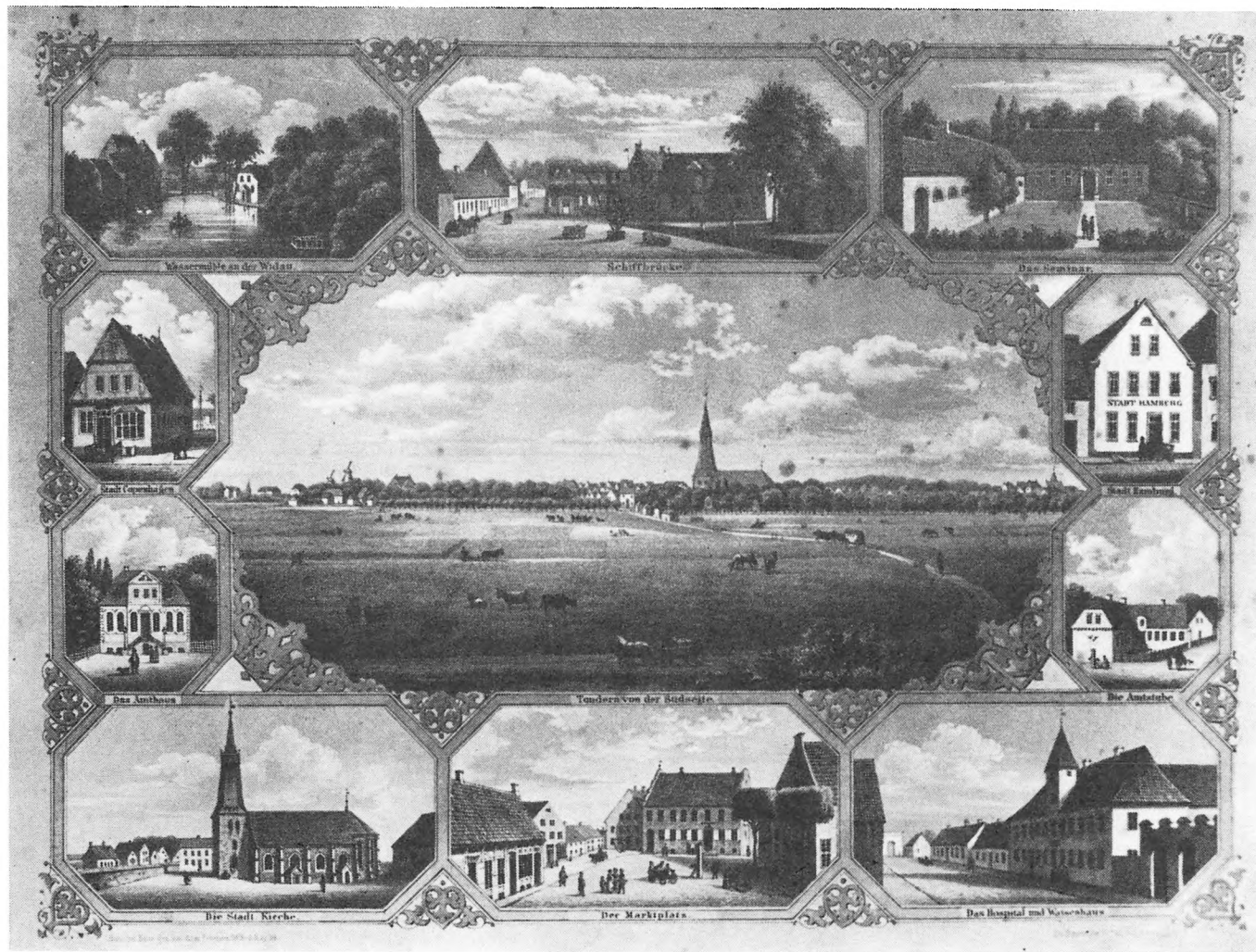
Da indsatsen i Tønder amt mere end noget andet sted sigter på flere arbejdspladser til brug for den stedlige ungdom og folk nordfra, er det først og fremmest *industrialisering*, der arbejdes med.

En hcvedindsats gøres i selve Tønder, hvor der i løbet af blot de sidste år er sket en god udvikling med nye industrier og boligområder. I 1962, 1963, 1964 og 1965 er et areal af henholdsvis 875, 11.046, 11.274 og 3.874 m² blevet dækket med industribygninger, hvis byggeomkostninger har udgjort henholdsvis 360.000 kr., 4,7 mill. kr., 3,9 mill. kr. og 2,4 mill. kr. I de samme tre år opførtes 121, 107, 120 og 73 boliger med byggeomkostninger på henholdsvis 10,9 mill. kr., 9,6 mill. kr., 8,6 mill. kr. og 8,0 mill. kr.

Et andet udviklingscenter er Havneby på Rømø. Den statsfiskerihavn, der her er anlagt, har kostet ca. 10 mill. kr. og er indviet i august 1964. Anlægsarbejderne i byen er under ledelse af Tønder amts vejvæsen i fuld gang. De finansieres af et interessentskab, hvori staten indskyder 4,2 mill. kr. og Rømø kommune 670.000 kr. Af kommunens indskud består de 220.000 kr. i arealer på stedet, således at interessentskabet efterhånden får sine udlæg dækket ved at sælge arealerne i byggemoden stand. Omkring 30 beboelseshuse er ved at være under tag. Havnen har allerede før sin færdiggørelse bevirket en betydelig turist- og bilfærgefart mellem Rømø og Sild – i 1965 var alene passagertallet 200.000 personer – og danner i øvrigt basis for et kutterværft, hvor omkring 30 mand er fuldt beskæftiget med at imødekomme ordrer til værftet fra såvel Esbjerg som fiskerihavne syd for grænsen. Også fiskeriet fra havnen er i god gang, idet der nu fiskes fra 12 kuttere, hjemmehørende i Havneby, ligesom havnen søges af mange kuttere fra andre havne i landet.

Endelig og for det tredie sker der i samarbejde mellem amt og kommunalbestyrelser et arbejde med industrialisering, navnlig i følgende bymæssigt udviklede kommuner i amtet: Højer, Løgumkloster, Skærbæk, Tinglev, Brede med stationsbyen Bredebro og Burkal med stationsbyen Bylderup-Bov. I Skærbæk og Bredebro er der særlig stærk vækst.

Der er her tale om et løbende samarbejde mellem amtet og kommuner, egnede til industrialisering. I 1962, 1963, 1964 og 1965 er der i de seks kommuner sket en industribyggelse på henholdsvis 1650, 3236, 10.700 og 5.513 m² til en udgift af henholdsvis 575.000 kr., 1,2 mill. kr., 2,85 mill. kr. og 3,21 mill. kr., ligesom der er opført henholdsvis 88, 73, 101 og 98 boliger til en udgift af henholdsvis 7,3 mill. kr., 5,8 mill. kr., 7,7 mill. kr. og 9,85 mill. kr.

Tønder for hundrede år siden.

De repræsentanter for amt og kommuner, som deltager i dette arbejde, føler sig efterhånden overbeviste om, at et sådant fælles arbejde, udført af amtet og de kommunale råd, om gennemførelse af en gradvis industrialisering er den rigtige vej frem. Simpelt hen, fordi man gennem dette arbejde når ud i de små praktiske problemer, hvoraf det store problem industrialisering er sammensat.

Et udviklingsarbejde som det foran skitserede er i virkeligheden altomfattende. Jeg har allerede antydnet den ramme af gode trafikforbindelser, skoleforhold, sundhedsvæsen, sygehuse, finansieringsmuligheder o. s. v., der er nødvendig for, at det mere konkrete arbejde med industrialisering og vækst rundt omkring kan lykkes. Mindst lige så vigtigt er det, at byerne og egnen fremtræder og fungerer sådan, at den fastholder sine beboere og tiltrækker nye. Her kommer landskabsplejen ind i billedet med bl. a. mange års gavnlig indsats af Sønderjyllands plantningsselskab og det arbejde, som Historisk Samfund nylig har indledt med sigte på at bevare og videreføre den harmoni med naturen, som præger hævdunden byggeskik på disse kanter. Også fornuftige byplaner og bybilleder, præget af orden, omtanke og hensyn til helheden hører hjemme i denne sammenhæng. Fællesskabet omkring kirke, skole, forsamlingshus, idrætspladser – foreningsarbejde i det hele taget – betyder noget væsentligt. Det er derfor landsdelsorkesteret og arbejde med en kommende landsdelsscene, kunstmuseum o. l. går arm i arm med kloakprojekter og lignende mere prosaiske foranstaltninger. Alt det her nævnte har noget at gøre med den trivsel for det enkelte menneske, som kræves på en arbejdsplads, for at den skal være god, men som også gerne som en slags klima skulle findes i de større kredse i den by eller det sogn, hvor man bor.

Tyge Haarløv

Tønder i dag.

Geesten. »Den færdigbyggede landsby« Bjerndrup nord for Løgumkloster opførtes i årene 1930–35 og består af ca. 34 nye landbrug. Der blev gennemført en hovedafvanding, og der blev anlagt et helt nyt vejnet.

VESTSLESVIG *Geesten - Marsken - Vadehavet*

Chefen for statens jordlovsudvalgs tekniske afdeling, civilingeniør Thork. Claudi Westh, Tønder, skriver om de løste landbrugsproblemer på Geesten, om afvandingsproblemer i marsken og landvindingsproblemer i vadehavet.

Den sønderjyske højderyg og vandskellet ligger helt mod øst, lige udenfor Åbenrå og Flensborg.

Herfra skræner landet jævnt mod vest, og her udspringer de kilder, der bliver til de store vandløb, som sender deres vandmængder ud over de lave enge – marsken –, der kranser vestkysten og videre ud gennem havsluserne i digerne og ud i vadehavet.

Geesten

Det vestslesvigske højland – geesten –, der er dannet som hedesletter og bakkeøer, udgør størstedelen af det Sønderjylland, der i 1920 kom tilbage til Danmark.

Det var en fattig landsdel – en meget tyndt befolkede landsdel, der efter den lange udlændighedstid som en udmark i det store tyske rige og efter de fire tunge krigsårs udmarvning, skulle genrejses, opdyrkes og befolkes.

I modsætning til de tilsvarende dele af Ribe og Vejle amter, der havde haft en rig udvikling, var denne landsdel i befolkningstal gået tilbage eller stået stille i tiden efter 1864; 60.000 unge danske var udvandret blandt andet for at slippe for tysk militærtjeneste, mange gårde blev slået sammen, fordi der manglede ungdom til at overtage dem.

Landbrugsejendommene havde deres jorder spredt i småparceller over hele sognet, helt op til 17–20 steder med 6–8 km mellem de yderste arealer. Bøndergårdene var store, i mange landsbyer op til 100 ha, men uden fandtes mange småejendomme på 5–10 ha, ligeledes med spredt jordtilliggende. Alle – eller næsten alle – bygninger var samlet inde i landsbygaden. Driften var overvejende ekstensiv med meget lidt pløjeland – til korn – og store eng- og fælledarealer, der anvendtes til høslet.

Det var en kæmpeopgave for den første generation af sønderjyske landmænd efter 1920 at omstille dette landbrug efter danske driftsformer: det krævede flere og bedre bygninger, således at malkekøernes og svinenes antal kunne forøges, og det krævede større arealer under plov – bl. a. for at kunne dyrke roer – og det krævede igen bedre afvanding og bedre gødskning og fremfor alt en bedre jordfordeling.

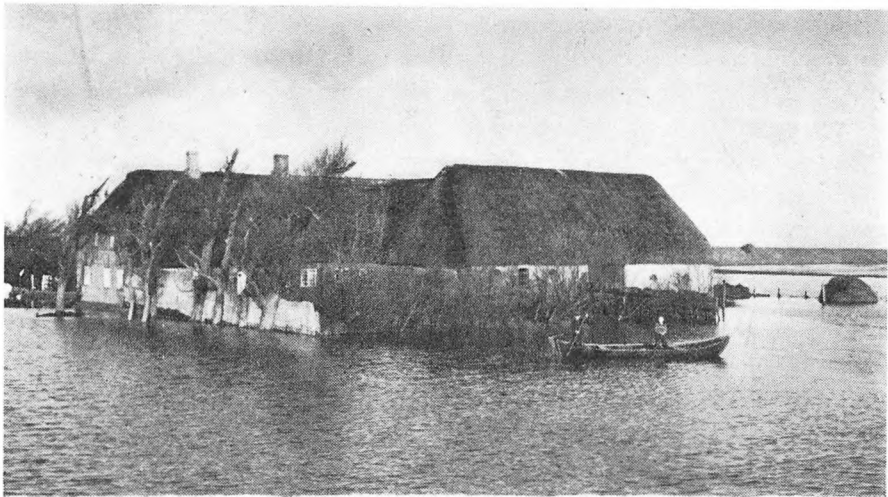
Der blev *ikke* opstillet noget statsligt »Program Nord« (Syd), men befolkningen selv tog initiativet i et eksemplarisk samarbejde mellem alle de organer, der hver på sit område havde opgaver at løse for at bringe landsdelen på højde med det øvrige land. Ofte var amter og kommuner initiativtagere, navnlig til udbygning af et fra bunden af opbygget vejnet; højspændingsværket trak i løbet af få år sine masterækker ud over hele landsdelen. Hedeselskabet og Plantningsselskabet Sønderjylland fik skabt en stor interesse for plantning, navnlig læplantning; hedeselskabet satte gang i afvanding, mergling og opdyrkning. De nystartede danske forsøgsstationer lærte hurtigt befolkningen at udnytte den viden, som dansk landbrug besad. Jordfordelingskommissionen og statens jordlovsudvalg var i mange tilfælde det igangsættende organ samtidig med, at der skabtes muligheder for opførelse af mange nye landbrug – henimod 3.000 i hele Sønderjylland.

Den, der i dag færdes i Vestslesvig, kan ikke undlade at konstatere, at der her er landets bedste og bedst udbyggede vejnet, at plantninger og læplantninger helt har ændret landskabets karakter, at afgrøderne på markerne og besætningerne i staldene fuldt står mål med »det gamle land«, og at ejendommene nu er spredt ud over landskabet med velholdte bygninger. Genforeningen er på disse områder helt gennemført.

Marsken

Mellem grænsen og Ribe breder marsken sig – det unge land, skabt af havet og blæsten længe efter, at istiden havde formet det øvrige Vestslesvig. På denne kyststrækning findes et flodskifte – forskellen mellem ebbe og flod – på 1,8 m. Når flodbølgen hver 12. time vælter ind mod land, er vandet plumret af sand og slam (slik), og i det øjeblik, da det skifter fra flod til ebbe, står vandet stille, og de opslemmede dele synker til bunds, hvor de under gunstige forhold bliver liggende.

Her kom menneskene ind i billedet og hjalp naturen ved særlige for-

Marsken: Vinterbillede fra marsken før afvandingen. Gården ligger på et værft.

anstaltninger, og derved skabtes marsken. »Gud skabte havet«, siger friserne, »men vi skabte marsken«.

Vort største marskområde er Tønder–Højer marsken på 10.000 ha.

Indtil 1555 var Tønder en søkøbstad med åbent vand helt ind til byen – til Skibbroen – og med et kæmpedelta af øer, holme og sumpe vest for ud til det åbne hav. I det år byggedes det ældste dige (på denne side af grænsen) fra Tønder over Lægan og Rudbøl til Højer, og havnepladsen flyttedes til Lægan få kilometer vest for byen.

I 1692 byggedes et nyt dige længere vest på, og havslusen og dermed havnen flyttedes til Rudbøl. Allerede 1715 blev den næste »kog« inddiget, og en ny havsluse blev bygget ved Nørremølle. Endelig 1861 byggedes det nuværende havdige fra grænsen til Højer og den nuværende havsluse.

Livet herude har gennem århundreder været en kamp mod havet; slægt efter slægt har ført denne kamp, der har været et afgørende led i Vestslesvigs historie.

Havet har til tider været den grådige erobrere, der brød ind over engene og åd hele sogne, mens folk og fæ druknede i tusindvis.

Men havet har til andre tider været den store giver, der skænkede marskbonden frugtbare landstrækninger.

Marskbonden lærte at værne sig mod havet, dels ved at bygge diger, dels ved at bygge gårdene på værfter, forhøjninger et par meter over terræn, kunstigt opkastede eller – som sagnet siger – båret sammen i kvindernes forklæder.

På denne lille knold levede marskbonden sit liv, omgivet af vand de 6–7 måneder af året og af grønne enge de øvrige 5–6 måneder.

Således så Tønder-marsken ud helt til 1925, beskyttet af solide hav-

diger mod saltvandets indtrængen, men oversvømmet om vinteren af de store vandmængder, som Vidåen og dens tilløb førte ned i de lave enge fra sit 1225 km² store opland, og som kun kunne løbe ud ved Højer sluse, når stormene lagde sig, og ebben satte ind.

Ejendommelig nok blev det Tønder-marsken, hvor de nationalpolitiske problemer var særlig store, der straks efter genforeningen først rejste krav om marskens afvanding, og inden 1930 havde de energiske marskbønder fået gennemført en gennemgribende afvanding af hele området.

Planen, der var projekteret af civilingeniør Ulrich Pedersen, bestod i at inddige de vandløb, der fra geesten førte de store vandmængder ned i marskområdet, med 80 km ådiger, hvorved vandmængden fra disse vandløb blev »holdt sammen« mellem ådigerne og på den måde ført ud til havslusen og dermed ud i havet uden at oversvømme arealerne. Dernæst gravedes 260 km kanaler i selve marskområdet, og vandet fra disse kanaler – og dermed fra 14.000 ha – blev ført til fire pumpestationer, der løftede vandet op imellem ådigerne.

Herefter var hele marskområdet tjenligt til intensivt landbrug. Dog viste der sig en lang række problemer, der gjorde det vanskeligt at aktivisere landbruget i dette frugtbare område.

Jordfordelingen var fortvivlet, og ejerforholdene var meget komplicerede, bl. a. fordi disse arealer fra gammel tid var benyttet af fjerntboende ikke-landmænd som kapitalanbringelse; nogle lodsejere ville fortsætte den gamle græsningsdrift, der forudsætter høj vandstand i kanaler og grøfter, andre ville pløje, hvilket forudsætter lav vandstand, så arealerne kunne drænes.

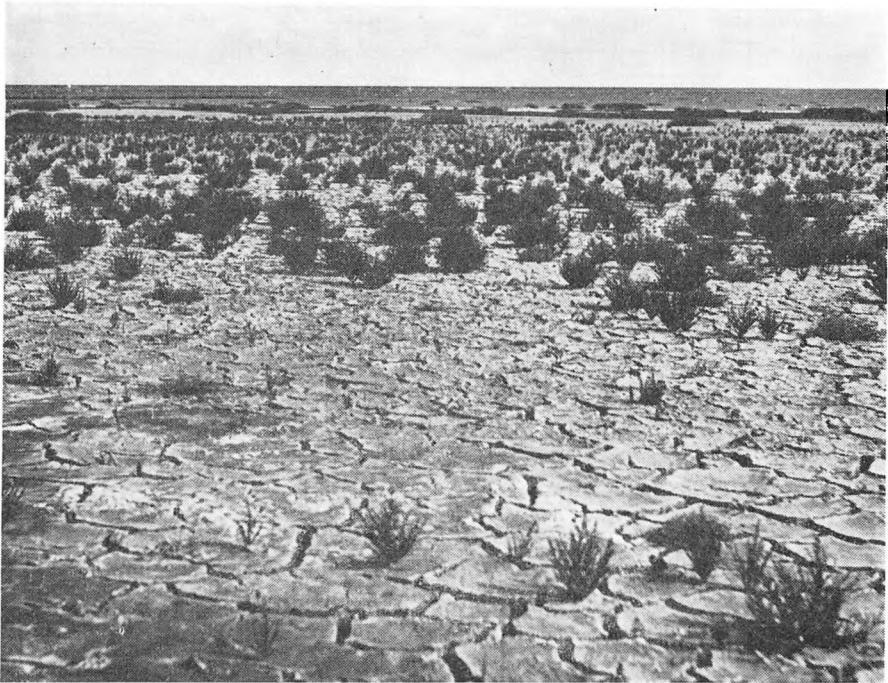
Udviklingen hen imod intensivt landbrug er gået meget langsomt og står på endnu. En tur gennem marsken vil overbevise om denne blandede udnyttelse af jorderne. Staten oprettede en forsøgsstation ved Højer sluse – Hohenwarte – der skulle finde frem til den mest fordelagtige driftsform.

Drikkevand findes ikke – grundvandet er saltvand. Først i årene 1958–1964 er det ved tilskud fra staten lykkedes at gennemføre en vandforsyning fra Tønder og Højer vandværker gennem ca. 27 km plastikledninger.

Undergrunden er så blød, at byggeri på normal måde ikke er mulig. Statens jordlovsudvalg har ladet de nyopførte husmandsbrug bygge enten på pælefundamenter eller »svømmende« på en betonplade.

Det samme problem gør sig gældende ved vejbyggeri, der derfor er meget kostbart. De gennemgående veje bygges i disse år som »retræteveje«, idet de i beliggenhed og højde bygges således, at de kan anvendes til at føre folk og fæ ind til det høje land, *hvis* ulykken skulle ske, at det yderste havdige skulle brydes i en stormflod.

Samtidig er bygget »katastrofeveje« ud til havdiget for at muliggøre en hurtig transport af mandskab og materiel i tilfælde af digebrud.

Vadehavets bund en sommerdag med stærkt lavvande. Klæglaget slår revner, og den første bevoksning af kveller er begyndt.

Befolkningen og myndighederne var faldet til ro i troen på, at diget ved Højer kunne holde til enhver stormflod, men stormfloden i Holland i 1953 og i Hamborg – Ejdersted i februar 1962 har belært os om, at også vi kan rammes af katastrofen, hvis vi ikke på alle måder er beredt. Man tænker blot på, at vandstanden foran Højer-diget i februar 1962 var så høj, at der ville have været to meter vand i gaderne i Tønder, og at vandet ville have nået tagryggen af de lavest liggende nye ejendomme i marsken, *hvis* vort dige var blevet gennembrudt.

Ballum-marsken på 5.000 ha er inddiget kort før 1920 og afvandet omkring 1960, idet der dog ikke er gennemført pumpning af vandet fra de laveste arealer. Her er kun meget lidt bebyggelse i dette område.

Det samme gælder Brøns-Rejsby-marsken på 2.500 ha, der er inddiget efter 1920 og kun delvis afvandet.

Vadehavet

Foran havdigerne over mod ø-rækken i vest: Sild, Rømø, Mandø og Fanø, strækker sig vadehavet som en endeløs fedtet sandflade, der – bortset fra priler og render – ligger tør ved ebbe, men er et frådende hav, når flod og storm sætter ind. Nærmest diget findes en smal strimmel græsbevokset »forland«, hvor vadehavets sandbund er overdækket af et lag fed klæg.

Det har gennem århundreder været marskbondens ærgerrighed herude at skabe nyt land, at grave grøbler og render for at fange flodbølgens slam og at sætte risgærder op for at bevare det vundne, og den gamle regel var, at den (de), der havde bygget det sidste dige, havde retten til det nye land, der voksede op. I dag er dette private initiativ ikke fyldestgørende, nu har staten overtaget tilsligningsretten på størstedelen af den slesvigske vestkyst, og det er store beløb, der i disse år anvendes herude. Ved at skabe et højt, bredt forland forøges sikkerheden for det bestående dige. Samtidig er det muligt at skabe bedre afløb fra havsluserne og dermed bedre afvanding for marsken inde bag diget, og endelig har man mulighed for ad åre at bygge et nyt dige længere vestpå og dermed sikre den nuværende marsk og dens bebyggelse med 2 diger samtidig med, at nyt land tages ind.

Dette er særlig aktuelt ud for Tønder-Højer-marsken, idet det her bl. a. drejer sig om at beskytte Tønder by. Og her er da i de senere år udført store landvindingsarbejder under en anlægsledelse med professor Niels Nielsen som formand. Her arbejdes med ca. 1.000 ha med det sigte i løbet af en halv snes år at bygge et nyt havdige fra Emmerlev i nord til Sild-dæmningen i syd og derved at indvinde 1.000 ha på dansk side og 1.000 ha på tysk side.

I 1948 fuldførtes en dæmning fra fastlandet til Rømø – bekostet af staten med det dobbelte formål at forbedre trafikforholdene mellem fastlandet og Rømø og at skabe muligheder for omfattende landvindingsarbejder. Resultatet har i begge henseender været fuldt ud tilfredsstillende.

Statens vandbygningsvæsen, under hvem dæmningen hører, arbejder fortsat med landvinding i et område 200 m på begge sider af dæmningen, det vil sige ca. 400 ha.

De øvrige landvindingsarbejder foretages nu af statens jordlovsudvalg, nemlig på Ballum-feltet 320 ha, på Astrup-feltet 200 ha, på Brøns-feltet 120 ha, på Rejsby-feltet 130 ha og endelig på Mandø ca. 100 ha. – I alt er altså i dag ca. 2.300 ha af vadehavet under landvinding.

Prøv en dag i forsommeren at stå på diget ude ved Højer og se ud over den 1.000 ha store grønne flade med de mange hundrede får, lyt til vade-fuglenes skrig og tænk på de landområder, der for århundreder siden har ligget der, hvor nu vadehavet breder sig.

Og prøv så at stå på samme sted en novemberdag, hvor havet har rejst sig 3–4 m, og bølgerne vælter ind mod diget, mens beboerne bag diget sorgløst passer deres dont. Så vil man måske forstå problemernes mangfoldighed og opgavernes storhed på disse kanter af landet, og vil forstå dem, der med det hollandske ordspil siger:

Det folk, der vil leve, bygger på sin fremtid.

Thork. Claudi Westh

En militær aktion i Vestslesvig 1689

I 1689 sendte Christian V 7000 mand til Vilhelm den Tredie, som havde bedt om hjælp til erobringen af Irland. Tropperne kæmpede i otte år, og kun halvdelen af mandskabet vendte tilbage. Men før de blev indskibet, havde der været utallige vanskeligheder med forplejning af mænd og heste. Herom skriver viceskoleinspektør W. Christiansen, Tønder.

Det er vel næppe en overdrivelse at hævde, at ingen sinde har der været en så livlig militær aktivitet langs den slesvigske vestkyst fra Ribe til Højer, som det var tilfældet i efteråret 1689. Årsagen til dette store opbud af soldater og heste, vogne og kærre skyldtes kort sagt tronstridigheder i England. Protestanterne, der ikke ønskede Jacob den Anden som regent, havde rettet en henvendelse til kongens svigersøn, prins Vilhelm af Uranien, om at overtage styret. Under dennes erobring af landet og især under indtagelsen af det katolikvenlige Irland henvendte prinsen, der var blevet kronet som Vilhelm den Tredie, sig til Danmark om hjælp. I den anledning sendtes den irske godsejer Robert Molesworth som gesandt til København for at forhandle med Christian den Femte. Kongen lå netop på denne tid i strid med sin svoger, hertug Christian af Gottorp og turde derfor ikke blotte landet for soldater. Men på sommeren kom det dog til et forlig mellem de stridende parter, og den 15. august 1689 undertegnedes der en traktat mellem Danmark og England med bl. a. følgende bestemmelser:

»Kongen af Danmark overlader kongen af England 1000 mand kavaleri og 6000 mand infanteri med officerer og alt tilbehør. Disse tropper skal straks efter traktatens ratifikation afsendes, enten til England, Skotland eller Irland efter kongens ønske. De skal konvojereres af seks skibe, fire på 300 mand og 40 kanoner, to på 250 mand og 30 kanoner.

Tropperne skal aflægge ed til kongen af England. Skulle Danmark angribes for denne traktats skyld, da skal de sendes tilbage inden tre måneders forløb på kongen af Englands bekostning, og Danmarks fjende også betragtes som Englands.

Anvendelse af disse tropper overlades kongen af England, men han skal ikke uden højeste nød skille dem ad.

Retten pleje overlades den danske generalløjtnant og fuldbyrdes efter de danske krigsartikler.

Hvis tropperne skal sendes til England eller Skotland, skal der for deres transport betales 240.000 rigsdaler, skal de derimod sendes til Irland, da betales 325.000 rigsdaler. Halvdelen straks efter traktatens ratifikation, resten, når de er kommet til deres bestemmelsessted.

Så længe tropperne tjener kongen af Englands riger og lande, skal de have den i England brugelige sold. Skal de derimod uden for kongens lande, da får de den i Holland brugelige sold.

Tre måneder efter endt krig skal tropperne sendes tilbage, og kongen forpligter sig til at tilbagelevere lige så mange mand, som han har modtaget, eller betaler 10 rigsdaler for hver manglende infanterist og 60 rigsdaler for hver manglende kavalerist«. – (En mand vurderedes altså til 10 og en hest til 50 rigsdaler!).

For kongen betød denne overenskomst en god indtægtskilde for den slunkne kasse, og samtidig kunne tropperne få krigserfaring, som måske senere kunne komme landet til nytte.

Nogle få dage efter overenskomstens vedtagelse sendte kongen en skrivelse til Land- og Søetatens deputerede med meddelelse om den planlagte udskibning, der enten skulle foregå fra Ribe eller List, og han henstillede, at man uden allerringeste tidsspilde sørgede for de nødvendige fartøjer til transporten samt for proviant, fersk vand og fourage, så flåden, hvis vinden var føjelig, kunne gå til søs den 22. september, men hvis vinden skulle være kontrær, så opholdet på landjorden skulle komme til at strække sig over en længere tid, da at drage omsorg for tilstrækkelig føde.

Samtidig forelå der en udførlig fortegnelse over styrkens sammensætning, over tid og sted for de enkelte afdelingers opbrud. Korpset skulle bestå af generalstaben med hertug Ferdinand Wilhelm af Württemberg-Neustadt som ledende chef, desuden af en generalmajor til hest med 16 heste, en generalmajor til fods med samme antal heste, af en feltskær, en skarpretter, en feltprovst m. fl., i alt 27 personer og 104 heste. Desuden skulle deltage livgardens regiment med 804 personer og 52 heste, Dronningens, prins Frederiks, prins Christians regimenter samt det sjællandske, det jyske og det fynske regiment med hver 687 personer og 46 heste, prins Georgs regiment og det oldenborgske med hver 573 mand og 37 heste. Dertil kom så Juhls, Sehesteds og Doneps rytterregimenter med hver 337 mand og 406 heste. Hele styrken skulle bestå af 7102 personer og 1719 heste foruden officerer, knægte og vogne.

Marchruten var nøjagtigt fastlagt. Der regnedes med en dagsmarch på 2^{1/2} mil med hvil hver fjerde dag. Tidsfristen kunne dog ikke overholdes. Der var ikke tilstrækkelig fartøjer til at foretage transporten over Bælterne, så tropperne nåede med en to ugers forsinkelse til Ribe. Det oldenborgske regiment landede på Rømø, hvor det indkvarteredes.

Længe før deres ankomst til Ribe var forberedelserne til deres modtagelse i fuld gang. Amtsskriver Jens Christensen, Ribe, der sammen med overinspektøren på Schackenborg, amtsforvalter Nicolaus Tych, skulle sørge for troppernes forsyning, havde fået tilsendt en skrivelse – »Som Hans kongelige Majestæt allernådigst haver behaget at lade sammenkalde syv tusind mand, kavalleri og infanteri, ved Ribe, som derfra eller fra List dyb skal embarkeres (indskibes) til England er der højligten fornøden, at der til deres subsistence (livsophold) straks bages et tusind tønder hart-

Udsnit af Valk og Schencks kort. Afstanden fra Jordsand til fastlandet er 5,6 km og fra List 6,3 km.

brød og at der forefindes 1300 læs hø, hvert på 16 lispund« (256 pund).

Her fandtes dog kun tre bagere, der daglig kunne fremstille 450 brød, og hvad forsløg det til de mange? Der henstilledes derfor til de borgere, der ejede bageovne, at træde hjælpende til, ligeledes fik ridefoged Jakob Kling i Haderslev ordre på at holde 500 tønder mel i beredskab for deraf at lade bage 3000 brød.

Et brød vejede seks pund, og det skulle række fire dage for en soldat. Det daglige brødforbrug kom således til at ligge på over 1750 stk. Det var planlagt, at tropperne skulle kampere fire dage i Ribe, så borgmesteren var blevet anmodet om at indkøbe 177 skippund ost, 88 skippund smør og

1500–2000 tønder skibsøl. På Schackenborg havde man fået oplagret 22237 pund ost og nogle og tyve tønder smør. Med Københavns bryggerlav var der blevet afsluttet en kontrakt om en ugentlig levering af 3000 tønder velbrygget øl. Senere rekvireredes forsyninger af øl fra Ribe, Haderslev, Flensborg og Sønderborg. Der indkøbtes i første omgang otte tønder dansk brændevin, og skønt myndighederne gentagne gange havde forbudt tobaksrygning om bord på grund af brandfare, blev der dog anskaffet 1500 pund presset og 1600 pund gul tobak og kort før afrejsen endnu 2000 pund.

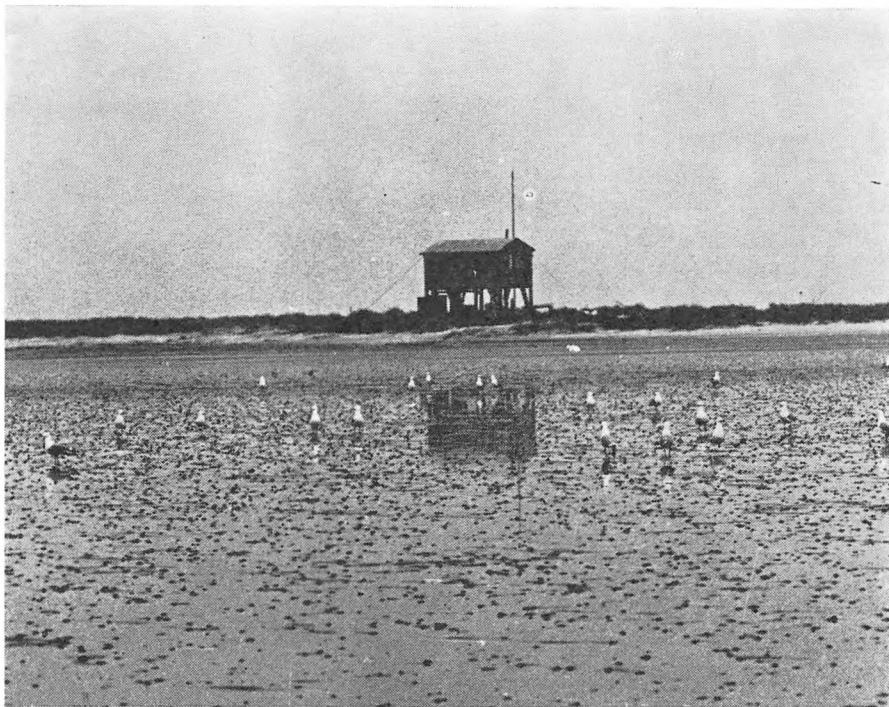
Der regnedes med, at transporten ville komme til at strække sig over 32 dage, så der var store partier af fornødenheder, der måtte skaffes til veje. Flensborg skulle levere 100 ruller af allerbedste sejldug »som derudi byen bliver gjort«, hver rulle på 52 alen. Der måtte købes klæder og sko, strømper og skjorter, hængemåtter, olie til lamperne og til den store vandforsyning adskillige beholdere. Fra Glückstadt fik man 500 oksehoveder (rum-mål). Et skibsapotek med kirurgiske instrumenter og omkring 200 forskellige medikamenter fik man fra København. Desuden behøvedes der flæsk, gryn, ærter, salt, som de hjemlige myndigheder måtte fremskaffe. Betalingen måtte ske gennem de indkomne kop- og ildstedsskatter.

Men også hestene skulle have deres forsyning. Dag efter dag kom bønderne kørende ad de sikkert plørede og efterårsvåde veje med hø og halm, havre og hakkelse, tørv og brænde, og da foderforbruget for en hest beregnes til $\frac{1}{2}$ skæppe hakkelse og atten pund hø om dagen, må det have været noget af en præstation at få fremskaffet mellem 5–6000 læs hø, hvoraf over halvdelen af pladshensyn på skibene skulle bindes i knipper, inden det kunne læsses om bord.

Foruden de mange telte, der anvendtes under marchen, købtes der endnu ved ankomsten til Ribe 196, og i skovene huggedes pæle på 2–3 alen, formentlig til fortøjning af hestene. De gamle protokoller på Rigsarkivet bringer adskillige oplysninger over de mange leveringer.

Den militærglade Christian den Femte fulgte ved selvsyn nøje troppernes færd. Det fremgår af kongens dagbogsoptegnelser, at han både »beså« dem i Odense, Skanderborg, Kolding, og den 8. oktober hedder det »var revy af vores 7000 mand ved Ribe, som skal til Skotland. Jeg rejste om aftenen til Ballum. Den 9. beså jeg, hvor de skulle transporteres og befandt stedet meget deficielt, og var ej bedre sted at finde der omtrent end det ved Hjerpested og så over til Jordsand til dybet i List«.

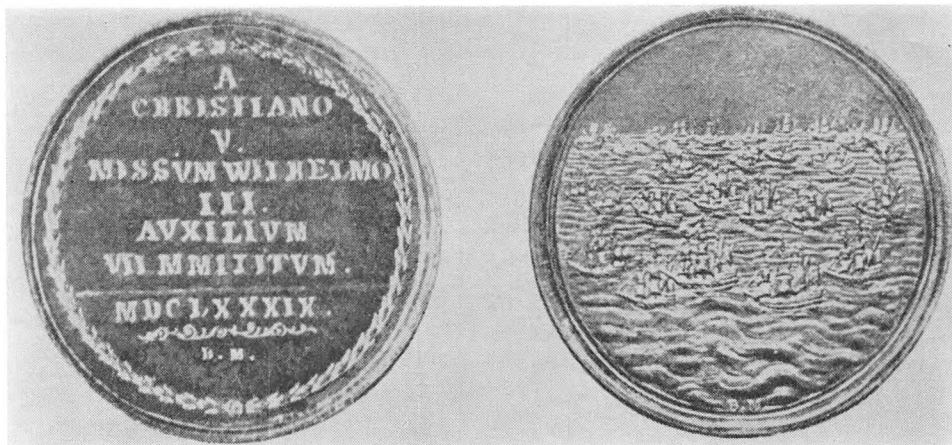
Der blev foretaget pejlinger af indløbene til Ribe og List, og desuden havde kartografen Niels Hegelund kortlagt disse farvande og betegnet List dyb som en mod vest beskyttet ankerplads med indtil 19 favne vand. Da Ribe dyb altså ikke blev anset for velegnet til udskibningen, måtte styrken drage sydpå, og den 11. oktober løsnedes teltpælene på lejrpladsen ved Ribe. Det første mål var nu Skærbæk, hvor der ved ankomsten af tropper-

Opsynsmandens hytte på Jordsand. Omkring 1689 fandtes der på øen to huse, som dog ikke beboedes om vinteren. Øen var dengang $\frac{1}{4}$ mil lang og $\frac{1}{8}$ mil bred. I dag udgør dens areal omkring 7 ha.

ne skulle forefindes 30 læs tørv, 40 læs halm og 60 læs hø, hvoraf Brøns sogn skulle levere halvdelen. Næste dag blev der slået lejr ved Ballum og Hjerpsted, det sidstnævnte sted fik generalstaben kvarter. Provianten flyttedes fra Ribe i små fartøjer, »som der ved hånden haves«, høet derimod blev kørt ad landevejen. Bestemmelsen var at lade tropperne drage til fods eller på hesteryg ved ebбетid til Jordsand, hvorfra fartøjer med ringe dybgående skulle føre dem over til List. Fra Rømø havde man fået 22 store og 12 små både, fra Ballum 3 smækker, fra Fanø 15 store både, fra Hjerping 1 skude, fra Ribe 3 pramme og fra Dagebøl og Galmsbøl 6 store og 12 små både. Bagagen, foderet og brændselet måtte bønderne ved lavvande køre over til øen.

Fra den daværende præst i Hjerpsted, pastor Trans, foreligger en skrivelse, hvori han oplyser, at han fra den 12. til den 23. oktober har haft opstaldet 12 af hertugens heste i præstegården. Disse har i denne tid fortæret fire læs hø. Desuden er der på bøndervogne ført fire læs hø til Jordsand. Han anmoder om at måtte få disse erstattet »in natura« sammen med tolv læs byg- og rughalm, to læs lyngklapninger, nitten læs tørv og fire læs flaver, som er blevet anvendt. Præstegården hørte ikke til enkla-

Indskrift: A. Christiano V. Missum Wilhelmo III. Auxilium VII M[ilia] Militum MDCLXXXIX (7000 soldater sendt Wilhelm III til hjælp af Kristian V). B.M. betegnelsen for møntmesteren Barthold Meier.

verne og havde derfor ingen forpligtelser af den art over for kongen, og det var da også kun de kongerigske bønder i Ballum, Emmerlev, Mjolden og Randerup sogne, som et par dage kort før indskibningen skulle stille husrum til rådighed under indkvartering af de tre rytterregimenter. Der blev udtrykkeligt gjort opmærksom på, at de gottorpske undersåtter var fritaget for denne forpligtelse, og når hverken Tønder eller Højer nævnes som leverandører af de forskellige fornødenheder, turde det være af samme grund. I Højer fik man dog indrettet et magasin.

Efter overenskomsten skulle transportskibene ledsages af en konvoj. Allerede sidst i august forlod de fire orlogsskibe Christian Quartus, Neptunus, Engelen og Svenske Falk under kontreadmiral Christoffer von Stoeckens kommando København. Til denne eskadre stødte senere fregatterne Hejren, Ørnen og Lossen. Men mandskabet fik en lang ventetid på List, og for beboerne på Sild blev det en alt andet end behagelig tid. Præsten i Kejtum beretter, at besætningen både stjal gæs, høns og får. »Mange af mine duer på kirken er blevet nedlagt. Den 14. og 15. oktober stormede 400 mand mod land. De havde ingen officerer med. De lå her i to dage, og husejerne blev fuldstændig ruineret. Til gengæld fik over 50 af øens søfolk ansættelse ved konvojtjenesten, og det betød vel en indtægt for dem. I en rapport fra kontreadmiralen hedder det:

»Embarquementet scheer fra Hjordsand $\frac{3}{4}$ miil fra en Bye, kaldes Hierpsted och er den meste Hinder, at man sig kun af dagens 4 timer kan betjene formedels man må rette sig efter ebben, når den er udløben«.

Det voldte besvær med at få det fornødne skibsrum, og i den anledning skete der henvendelser til borgmestrene i flere havnebyer: Sønderborg, Flensborg, Egerfærde, Husum, Randers, Horsens m. fl. om at være be-

Det befriede Irland er gengivet som sejrsgudinden. Indskriften i oversættelsen på de to hængende medaljer: Ved de danskes kække vovemod, ved forenede kræfter.

hjælpelig med at fremskaffe passende fartøjer, som mindst formåede at rumme 200 mand. Skibsejerne fik løfte om en månedlig leje på fem rigsdaler per last. Omsider lykkedes det da også at få samlet omkring 80 skibe, og den 12. oktober udgik der ordre fra von Stoecken, at alle chalupper og både skulle sejle til Jordsand for der at hente fodfolkene og deres bagage. Efter at provianten i dagene fra den 12. til 15. oktober var bragt i skibene, kunne Gardens og Dronningens regimente gå om bord. Men det skulle snart vise sig, at tidspunktet var meget uheldigt valgt. En tæt tåge lagde sig over Vadehavet, en forrygende storm satte ind, så de bønder, der havde ført bagagen på deres vogne til Jordsand måtte i tre dage friste livet på den åbne ø, hvor de var fuldstændig prisgivet det skrækelige vejr. »Den jammer med de arme bønder kan jeg fast ikke beskrive. I går frøs en gammel bonde ihjel på Jordsand, og en anden ligger for døden«, hedder det i en beretning fra hovedkvarteret. De, der endnu ikke var nået over på øen, lod deres vogne stå på fastlandet, spændte hestene fra, satte ild til vognene og drog hjemefter. De havde tilsyneladende fået nok af denne påtvungne ægtkørsel. Men også rytterne fik det stormfulde vejr at føle. Da et kavaleregiment nogle dage senere nåede til Jordsand, satte en kraftig sydvestvind ind, overskyllede den ubeskyttede ø, så soldaterne måtte vende om, vadende i vandet til bæltestedet. Et sådant ophold skulle nok sætte sundheden på en hård prøve, dertil kom så, at der udbrød børnekopper blandt soldaterne. Adskillige døde, og andre så deres snit til at stikke af.

I sidste øjeblik ankom på fastlandet endnu 300 vogne med 500 tønder øl og 10.000 brød. De fik ordre til at køre til Måsbøl, hvor smakker skulle afhente varerne og føre dem til skibene.

Da de mange skibskaptajner var gået i land på Sild, var det vanskeligt

at få dem givet besked om tidspunktet for afsejlingen. Men endelig – den 6. november – lettedes ankrene, og flåden kunne stikke til søs.

»Gud ske lov! Flåden er i går lykkelig afsejlet«, lød en meddelelse til Nicolaus Tych, der jo i embeds medfør havde haft sine store anstrengelser, og utvivlsomt har dette befrielsessuk ikke alene fundet genklang hos ham selv, men også hos den stedlige befolkning, der nu kunne ånde lettet op efter de besværligheder, dette foretagende havde pålagt dem.

For tropperne var genvordighederne ikke forbi. Det blæste atter op til storm, så flåden splittedes over Vesterhavet. Nogle skibe førtes op langs den jyske og norske kyst. Et skib, som førte fire kompagnier af Dronningens regiment fik en betydelig læk, så det ikke kunne fortsætte, men måtte vende tilbage og landede omsider i Glückstadt. Senere blev det opsnappet af franske kapere. 138 frelste sig til Holland, de øvrige 318 gik i fransk sold og kom i et regiment, der kommanderedes af den danske oberst Juel.

Først den 12. november lykkedes det von Stoecken at lande i Humber bugt. Kongen oplyser i dagbogen: »Bekom brev fra hertugen at være ankommen til England den 12. med 58 transportskibe, de øvrige vides ej, hvor de er for uvejrets skyld«.

Den 11. april var styrken samlet. Soldaterne kunne tages i ed, men en detaljeret beretning om krigsbegivenhederne ligger uden for rammen af denne skildring, blot skal anføres, at hertugen sendte kongen en skrivelse, hvori han meddeler, at de danske tropper har gjort underværker og har vakt almindelig beundring og har erhvervet sig ære og berømmelse.

Efter næsten to års seje kampe erobredes Irland. Tropperne sendtes nu til Flandern, hvor de i de følgende år deltog i adskillige slag. Først i 1697 kunne de tiltræde hjemturen, som gik gennem Tyskland. De otte års krigsførelse havde bragt betydelige tab. Af rytteriet nåede 763 og af fodfolk 3570 mand atter deres hjemland, hvor de sandsynligvis har kunnet fortsætte deres tilværelse med mere fredelige sysler.

Til minde om denne ret enestående begivenhed i vor historie fremstilledes de to afbildede medaljer.

Vor tid kender også til udsendelse af hjælpetropper til fremmede lande, men deres opgave er unægtelig af en anden art end den, der udøvedes af de styrker, enevoldskongerne stillede til rådighed.

W. Christiansen

KILDER:

Prot. ang. eksp. v. d. engelske tropper 1689–90. Bd. 1–3 (RA).

Krigskancelliet: Indk. breve til overkrigssekretæren 1689 (RA)

I. H. F. Jahn: Det danske Auxiliaircorps i engelsk Tjeneste fra 1689–1697.

Franz v. Jessen: En slesvigsk Statsmand.

H. G. Gaade: Den danske og norske Sømagt.

Kristian den Femtes Dagbøger (Nyt hist. Tidsskrift 1. bd. 1847).

Hugo Krohn: Sylter beim englischen Feldzug 1689–90. Jahrbuch des nordfriesischen Instituts 6 Bd.

J. Knudsen: Det første Blad af den danske Søopmålings Historie. Tidsskr. for Søvæsen 1916.

Georg Galster: Danske og norske Mønter og Medailler og Jetons ca. 1553–1788.

REVVY I SYDSLESVIG

De sydslesvigske revyer udmærker sig ikke ved dyre kulisser, flotte korpiger, elegante kostumer eller stort orkester. Man klarer sig med kulisser af en ubestemmelig ensartet farve, ingen korpiger, oftest den daglige påklædning og en mand ved klaveret eller med en guitar. Man har et manuskript, som de optrædende måske – måske ikke følger, og kniber det at huske, improviserer man frejdigt. Revyerne bæres af det elskværdige drilleri, som går lige til grænsen, undertiden lidt over. Pastor Jørgen Kristensen, Aven-toft, prøver at forklare, hvorfor disse fordringsløse forestillinger, som hviler på et enestående samarbejde, har så stor succes.

Når Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger holder årligt sendemandsmøde, plejer der at være kunstnerisk aftenunderholdning, spændende lige fra lokalt amatørteater til Den Kongelige Opera. I Tønning 1961, i Kappel 1963 og i Sønder Brarup 1966 bestod underholdningen i revy, og flere revyer vil sikkert følge efter med passende mellemrum, så det er nok rigtigt set af redaktionen, at der hermed i grænselandets mangfoldige liv er kommet et nyt træk, som også bør registreres inden for dette tidsskrifts rammer. Om det så også er muligt at behandle fænomenet i artikelform uden på forhånd at lægge det i et forkert plan, ja, det er en anden sag.

Skønt revyerne har været gentaget flere steder efter sendemandsmøderne, er de dog først og fremmest beregnet på et publikum af den art, der kommer dér, altså folk, der er engageret i dansk arbejde i Sydslesvig eller har et meget intimt kendskab hertil. Det er i første række vore egne sager og personer, der røres rundt i, og kun nu og da sprøjter det lidt ud over randen i hovedet på tyskerne og vore landsmænd nordpå.

Dette skyldes ikke noget princip, men er på den anden side dog næppe en tilfældighed. Skulle man gå videre ud i det danske folk eller det tyske samfund, vi tilhører, ville man for det første let komme til at betræde stier, der allerede er fladtrådte af de professionelle revyer, kabaret'er og avissatirer, og for det andet ville det i så fald komme til at knibe med den forhåndsforståelse hos publikum, uden hvilken enhver revy falder til jorden. For nok er vi som danske i Sydslesvig både en del af det danske folk og af det tyske samfund, men det er en misforståelse at tro, at vi i kraft af denne dobbeltstilling har en videre horisont end andre. Kun de færreste kan på én gang rumme alt det danske og alt det tyske, der egentlig burde komme os ved. De fleste er enten fremmede for, hvad der rører sig i Danmark, eller for, hvad der rører sig i Tyskland, eller for, hvad der rører sig uden for Sydslesvig overhovedet. Det kan ikke bebrejdes nogen. Det er vor lod som nationalt mindretal at høre til i flere sammenhænge, end den enkelte normalt kan rumme. Skal der rettes bebrejdelser mod nogen, må det blive mod dem, der forsøger at bilde sig selv og andre ind, at en sådan dobbeltstilling betyder en særlig rigdom.

Fra revyen 1961. Vandrebiografens begravelse. Til venstre skjuler Hans Fedders Hans Andresen, og til højre er Knud Rasmussen gemt bag Jens Svendsen.

Men er det således ret begrænset, hvad vi alle genkender i fællesskab, så drejer det sig til gengæld om en lille verden, vi kender ud og ind. Hvor familiært sammenklistrede vi lever her i de danske kredse i Sydslesvig, fik vi en tydelig fornemmelse af, da vi i 1963 mødtes med Sønderjysk Idrætsforening til fælles jubilæumsstævne i Sønderborg og der skulle samle nord-slesvigsk og sydslesvigsk stof til en fælles sønderjysk revy. Det var mærkbart, at sydslesvigerne her havde de bedste kort på hånden: Vi læser samme avis, tilhører samme politiske parti, lever vort danske samliv under de samme foreningers og ledes tegn og er få nok til at kende en meget stor del af hinanden. Ja, selve det, at vi er danske, gør os til en lille kreds for os selv, medens danske nordslesvigere i vor generation jo ikke mærker det som noget særligt at være dansk.

Vi har altså inden for vor lille verden rige muligheder for i en revy at vække genkendelsens glæde. Og snæverheden har desuden den fordel, at den kaster et forsonende skær over adskillige drøje udfald. Netop fordi vor revy er snæver, er det at blive nævnt i den i sig selv ensbetydende med at blive regnet blandt »vore egne«, og dermed er der åbnet mulighed for at sige respektløse ting, som det under andre forhold ikke ville være muligt at sige til og om mennesker, der har krav på respekt. På den anden side må jo så også deraf følge, at de, der ikke har det, forbigås i tavshed, og dermed kan der jo nok gå en del godt stof til spilde.

En anden fordel frembød den historiske situation, hvori den første revy blev til. Under naziårenes og efterkrigstidens hårde tryk udefra havde

Fra revyen 1966. Hans Fedders i violet Marlene Dietrich-kostume og volumniøs paryk: Warum ist Avis so dünn? Wer hat sie geschrieben? Ved klaveret Hans Henningsen.

mindretallets parole været: Sammenhold for enhver pris! Og det var den herskende opfattelse, at sammenholdet bl. a. krævede den pris, at den nationale sag og dens symboler holdtes hellige, og at interne modsætninger ikke kom frem i lyset. At denne opfattelse godt kan have haft gyldighed under de dengang givne forhold, skal ikke bestrides. Men i slutningen af 50'erne var tiden i hvert fald løbet fra den. Og nu oplevede man så under revyen i Tønning, at meget af det, der hidtil kunstigt havde været trængt tilbage, kom frit frem på en scene i al offentlighed, uden at der gik det mindste i stykker derved. De nationale helligdomme blev taget uhøjtideligt, uden at vi blev mindre bevidst danske af det, og hvad man før kun havde hvisket om i kroen mellem venner, sladderer om og den indestængte surhed mod de urørlige og egenrådige ledere, blev nu med den største selvfølgelighed slynget offentligt i synet på dem selv, uden at der blev borgerkrig af den grund. – Den helt ustyrlige munterhed, som denne første revy fremkaldte, og som stadig mindes – til dels på de to næste revyers bekostning, kan ikke skyldes, at den første revy var så meget bedre end de følgende. Den må skyldes den forløsning, der lå i selve begivenheden, og som bestod i, at man foruden den rimelige morskab over selve værket tillige kom til at more sig over sig selv og se det komiske i, at man ikke selv forlængst havde set det komiske i vor situation.

Som en tredje fordel skal det nævnes, at revyerne har et publikum, man ikke kan byde hvad som helst. Det er rigtigt nok, at revyernes niveau har været relativt højt. Platheder har kun været anvendt til husbehov, og slibrigheder slet ikke. Men det skulle man også lige have prøvet at byde

det publikum! Og hvad selve humorens niveau angår, ja, så ved jo enhver, at hverken professionelle humorister eller amatører formår noget uden et publikum, der befinder sig på samme plan.

Og endelig bør det ikke overses, at nok er de sydslesvigske revyer lokalt amatørarbejde, hvad tekster og fremførelse angår. Men deres musik er på det frækkeste stjålet fra professionelle komponister, og en stor del af viserne låner endda en god del af deres komik fra den komik, der allerede er nedlagt i de professionelle revyvisers opbygning og melodi, for slet ikke at tale om deres refræner.

Måske burde det også tilføjes, at det drejer sig om revyer, der først og fremmest er lavet for sjovs skyld – om end naturligvis også med den bagtanke, at visse sager og personer kan have alvorligt brug for, at der laves sjov med dem. Folk, der laver revy med samfundsrevserens bevidste vilje til at forarge og såre, arbejder under ulige vanskeligere kår og opnår derfor også kun i de sjældne få tilfælde at fremkalde den forløsende latter. SdU-revyerne har ikke sat sig så højt et mål, og præstationerne bør naturligvis vurderes derefter. Hos os gælder det i al beskedenhed: Hellere en elskværdighed, der får NN til at le ad sig selv, end en uelskværdighed, der gør ham latterlig i andres øjne! Først derefter står det til ham selv, om han vil gøre sig latterlig ved ikke at optage alt i bedste mening.

Jeg har fundet det nødvendigt at opregne disse gunstige vilkår for dansk revy i Sydslesvig, ikke for at forklejne indsatsen, men for at bringe den undertiden noget overdrevne ros ned på et rimeligt plan. Revyens folk pynter sig hellere end gerne med lånte fjer for at redde succes'en hjem, men kan bagefter kun have glæde af at blive rost for deres egne.

Når jeg herefter skal bringe nogle eksempler på revytekster, må det ske med mange forbehold: Trykte revyviser savner næsten alt det, der giver dem liv i opførelsens øjeblik: aktualitet, publikumsreaktion, melodi, mimik, stemmeføring, synsindtryk o.s.v. Og udvalget her kan ikke ske på grundlag af kvalitetshensyn, men må udelukkende bero på, hvad der må skønnes mindst uforståeligt for en videre kreds. De følgende eksempler bringes derfor ikke med det formål at more læserne, men udelukkende som et bidrag til orientering om revyernes indhold, så vidt det overhovedet lader sig gøre på tryk.

I 1961 gik der endnu dønninger efter debatten om, hvorvidt Duborg-Skolen og andre eksamenskoler havde betalt for høj en pris for tysk anerkendelse af eksamen, idet skolestrukturen måtte tilpasses den tyske. Dertil kom, at nogle Duborg-elever til en journalist havde udtalt sig ret »zweiströmigt« om at skumme fløden af begge kulturer, og at de intellektuelle, som var helt danske, fik skyld for i for ringe tal at vende tilbage efter uddannelsen i Danmark. Herom sang en »student« på melodien »Es war einmal ein Bösewicht«:

Ich bin ein dänischer Student,
en rigtig Abiturient.
Ich hab' durchlebt die neue Phase
in der berühmten Ritterstrasse.

Men jeg kan også tale fransk
og engelsk og en smule dansk.
Og jeg kan synge »Jeg er havren«
viel mehr gebildet als die Bauern.

Ich rede klug und selvbevidst
und gerne med hver journalist.
Og når der tales skal om grænsen,
så sker det med intelligensen.

Und fällt der Abschied auch lidt tungt,
den er dog »livets højdepunkt«.
I hvert fald de kan se en mening
i der's private genforening.

Fra det såkaldte folkelige ungdomsarbejde præsenterede en »læderjakke« og en »kulturtaske« sig med hver sin vise, hvoraf den første bedst lader sig gengive på tryk. Den blev sunget på »Jeg står hver aften på risten«, og det var dengang, da Anne Marie og Jens Chr. la Cour Madsen endnu bestyrede SdU's kursushjem Christianslyst. For deltagelse i et kursus betaler man et gebyr og modtager en mindre rejsegodtgørelse.

Jeg kommer hver torsdag til møde
i ungdomsforeningen.
Vi får kaffe med sukker og fløde,
og så går vi hjem igen.
Der kommer de store kanoner
fra Flensborg og moderland.
De taler om »kulturbastioner«,
om »Hold ud!« og »Du danske mand!«
Vi synger om frihed og ære,
om helte i krig og i fred,
om ånd og om danskhed med mere.
Men jeg synger nu ikke med.
Vi sidder i hjørnet ved døren
og får os en stille skat,
mig og min fætter Hans Jørgen
og Walter, min kammerat.
Nu er han færdig
og stopper uret i vest.
Et dejligt møde!
Jo. Danmarks kultur er bedst.

Ich bin ein Kind der neuen Zeit,
ein Beispiel der Zweiströmigkeit.
Das heisst mit richtiger Benennung:
Ich ström' ent-zwei vor Anerkennung.

De andre tar nach Danmark hin
und bleiben möglichst lange drin.
Og så kan Jacob bare skrive.
De rejser først – for så at blive.

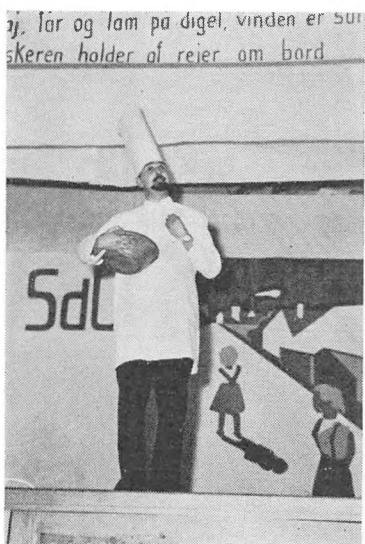
Der synger de vor hjemstavns pris
und abonnier'n auch stets Avis.
De samler den i store dynger
und flöten mit, når grænsen synger.

Hver lørdag min moped knalder,
og så er jeg ikke sen.
Jeg kommer, når SdU kalder
til kursus i dans og ben.
Der er bøffer og pølser i tarme.
Har du smagt Ann' Maries filet?
Hendes mand er den bedste reklame
for grydernes renomme.
Klokken el've lukker butikken,
la Cour er ikke så doof.
Så snupper jeg mukkebikken
og en bajer på Angler Hof.
Jeg gir' to en halv til fru Madsen
for kost og logi alt i alt.
Så hæver jeg fire ved kassen,
og så er den bajer betalt.
Nu går det hjemad,
jeg gasser min knaldrende hest.
Et dejligt kursus!
Jo, Danmarks kultur er bedst.

For danskhed jeg vejen bereder,
 jeg bruger mit modersmål,
 jeg si'r sgu på de rigtige steder,
 i stedet for Wohlsein: Skål!
 Og når der hos mig ferieres
 i Danmark, er det fordi
 min danskhed skal stimuleres
 i Nyhavn og Tivoli.
 Men bedre end alt det andet
 er dog hver årsmødedag.

Vi samles fra hele landet
 og hejser det danske flag.
 Jeg står og stirrer betaget,
 mens toget går gennem by'n
 med trommer og løveflaget.
 Det er sgu et dejligt syn.
 Og siden ser jeg
 på flikflak og spring over hest,
 mens hjertet svulmer:
 Jo, Danmarks kultur er bedst.

Revyforfatterne er anonyme. Men for forståelsen er det nødvendigt at vide, at tidligere skoledirektør Bernhard Hansen er ophavsmand til de mere lyriske passager i den følgende vise, som afsluttede revyen i 1961. En ung sydslesviger, som har tilegnet sig en vis nørrejysk accent, ser her – til tonerne af »O Marie« – tilbage på sin barndom og ungdom, og det mærkes, at Bernhard Hansens »Vort hjemland rummer minder« ikke er gået ham spurlost forbi.

Fra revyen 1961. Knud Rasmussen: Nu sidder a i Himmerland og bager wienerbrød.

Dengang a var en usselig bitte klør,
 da blev a født i Siseby ved Egernfør'.
 Min vugge stod og vuggede ved Sliens bred,
 og salig konning Eriks blod det sukkede med.
 O Sydslesvig, a vil hjem til dig
 o Sydslesvig, a vil hjem til dig,
 a savner åll dine minder,
 o Sydslesvig, a vil hjem.

I Egernførde trådte a min barnesko,
 og a fik manne lussinger af Bak, kan I tro,
 ja, han fortoel om Uffe og om Ejderens flod,
 hvor romerrigets grænsesten i seklerne stod.
 O Sydslesvig...

Men da a blev lidt større, mått' a afsted igen
 og gå i skol' i Slesvig til bitte Svend.
 Ansgar har signet folket der, og Thyra hegnet jord,
 Ja, a kan husk'et liså tydlig, som det var i går.
 O Sydslesvig...

End hvisker Istedes bøgeskov om sejrens sommerdag,
 og bølgeskulp ved Sankelmark om dåd og nederlag.
 A kom jo så til Jaruplund og sad så skjøn i læ
 og svaled mig i skyggen af det store Bøghetræ.
 O Sydslesvig...

Nu sidder a i Himmerland og bager wienerbrød
og tænker på Sydslesvig, mine fædres moderskød.
For a har få't en læreplads som bagerlæredreng.
Men a kan mærk'et i mit bryst, der brast en gylden streng.

○ Sydslesvig . . .

Så sidder a og trøster mig med Jacob Kronika
og læser om »dæmonerne« og om »moralia«.
Det dages vel engang, hvis ellers ordet taler sandt,
at »tåren kan forvandles til en håbets diamant.«

○ Sydslesvig . . .

1963-revyen gjorde bl. a. følgende status over, hvad der bliver af de
unge sydslesvigere. Melodien er selvfølgelig »Ti små niggerbørn«.

Ti små grænsebørn stred for Slesvigs sag:
ved Ejderens bred at plante danskernes flag.
Der var 1, der var 2, der var 3, der var 4,
der var 5 små grænsebørn,
der var 6, der var 7, der var 8, der var 9,
der var 10 små grænsebørn.

Ti små rekrutter i Sydslesvigs folkehær
kæmpede for det nationale især.
Der var 1, der var 2 . . .

I ungdomsforeningen kom de alle ti,
men een fik en kæreste, og så var der ni.
Der var 1, der var 2 . . .

Mod fæle russere skal der mænd på vagt.
Een gik til Bundeswehr, og så var der acht.

Een havde lange fingre og blev indbrudstyv.
Han røg i spjældet, og så var der kun syv.

Tysk miljø kan gi mindreværdskompleks.
Een fik en læreplads, og så var der seks.

Een havde evner og måtte hjælpes frem.
Han blev kommunelærer. Så var der fem.

Fem små grænsebørn gik på fritidshjem,
hvor tonen er kernedansk, så der er stadig fem.

To af dem sad hver dag og så på tysk Tv.
Det imponered dem, og så var der tre.

Tre små grænsebørn læste Front og Bro,
men een faldt fra troen, og så var der kun to.

To må man være her på den grønne jord.
De giftede sig (på tysk) og blev far og mor.
De fik 1, de fik 2, de fik 3, de fik 4,
de fik 5 Europa-børn,
de fik 6, de fik 7, de fik 8, de fik 9,
de fik 10 Europa-børn.

Nu er min vise slut, den var besk og salt.
Men for de gamle er der ny overalt.

Der er 1, der er 2, der er 3 – 4 – 5
Europa-grænsebørn,
der er 6, der er 7, der er 8 – 9 – 10
Europa-grænsebørn.

Hvis nogen mener, at rigsdanskernes interesse for Sydslesvig har været
aftagende i de senere år, bør de lytte til denne røst fra moderlandet i re-
vyen 1963:

Der er ingenting, der smager
som en Bommerlunder snaps,
og den drager vore hjerter
helt fra Varde, Brøns og Taps.
Ja, fra Vejle og fra Salling

kommer vi for stor betaling
efter rom, likør og whisky,
vi må tørste, som I ved,
efter gin og efter vin
på grund af toldens voldsomhed.

Fra revyen 1963: Der er ingenting, der smager, som en Bommerlunder snaps – –

Tysken vejred ny indtægter,
 hver gang vi og vort kom til.
 Grænsens sang får vilde toner,
 når de danske er på spil.
 Vi er med, når det gir bajrer,
 vi er forrest, når vi fejrer
 langt fra hjemmet vore fester,
 vi er forrest med en ed
 og det sidste skål i gaden,
 før end borgerne får fred.

Derfor løfter vi vort hoved
 som en ekspansiv nation,
 mens vi utålmodigt venter
 på den store ROM-union.
 Den er vore drømmes mål.
 Ned ved told og grænser! Skål!
 Lad Malteserkreuz forkynde,
 medens tysken spinder guld:
 Om så hele verden griner:
 Jeg er dansker, jeg er fuld!

Følgende diskussionsindlæg fra revyen i år skulle være umiddelbart forståeligt for enhver, der blot ved lidt om, hvad der siges og skrives i denne tid. Melodien er »Mi nåbo Pe Sme«.

At grænsen skal flyttes, det er utopi,
 så den slags skal vi holde op med at si'
 og holde os til det opnåelige:
 Kulturernes ligeberettigelse.

Det si'r man, og selv har jeg tænkt det så tit:
 Hvis bare vi dog kunne komme så vidt!
 Nu skal jeg forklare dig meningen me'
 Kulturernes ligeberettigelse:

Hvis jeg for eksempel fortæller på jysk
 en vits til en mand, som kun selv taler tysk,
 og hvis han så griner, så kalder vi det
 kulturernes ligeberettigelse.

Og hvis jeg går ind i en hessisk butik
 og køber et bind af G. Ernst's lyrik
 i Gyldendals udgave, ja, så er det
 kulturernes ligeberettigelse.

Og hedder det: »Bitte, ich möchte acht Bier!«
 og tjener'n si'r: »Tak, det blir lige en ti'r.«
 Og hvis han så får den, så kalder vi det
 kulturernes ligeberettigelse.

Fra revyen 1966. Inger Rasmussen synger om kulturernes ligeberettigelse.

Og tar jeg til Danmark med D-skiltet på
og blir ekspederet på dansk i Kruså,
så er det – hvis det kunne tænkes at ske –
kulturernes ligeberettigelse.

Hvis Danmark får råd til at sende TV
i tolv timer på program et, to og tre,
så blir der balance, og det hører te'
kulturernes ligeberettigelse.

Så væk med det hengemte fantasteri
om flytning af grænsen, det er utopi.
Vi holder os til det opnåelige:
Kulturernes ligeberettigelse.

Hvis vi kun vil være vor taknemmelighed bekendt
og vokser til tres millioner omtrent,
ja, så vil vi opnå – vær sikker på det! –
kulturernes ligeberettigelse.

De travle foreningsledere fik i år en drivende sentimental påmindelse
om at tænke lidt på deres koner, for, som det hed i omkvædet:

Man glemmer altid magen
her i vort grænseland.
Hun ofrer sig for sagen
hver aften uden mand.

Og ungdommen præsenterede sig i år med følgende ord på melodien til
»Jeg lar rullen gå«:

Jeg er en ung mand, men jeg er ikke vred.
Spør du mig hvorfor, skal du få besked:
Lige fra dengang, da jeg i vuggen lå,
har andre altid sørget for, at jeg fik bleer på,
og når den blir våd, det rager mig en fjer,
for der er altid no'n, der gider vaske andres ble'r.
Jeg lar vandet gå, det rager mig en fjer,
hvad der så end sker.

Jeg kom i børnehaven, det var skideskæg,
vi havde det som blommen i et æg.
Vi blev forkælede, det er da klart,
for der er altid no'n, der syns, at børn skal ha det rart.
Vi blev kørt i bus, det rager mig en fjer,
i solskin og regn, om det blæser eller sner,
for jeg lar bussen gå, det rager mig en fjer,
hvad der så end sker.

Så kom jeg i skole, og det var liså skæg,
læreren behandled os som rådne æg.
Lektier og opgaver blæste vi på,
for hvis det ikke passed os, så ku vi bare gå
i de dütsche Schoul, det rager mig en fjer,
om grænsen ligger her, eller grænsen ligger der.
Lad dem flytte væk, det rager mig en fjer,
hvad der så end sker.

Nu er jeg blevet politisk engageret,
vælgerforeningslektien har jeg lært.
Trettende marts har jeg været stillet op,
men lå nu selv på sofaen og slangede min krop.
Jeg lar stemmen gå, det rager mig en fjer,
for jeg vil faen galme ikke angemeyres mer.
Jeg lar stemmen gå, det rager mig en fjer,
hvad der så end sker.

I en lokal revy er det naturligvis ikke mindst de personlige skoser, der tager kegler, både i viserne og i konferencierens småsnak indimellem. Dem må der ifølge sagens natur blive yderst få af i et udvalg som dette. En undtagelse danner dog »En landsbydegns dagbog«, der ganske vist ikke nævner nogen enkelt degn ved navn (Hansen er kun repræsentativt), men som til gengæld nok af adskillige er blevet opfattet som specielt møntet på dem. Ifølge skoledirektøren er der i denne vise slet ingen overdrivelser. Den er kun nøgternt registrerende, så hvis der er noget at more sig over, er det altså ikke visens, men det udtømmelige emnes skyld. Melodien er »Jeg er degn i Nørre Bjært«.

Ungdomsforeningen, det er nummer et,
håndbold og ping-pong, det er lige fedt,
Træning og øvelser blæser jeg på,
for har de ikke mig, så går turneringen i stå.
Jeg lar bolden gå, det rager mig en fjer.
Går der en krimi, så gider jeg ikke mer.
For der er altid no'n, der henter mig igen,
stol I trygt på den!

Ved nytårsstævnet jeg fandt en lille ven.
Hun er sgu sød, hun er fra Thiringen.
Nu har vi meldt os til selvbyggeri,
så kan jeg trække øller op, mens andre hænger i,
og jeg lar proppen gå, det rager mig en fjer,
for vi vil sgu ha frysebox og bil og meget mer.
For de fromme stærke kvinder: Skål!
De er Danmarks mål.

Når vi skal ha vores vielsesring,
så skal I se, hvor de alle står på spring.
Præsten vil gifte os, og det koster ingenting,
og jeg kan spare taxa, for han kører her omkring
og ta'r bruden med, det rager mig en fjer.
Børnene blir døbt og konfirmeret og meget mer,
og han er så glad, hver gang der kommer fler,
hvordan det så end sker.

Jeg er degn i Lillebøl
eller – som det hedder
på vort sprog her sønden skel –
stedets skoleleder.
Jeg er snart de tres,
men stadig fuld af stress.

Klokken fem om morgnen blir jeg vækket af mit hvil.
Morgenkaffen når jeg knap, for jeg skal køre bil.
Rundt i otte sogne samler jeg de små børns smil.
Sådan er ed jo, ja, det er ed jo.

En er kommen lidt for sent, og en er bleven sy',
en skal passe lillebror, mens mor'en er i by.
Men det ti'r vi stille med på grund af skolens ry,
for det gør vi jo, ja, det gør vi jo,
det gør I, og det gør jeg,
men vi gør det godt nok hver for sig.
Og så sidder jeg i skolen med den lille klat,
som jeg lader øse af vor rige danske skat.
Men når de er sluppet ud, så snakker de kun plat,
for det gør de jo, ja, det gør de jo.

Pludslig blir jeg vækket ve'
telefonens kimen.

Jeg må op ad trapperne
midt i regnetimen.
Det er Kring, der vil
ha håndboldhold meldt til.

Da jeg kommer ned igen i skolen, blir jeg var,
Dirks er kommen på besøg, fordi han vil ha svar
på, om jeg har rede på, hvor mange børn jeg har,
sådan er han jo, ja, det er han jo.
Når han så er kørt igen, så tar vi atter fat.
Men så banker det på døren midt i en diktat.
Det er doktor Balle, der vil se, om vi har fnat,
og det har vi jo, ja, det har vi jo.
Det har I, og det har jeg,
men vi har det godt nok hver for sig.

Børnene må sendes hjem en time før i da',
ellers kan jeg ikke nå de mange ting, jeg ska',
hvis de fem procent i lønnen ikke skal gå fra,
sådan er ed jo, ja, det er ed jo.

Først en tur i Madsens bank,
og så hen og tanke.
Derpå styrer jeg min gang
op ad Duborg Banke
for at se, om de
har glemt mit byggeri.

Så skal jeg ha hentet et par ting hos Neckermann,
og hos Meesenburg der skal jeg ha en affaldsspand.

Uldall når jeg først i morgen, det går ikke an.
Sådan er ed jo, ja, det er ed jo.

Nå, de andre kommer nok for sent alligevel.
Jeg kan lige nå at hente hobbymatriel:
Fem og tyve hejrer, som de unge filer selv,
for det gør de jo, ja, det gør de jo.
Det gør de, og det gør jeg,
men vi gør det godt nok hver for sig.

Da jeg kommer ind til udvalgsrådet klokken fem,
er de fleste af de andre også nået frem.
De er også lærere, så de skal tidlig hjem.
Sådan er ed jo, ja, det er ed jo.

Dagen går med raske fjed,
dagens børn må ile.
Klokken syv må jeg af sted
ud igen og bile
med et hold, som skal
til hovedkredsens bal.

Jeg kan ikke være med, for jeg skal hjem igen.
Ruge kommer med sit foredrag om Indien.
Jeg skal stille borde op og rydde væk igen,
sådan er ed jo, ja, det er ed jo.

Mens jeg rydder væk, står folk og venter med et smil
på, at jeg blir færdig til at kør' dem hjem i bil.
Og når det er gjort, så skal jeg op og rette stil,
sådan er ed jo, ja, det er ed jo.
Det ved I, og det ved jeg,
men vi ved det godt nok hver for sig.

Så skal jeg ha sendt et lille mødereferat
og ha repareret skolens smalfilmapparat
og ha bearbejdet et turneringsresultat.
Sådan er ed jo, ja, det er ed jo.

Hele ugen er for mig
fyldt med flittigt virke.
Søndag morgen laver jeg
skolen om til kirke.
Det er ingen sag,
når man har håndelag.

Bordene skal ryddes ud, og væggen skydes fra,
prækestol og døbefont skal også støves a',
fire søskende skal nemlig døbes her i da',
sådan er ed jo, ja, det er ed jo.

Og så kører jeg igen, skønt ingen sir, jeg skal.
Men det er nu altså nærmest sådan en slags kald,
og hvis jeg ikke gør det, ja, så blir der messefald,
sådan er ed jo, ja, det er ed jo.
Det ved I, og det ved jeg,
men vi ved det godt nok hver for sig.

Fra revyen 1966. Pressekonference. Teksten blev lavet dagen før opførelsen, og H. Bruhn som Karl Otto Meyer havde en let lært rolle. Samtlige spørgsmål besvarede han nemlig under stigende jubel fra tilskuernes side med: »Jeg tror, jeg tør sige, at man inden for landsstyrelsen for SSV er klar over den ægte problematik, der ligger i dette spørgsmål«. Det sidste spørgsmål (fra Kristelig Dagblads medarbejder): »Er De klar over, at De svarer det samme til alle spørgsmålene?« skulle have været besvaret med standardsvaret, dog med et indskudt »ikke« før »klar over«. Men nægtelsen udeblev vistnok i farten. De andre medvirkende i denne scene: Jens Svendsen, Knud Rasmussen, Hans Fedders og Inger Rasmussen.

Og når præsten kommer, er vi alle klar til start.
Numrene dem skriver jeg på tavlen i en fart.
Bedeslag, dem trykker jeg på ringeapparat.
Sådan er ed jo, ja, det er ed jo.

Og når freden sænker sig
over skolegården,
ligger jeg og tænker mig
til den dag i morgen:
Alt, hvad jeg skal nå
og endelig huske på:

Først skal børn'ne hentes, så skal vi ha religion,
og hos posten skal jeg ha betalt min telefon.

Så skal vi ha ordnet et foreningsbal i kro'n,
sådan er ed jo,
ja, det er ed jo.

Så skal jeg til Storebøl og spille amatør
og til udvalgmøde som så mange gange før.
Det får ingen ende, førend jeg går hen og dør,
men det gør jeg jo, ja, det gør jeg jo.
Det gør I, og det gør jeg,
men vi gør det godt nok hver for sig.

Og så kan I skrive på min mindsten, at »Her
hviler lærer Hansen, for nu kan han ikke mer.
Men det er for resten også første gang, det sker.«
Sådan er ed jo, ja, det er ed jo.

Disse mange vers kunne måske efterlade det indtryk, at vore revyer hovedsagelig består af viser, og det skal da også indrømmes, at de kan have en slagside i den retning. Men i løbet af de ca. to timer, de plejer at vare, får konferencier'en nu også lejlighed til at sige et og andet, som desværre unddrager sig gengivelse. Og enkelte oprin for øjet har der da

også været: I 1961 bar fire sortklædte herrer den kære vandrebioграф til graven, i 1963 så man tre lige så sortklædte Sct.-Knuds-brødre »skåle landet hjem igen til Danmark«, og i år var der pressekonference »ved det store stygge Neptun-springvand«, mens koen Karoline i legemsstørrelse bekræftede, at »den er meyerigtig«.

Og så var der 4 søde små børnehavebørn at se på, mens de skiftevis sang om deres fremtidsplaner. Det må være naturligt at lade min beretning slutte med dette blik ind i fremtiden:

Når jeg blir stor,
så vil jeg sidde på Krings kontor,
føre forhandlinger med de fine,
køre en flot rotaprintmaskine
og udsende breve på må og få
med store røde mærkater på.

Når jeg blir stor,
så vil jeg tro, som de gamle tror.
Det er for tidligt at ha en mening
både om ungdoms- og genforening.
Det ordner sig efter et vist system,
det er nemlig et generationsproblem.

Fra revuen 1966. Jørgen Kristensen spiller til slutvisen om det store, stygge Neptunspringvand.

Når jeg blir stor,
så vil jeg synges i ungdomskor,
lære de allersværeste sange
og imponere Walter Lange.
Og der vil jeg ta mig en livsens ven
under ledelse af Alfred Jacobsen.

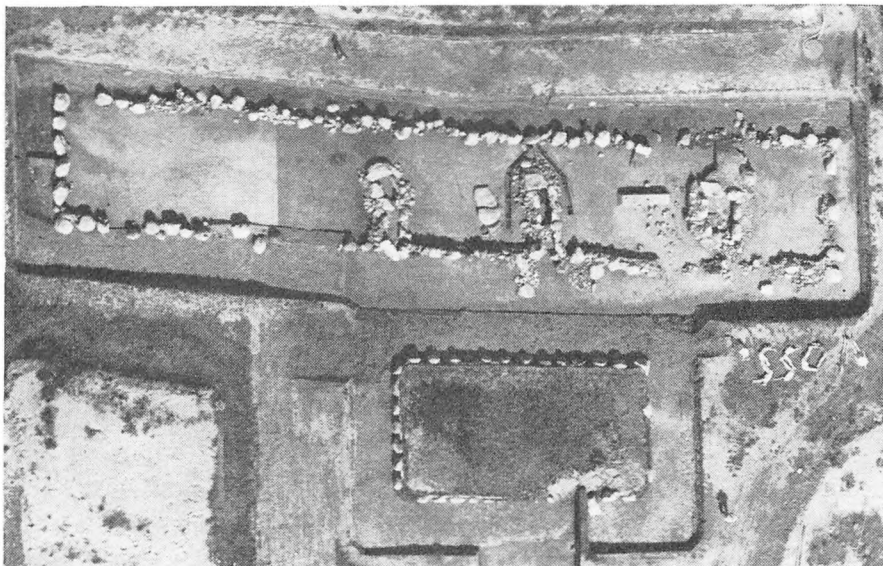
Når jeg blir stor,
så vil jeg ha mig et lille nor.
Først skal hun vokse i mors mave,
så skal hun sendes i børnehave,
og hvis hun så bare kan få en mand,
må hun se at bli' gift, liså snart hun kan.

Når jeg blir stor,
så vil jeg ha mig et skrivebord.
Der vil jeg sidde og skrive præken,
mens gamle Grundtvig ser til fra væggen.
Om søndagen går jeg i skolen hen
og sidder alene med ham igen.

Når jeg blir stor,
så vil jeg bo, hvor de andre bor,
ude i selvbyggerkolonien,
der, hvor man rigtig har energien.
Og når det er slut med at bygge selv,
så kan fjernsynet nok slå min tid ihjel.

Når jeg blir stor,
så vil jeg flytte, og helst mod nord,
bort fra de fæle røv're og ransmænd,
op til de elskede danske landsmænd,
og der vil jeg skrive i ro og fred
og erklære Sydslesvig min kærlighed.

Jørgen Kristensen

Luftfoto af langdysserne ved Abterp. Nord er opad på billedet. Ni af medarbejderne har lagt krop til en særegen signering af udgravningen – kan De finde signaturen? Flyvefoto august 1963.

Langdysserne i Steneng ved Abterp

Dysserne er opført i yngre stenalder, i begyndelsen af mellemneolitisk tid, ca. 2400 f. Kr. f. Det er dog ikke sket på én gang, men i fire afsnit svarende til hvert af de fire kamre. Ældst er det midterste i den lange dysse, og den hertil hørende høj har kun været ca. 12 m lang. Herefter er det vestlige kammer med tilhørende høj tilføjet og til sidst endelig østkammeret med høj, således at den endelige langdysse er blevet 42 m lang. De oprindelige byggefaser er vanskelige at se, da man ved hver udvidelse har fjernet de sten, der afsluttede enderne, og brugt dem som randsten i den udvidede dysse. Den lille langdysse mod syd på 14×8 m er sandsynligvis den sidst opførte.

Kun det midterste gravkammer i den lange høj var helt urørt, og det indeholdt et køllehoved og en del ravperler. Alle de øvrige kamre var opbrudt i nyere tid, men noget af indholdet af flintøkser, lerkar og ravperler var bevaret.

Dysserne blev først kendt i 1961, fordi de indtil da var dækket af de tørve og klægaflejringer, der var blevet dannet, efterhånden som landsænkningen skred frem. Fra dyssernes opførelse til nu er området sænket 4–6 m, og efter udgravningen har den lavest liggende, den nordlige af dysserne, måttet begraves delvis igen, således at kun den øverste halvdel af randstenene rager op. Området er nu fredet og tilgængeligt for publikum.

Olfert Voss.

Ada og Emil Nolde.

Emil Nolde og Seebüll

Nolde-museet blev sidste år besøgt af 24.000 mennesker – et vældigt antal for et lille museum i en øde vestslesvigske egn. Museumsinspektør, dr. phil. Sig. Schoubye, Tønder, skriver om manden bag denne publikumssucces, maleren Emil Nolde.

Den Nolde, som man ifølge et Neuruppiner-vers i Blæksprutten, i forbindelse med en udstilling på Den Frie, »gerne måtte beholde«, er alligevel blevet et verdensnavn. Grundene til, at man i dag – uden at der er grund til at trække på smilebåndet – kan nævne ham sammen med van Gogh og Edv. Munch, er mange, ikke blot den dårlige tyske samvittighed som gjorde, at man efter 1945 fik så travlt med at råde bod på den sindssyge østrigske malersvends dumheder og overdængede Nolde med hædersbevisninger, ikke blot al den reklame der skabes ved, at en selvbevidst kunstner – sådan som Willumsen og Munch også gjorde det – lader sig dyrke ved efter sin død at lade oprette museum for sig, ikke blot den internationale inflation i al avantgarde-kunst fra vort århundredes 1. fjerdedel, men naturligvis hans talent, lad det være på godt og på ondt.

Stiftung Seebüll Ada und Emil Nolde er det officielle navn på det museum, Nolde efterlod sig, og som åbnedes godt et år efter hans død, den 13. april 1956. I festskriftet ved åbningen, den 25. april 1957, forklarer Nolde – på sit mere end besynderlige tysk (som alle rigtige slesvigere kunne han hverken tysk eller dansk!), at der i alle europæiske byer er museer, som er overfyldt med kunst, som virker så overvældende, at det bare trætter. I modsætning hertil skal på den ene side folk fra hans egen hjemstavn, og på den anden side – billedligt talt – den besindige, eftertænksomme vandrer fra alle lande »i vor lille gård – i landlig-primitiv natur – finde et beskedent, særpræget sted, hvor han kan føle lykke og modtage kunstnerisk-åndelig rekreation«.

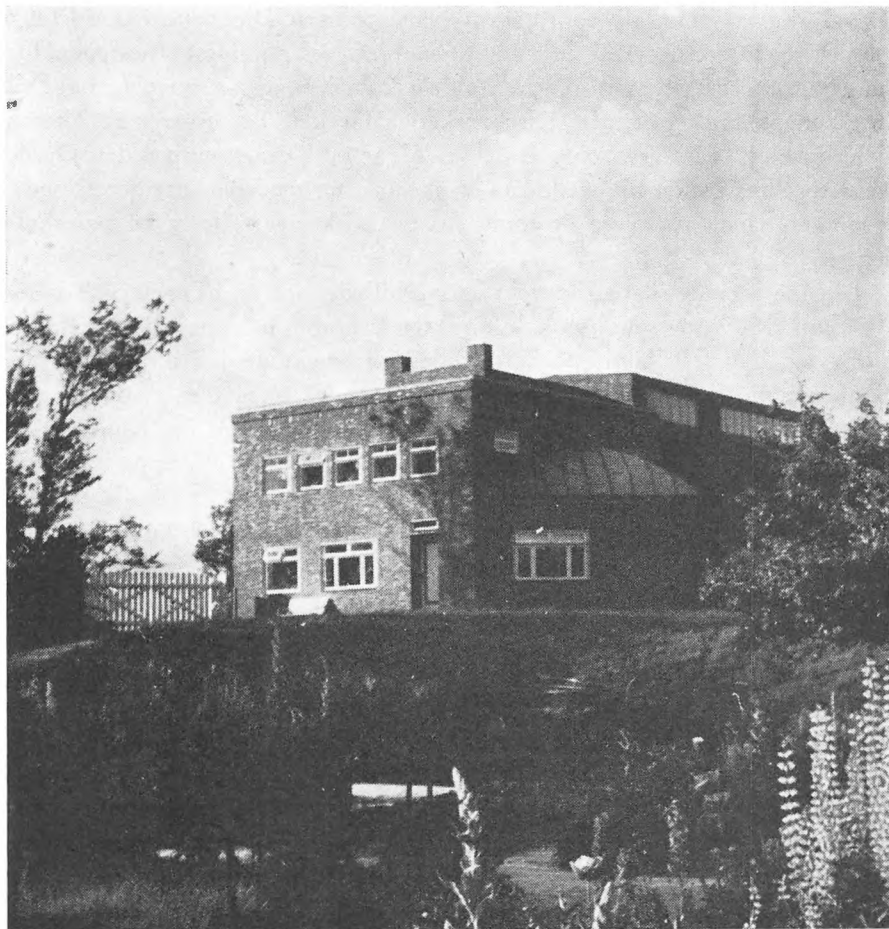
Store ord, som det kuratorium, der siden har haft til opgave at virkeliggøre Noldes planer, dygtigt har prøvet at efterleve. Nolde-museet er blevet en vældig publikumssucces, sidste år besøgte det af 24.000 mennesker! Det primitive og det beskedne har man naturligvis måttet droppe. Der er anlagt store parkeringspladser, lidt for nær hovedbygningen, administrationsbygning og bolig for stiftelsens leder og endelig – som det hidtil sidste led i 3 byggetaper – en restaurant med 4 gæsteværelser i fornemste udførelse.

En stor historie og et vældigt plus for Vestslesvig. Det må jo indrømmes, at det gamle ord om profeten og fædrelandet naturligvis også fik gyldighed her. I Nordslesvig havde Nolde ikke mange beundrere. Tønder Museums eneste Nolde-billede erhvervedes i 30'erne via familien Vilstrup, som pietetsfuldt reddede hvad reddes kunne fra den berygtede »Entartung«. En forhandling mellem Nolde og museumsbestyrelsen o. 1937 resulterede ikke i noget køb. Man fandt prisen for høj! I februar 1951 arrangeredes imidlertid på Tønder Museum den første Nolde-udstilling i Danmark efter krigen.

Siden fulgte de store præsentationer i Odense (1956) og på Charlottenborg (1958). Der var sket meget siden Den Frie 1932 (og hans første udstilling i København 1922), men persona grata er han vel stadig ikke i Danmark.

Der stikker fatisk en hel del tragik i dette forhold, for ingen bejlede vel mere til den Nordens gunst, der så rigelig blev Munch til del, end netop Nolde. I de to erindringsbøger *Das eigene Leben og Jahre der Kämpfe* spores denne binding til nordisk væsen tydeligt. Men typisk er det, at han fremhæver den forkætrede Willumsen, fordi hans kunst »går ud over den vanlige smag«. Og med tydelig adresse til den franske kunst Nolde aldrig nåede at forstå, og som hos os har været så afgørende, hedder det: Hvor begrebet smag ikke længere slår til i kunsten, begynder for mig det klimaks, jeg elsker.

Kosteligt er det at læse om den nordslesvigske bondesøns møde med Paris. Det blev venteligt ingen succes. Umiddelbart efter drog han – 33 år

Nolde-museet.

gl. – til Nordens Paris, hvor det nær var gået ham på samme måde. Han følte sig ensom, sky og bitter, og som en anden Gantenbein gik han med blå-sorte briller mismodig og med tvivl i sindet langs kanalerne uden at kunne male. Men i Hundested skete underet. »Den halvforkomne original« – som han kalder sig selv – traf der, i selskab med Knud Rasmussen, Ada Vilstrup, som han blev gift med i 1902 .Og dermed kom der orden i sagerne. Nogen større kontrast kan man ikke forestille sig, og beretningen om Adas modtagelse i Nolde, hvor »mein Bruder Hans« hørte til de hellige og gjorde sig sine tanker om skuespillerinder, er selvbiografiens festligste. Hun blev afgørende for hans videre skæbne, og med hende fandt han ud af, at der var for mange, der hed Hansen! Fra nu af kalder han sig Nolde, og sammen drager de til Berlin – indtil 1916 med sommerbolig på Als. I

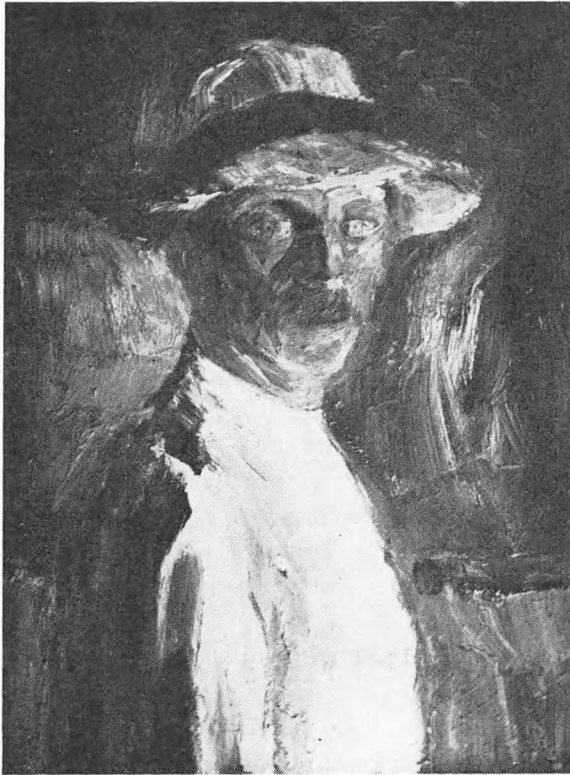
1½ år knyttes han til kunstnersammenslutningen Die Brücke (o. 1906). Mødet med Dresdener-ekspressionismen blev vel det mest afgørende for ham kunstnerisk set, selv om han aldrig kom i noget nærmere forhold til hverken Schmidt-Rottluff, Kirchner eller Heckel. Et møde med Munch i Berlin blev et isoleret fænomen. Nolde var og blev en enspænder. Og de helt store basseraller oplevede han et par år efter med Berliner Secessionen, hvor han nåede at isolere sig totalt fra praktisk taget alle tyske malerkolleger.

I denne periode skaber han det nadverbillede, der nu hænger på Tønder Museum (1909), og som nok kan karakteriseres som hans hovedværk. Hvor stor vægt han selv lagde på dette billede, fremgår af Jahre der Kämpfe. Som testamentarisk gave, sammen med 7 andre oliemalerier, overdroges og modtoges det – uden betingelser – af Statens Museum for Kunst i København, hvorfra de deponeredes på Tønder Museum. Vel næppe helt efter Noldes ønske, men klogt gjort af Rubow.

Efter en inspirerende rejse over Rusland og Sibirien til Japan og Nyguinea, som satte sig mærkbare spor i hans produktion, flyttede han til Møgeltønder, hvor han boede under Genforeningen.

I 1926, samme år blev han udnævnt til æresdoktor ved universitetet i Kiel, bestemte han og Ada sig for at flytte fra Møgeltønder, fordi den store afvanding af Tønder-marsken efter deres mening truede med at ødelægge områdets umiddelbare naturskønhed. Umiddelbart syd for Rudbøl, i Nykirke sogn, fandt de en tom varf med tilhørende feding (bassin til opsamling af regnvand), og i løbet af sommeren 1927 påbegyndtes den særprægede bygning, som det tog 10 år at fuldende. Nabogården havde han også måttet købe. Ejeren ville sælge, og Nolde var nervøs for, hvem han kunne få til nabo. I øvrigt var det næppe nogen dårlig pengeanbringelse, så meget mere som huset kunne anvendes til beboelse mens byggeriet af selve Seebüll – som det nye hus kom til at hedde – stod på. Samme år udkom i Dresden et festskrift til ære for Nolde, udgivet af vennen Max Sauerladt, den begavede leder af kunstindustrimuseet i Hamborg, og en stor retrospektiv udstilling arrangeredes i Dresden. I mellemtiden fuldendtes det 42 m² store atelier som første etape på det anselige byggeri (som Nolde selv kalder »det lille ny hus«), i hvis forlængelse fulgte det ejendommelige 6-kantede beboelseshus. Også anlægget af haven blev til på grundlag af Noldes tegninger. Gangene dannede monogrammet AE.

I 1931 blev Nolde medlem af det preussiske kunstakademi i Berlin, hvor han stadig boede om vinteren. Så fulgte kort efter de stormfulde år, hvor Nolde blev offer for den nazistiske kunstpolitik, udstillingen »Entartete Kunst« 1937 og male- og salgsforbudet 1941. Nogen skade for hans kunst blev det ikke. »Die ungemalten Bilder« – resultatet af karantænen på Seebüll – malet af en kunstner hinsides støvets år, hører til Seebüll-

Emil Nolde: Selvportræt 1917. 83×65 cm. Nolde-museet.

samlingens bedste kunstværker. Atter dokumenterede han sit verdensformat.

Sent i 1944 døde Ada, og på god nordisk facon hensattes hendes kiste i en gravhøj i Seebüll-havens udkant, hvor Nolde selv godt 11 år efter på fyrstelig maner anbragtes ved hendes side. I mellemtiden overdyngedes han med alle tænkelige æresbevisninger. Med beundringsværdig dygtighed formedes Nolde-myten omkring Seebüll-mausoleet, først af Noldes sekretær, Joachim v. Lebel, siden af den nu værende leder, Dr. Martin Urban.

Seebüll er blevet et Mekka, og Nolde Slesvigs eneste verdensnavn i kunsthistorien.

Vil han også erobre Norden ? – Jeg tror det. Tønder Museum, der er udset til at blive Nordslesvigs kunstcentrum vil her – takket være Jørn Rubow – blive formidleren. Et kommende samarbejde mellem Nordens grænsemuseum og Seebüll vil være i Ada og Emil Noldes ånd.

Sig. Schoubye

Det danske årsmøde i Tønder 1925

Blandt de mange, som redaktionen anmodede om at skrive en artikel til dette særnummer, var fhv. amtsskolekonsulent Nicolai Svendsen, Tønder. Han foreslog selv emnet for den følgende artikel – det ene årsmøde skulle svare til det andet – og med en henvisning til sin høje alder, der skulle undskylde eventuelle mangler, sendte han manuskriptet to dage, før han døde. Da hans død blev bekendt, bad redaktionen Hans Andersen, Kongsbjerg, om at skrive nogle mindeord om den gamle sønderjyde.

Ved afstemningen i 1920 blev der i Tønder by afgivet 761 danske og 2504 tyske stemmer. Til nærmere forklaring bør tilføjes, at der kun var mødt 165 tilrejsende fra Danmark, derimod 850 personer fra Tyskland. Resultatet var altså meget ugunstigt, set med danske øjne. Det skyldtes ifølge en sagkyndig fremstilling de tyske tjenestemænds stadige skiften, hvilket havde til følge, at det var deres børn født i de unge år, medens forældrene boede i Nordslesvig. I Tønder landsogn var forholdet betydelig bedre, nemlig 154 danske mod 73 tyske stemmer i 1920 og i Møgeltønder 712 danske mod 113 tyske.

Den store omvæltning i 1920, da landsdelen kom ind under dansk styre, havde naturligvis fra første færd gjort sig gældende, navnlig i det offentlige liv med dansk betjening. Hele samfundsordningen blev jo nu til fordel for danskheden. Det var derfor en selvfølge, at vi dansksindede, som følte os hjemmehørende i byen, allerede i 1924 vedtog, at der skulle afholdes et dansk årsmøde for at få lejlighed til at vise vor tak. Denne beslutning, som blev taget af en række kendte mennesker, fandt uventet tilslutning. Der var enighed om, at danskheden burde fremmes i alle henseender her i landets sydvesthjørne.

Der kunne henvises til den kendsgerning, at købstaden Tønders hele opbygning snart ville skabe almindelig interesse. Det gjaldt bygningsformen både i by og i landdistrikterne. Man nævnte i denne forbindelse Schackenborg, Trøjborg, Løgumkloster korskirke, ja, hele vestkystens danske landsbyer, hvor befolkningen aldrig havde svigtet det nedarvede sindelag. Ude i landskabet skiftede marsk og gest, fra kysten var der udsigt og adgang til Sild og Rømø. Egnens mennesker var også værd at kende, prægede af overleveringen i flere henseender. Det danske tungemål levede overalt på deres tunger, de fastholder gammel sæd og skik.

Med denne begrundelse måtte der straks findes forståelse for et møde i Tønder. Man kunne regne med deltagelse fra nær og fjern.

Et lille udvalg samledes hurtigt til fremme af sagen, og der var straks enighed om, at mødet burde hurtigt forberedes og indbydelsen udgå til hele landet. Man regnede med stort besøg og traf straks de nødvendige for-

beredelser. Det lille udvalg som havde fattet tanken, fik omgående amtmanden, lensgreve Schack til formand. Han kunne regne med kendte skikkelser fra land og by, som ville støtte initiativet.

Det er vemodigt nu at nævne deres navne, da jeg måske er den eneste, som endnu er i live og kan huske denne begivenhed, der samlede interesserede deltagere og sagkyndige fra hele landet. Min kilde er den af amtslæge, dr. Lausten Thomsen skrevne beretning. Seminarieforsøger Albeck stillede sin store skole til rådighed. Man regnede straks med over 200 deltagere, og at sammenkomsten ville vare en uges tid. Man valgte 2. til 8. august 1925, og jeg glemmer aldrig denne oplevelse.

Stævnets højtidelige åbning foregik i Tønder Seminariums festsmykkede sal, hvor Nordens flag viste deres stærke farver mellem friske blomster. Lensgreve Schack bød forsamlingen velkommen og sluttede med ordene: »Vi er glade ved at byde andre velkommen hertil, som man hilser en kær gæst i sit hjem«. Byens tysksindede borgmester Johannes Thomsen sagde blandt andet: »Jeg beder Dem lægge mærke til, at nogle af egnens mennesker føler sig som subjekt, andre som objekt i forhold til staten. Se på denne befolkning med forståelse«.

Da det kun er min opgave at skrive en lille indledning, bliver der ikke plads til at omtale den store forsamling nærmere. Derfor ser jeg mig ikke i stand til at referere de indholdsrige foredrag, som hver aften blev holdt på seminariet af sagkyndige talere, foredrag, der i løbet af de få mødedage spredte oplysning om Tønder by i fortid og nutid. De er nedskrevet af amtslæge, dr. Lausten Thomsen og kan den dag i dag læses med udbytte. Thi der blev samlet et såre vægtigt bidrag til sammenkomsten. Man fik et indtryk af stemningen, når dette lange biltog hen imod aften vendte tilbage til byen. Man hørte danske sange fra vogn til vogn. Hver dag havde sin egen tone og sit eget emne. Det drejede sig om egnens fremtid under dansk styre. Således: Træk af Vestslesvigs geologi, Tønder købstads historie, marsk og vadehav, besøg i Møgeltønder, Rudbøl og Højer, kniplekunsten, bygningsskikke, kirke og skole, nutidsopgaver og så videre.

Det kunne hændes, at nogle af de fremmede gik på egen hånd for at tale med egnens befolkning. I Rørkær gæstede de således den gamle kniplerske Lisette Dyhrberg, der modtog de fremmede gæster med smil og gråd. Hun sad udenfor sit smukke gamle hus i stille fryd over at se så mange danskere, der gæstede hende. – I denne forbindelse bør også nævnes gamle redaktør Skovrøy, en højtåret og afholdt mild, gammel mand, hedder det et sted i referatet fra mødet. Spørger man ham, hvorfor han altid er så mild og glad, siger han, at det er han nødt til at være, fordi han har oplevet den store lykke, at vi er blevet danske igen.

Med disse få ord gav Skovrøy udtryk for den overalt rådende stemning.

Nicolai Svendsen.

Nicolai Svendsen malet af Franciska Clausen i 1949. Portrættet hænger på amtshuset i Tønder.

NICOLAI SVENDSEN

1873–1966

Den gamle grænselandspolitiker, redaktør, forfatter og amtsskolekonsulent Nicolai Svendsen var jo nok nu, i sine sidste år, ved at være halvglemte af tiden og dens mennesker, der jager videre udenfor hans ensomme hjem i Viddingherredsgade i Tønder. Men hans navn og manddomsgerning er knyttet stærkt til den nuhistoriske sammenhæng og udvikling i vor hjemstavns helt fra Köllerpolitiken ved århundredeskiftet til årene efter 1945.

Om hans hjem og livet der, har vi en lille skildring af ham selv i Skoleforeningens jubilæumsskrift fra 1942, hvor han kommer os nær:

»Min Fødegaard ligger ved den gamle Landevej, som fra Skærbæk fører ned til Enklaverne. Ved Efteraarstid, Vinter og Foraar med Tøbrud, henlaa Vejen i et Morads af Sand og Klæg, det var besværligt at færdes ad den. Men jeg husker en Mand, som trods Vind og Vejr og Uføre jævnlig kom kørende dernede fra. Det var Thyssen fra Randerup.

Naar denne Mand i sit grove vadmestøj, i en Vogn der var slidt af Færdsel og med en Hest, der var stivbenet af de mange Ture ad den plørede Vej, kørte forbi vore Vinduer, lød der ofte fra dem, der sad derinde, ærlige Lovord om denne brave Bonde, der med usvigelig Redelighed uselvvisk paatog sig Varetagelsen af Egnens offentlige Anliggender. Det var en Mand i hvem der ikke var fundet Svig.«

Bedre kan det ikke tolkes, hvor smukt og inderligt Nicolai Svendsen var forbundet med sin hjemegn og dens folk. På denne baggrund måtte hele fortyskningspolitikken, med dens grelle, forargelige udslag netop på Skærbækkegnen, komme til at stå for egnens danske ungdom som stormflodens vilde kræfter, der truede hjemstavn og slægtsarv.

Mens det trak op til sammenbrud og skandale i alle pastor Jacobsen's fortyskningsforetagender, opsøgte den unge redaktør Nicolai Svendsen fra Hejmdal i Åbenrå de tyske spidser i Skærbæk og kunne gennem deres udtalelser belyse krisen og det oprækkende sammenbrud.

I 1902 udkom Svendsen's første bog »Mens stormen raser«, som han havde skrevet under sit tre måneders fængselsophold i Slesvig i vinteren 1901. Straffen var for sigtelser mod amtsforstander Valentiner i Tyrstrup for mangel på pligtfølelse og retsbevidsthed i en avisartikel. Rigtigheden af sigtelserne var ikke blevet modbevist, men det var alligevel en fornærmelse mod embedsmand, takseret til tre måneders fængsel for en dansk redaktør. – Artiklen begyndte således:

»En Betjent med Uniformshue og nedhængende Overskæg aabnede en Dør, det var Nr. 25. Udenfor var Maanelyset nu trængt ind gennem Fængselsvinduet højt oppe og tegnede klare Skygger af Jernstængerne paa den hvide Væg. – Næste Morgen var det spændende, hvordan Morgenmaaltidet vilde se ud. En Klap i Døren blev aabnet, og Kalfaktoren stak en Skive tørt Brød, en Kumme med Vand og en Skaalfuld Suppe med en Ske ind ad Hullet.«

»Nu sad jeg saa hernede ved det gamle Riges Sydgrænse, hvor Danmarks Historie havde sin Begyndelse –. Bag Laas og Slaa, kort sagt, fordi jeg som en blandt mange, i al Beskedenhed efter Evne havde villet værge vor gamle Odelsret overfor Fjenden Syd fra. Paavirket af disse Drømmerier opstod Tanken om at skrive en nordslesvigsk

Nutidsskildring om den aldrig hvilende Kamp mellem dansk og tysk. Hvis jeg udførte dette Forsæt, kunde det maaske blive til nogen Nytte for kommende Slægter.«

I september 1903 var vi 70 unge mænd henedad fra på fællestur til København, indbudt af studenterforeningen »To løver«. Nicolai Svendsens broder Andreas var med. Under et aftenbesøg i et privat hjem, hvor fruene var fra Vestslesvig, viste manden, ingeniør Andersen, os en ny bog af Broder Boysen, det var »Mens stormen raser«!

Om bogen skriver Nicolai Svendsen selv i »Sønderjydske skæbne«:

»Jeg vilde skildre det gamle Slægtled, som maatte gaa ind under Aaget, Haabets Mænd og Kvinder, Tyskernes Løkkemidler og Fristelser med Løfter og med Løn, men ogsaa deres skiftende Plager, og endelig det nye Slægtleds Modstandsevne og Fremtidsmuligheder. –

Ingen kunde undgaa at lægge Mærke til en ny sønderjydske Ungdoms Frembrud. Til den satte vi vor Lid, og dette Haab blev jo heller ikke beskæmmet.«

Som nu selvstændig redaktør af »Dannevirke« fra 1904 måtte Svendsen tage stilling til det varige modsætningsforhold mellem Jens Jessen og H. P. Hanssen. »Der kunne for mig ikke være tvivl om, at jeg måtte slutte mig til H. P. Hanssens retning,« siger han:

»Paa den anden Side bevarede jeg min Respekt for Jessens Person og hans store Dydighed som Bladleder.«

»Mine Udtalelser i Bladet var, saavidt jeg evnede det, baaret af nøje Kendskab til den paagældende Sag, roligt Omdømme og omhyggelig Overvejelse. Jeg undgik med Flid at blive Eftersnakker.«

Ad denne vej udviklede sig efterhånden et venligt tillidsforhold til de fleste af Haderslevegnens danske førere på den tid. Særlig betydning tillægger Svendsen det venlige samarbejde, der udviklede sig med Henrik Thomsen fra Roost, der var flyttet til Haderslev: »Vi blev hurtigt gode venner, et forhold, der ikke led noget skår ved delte meninger.« (Lidt af det gamle edsnægterstandpunkt hang endnu ved Henrik Thomsen). – »Ved et tilfælde opnåede jeg en livlig forbindelse med præstesønnen fra Øsby, Johannes Tiedje,« fortæller Svendsen. »Hans navn vil i Sønderjyllands historie fra udlændighedens dage blive bevaret som en skikkelse, der påvirket af de åndelige strømninger, både nord og syd fra, greb ind i udviklingen på et tidspunkt, da spændingen mellem dansk og tysk var stærkest.«

Foruden de ofte citerede uddrag af Tiedjes artikler om Nordslesvig, nævner Nicolai Svendsen hans udtalelse om tyskheden i Nordslesvig, at denne må deles i to dele, en højrøstet og kæphøj del, der driver politik »og for hvilken det herlige løsen »Med Gud for konge og fædreland« er blevet til en filisteragtig hurra- og skål-politik, og en stille del, som ikke omtales i pressen, og hvis virksomhed ikke kendes, som har sine grunde til at bære

den skam, som for bestandig tilføjes det tyske navn gennem den altske politik.«

I foråret 1911 overværede Nicolai Svendsen et par kæmpemøder i Hamborg, hvor tilstandene i Nordslesvig drøftedes mellem tyskerne indbyrdes, tit i en form, der satte lidenskaberne i stærk bevægelse.

»Begge Gange rejste jeg hjem med Bevidstheden om, at vor Kamp mod Udslettelse, der nu havde staaet paa i henved et halvt Aarhundrede, aldrig havde berettiget til at nære saa store Forventninger og Haab til Fremtiden, som netop nu.«

Men vi måtte først gennem verdenskrigen til afstemningstiden og så genforeningen, der indledede Nicolai Svendsens 46 år i Tønder og Vestslesvig. Han fortæller selv, at han i foråret 1920 røbede over for H. P. Hanssen, at han anså sin opgave som redaktør for Dannevirke for at være løst med genforeningen. Han ville så trække sig tilbage til en iagttagers rolige og beskedne stilling i følelsen af at have røgtet sin gerning efter evne. Et splittelsens tegn ville han ikke være. Derimod kunne han tænke sig, når afklaringen ved genforeningen var fuldbyrdet, at søge en stilling i skolens tjeneste.

H. P. Hanssen har nok været hurtig klar med svaret hertil: »Ja, saa maa Du tage ud til Tønder som Amtsskolekonsulent, i det vanskelige Embede, som der vil opstaa.«

»Sådan gik det til, at jeg senere flyttede til vestkysten,« skriver Nicolai Svendsen i »Sønderjydske skæbne«, i kapitlet, som han kalder »Ved vejs ende.«

Han nåede at få tredie bind af sine erindringer skrevet færdigt, men ikke at få det udgivet, en opgave, som hans søn, landsretssagfører Knud Lausten Svensen, nu har påtaget sig at løse. Den opgave, han flyttede herud til i 1920, var på sin vis ikke mindre spændende og betydningsfuld end den, han havde viet sine evner hidtil i Åbenrå og Haderslev.

Modtagelsen i Tønder har vel nok svaret til, hvad han på forhånd kunne vente. Samarbejdet i Tønder amts skoledirektion med amtmand Grev Schack og Hans Jepsen Christensen var jo mellem gamle forstående venner, der stod hinanden nær i interesser og synspunkter. Med amtslæge Lausten Thomsen som den fjerde i firkløveret, havde vi gennem en årrække efter genforeningen en betydningsfuld inderkreds for danskheden på Tønderegnen. Ingen af dem lod sig rive med i meningsstriden om grænsespørgsmålet, der endnu dannede sine bølgeringe også herude, en årrække efter genforeningen. Ordningen af skoleforholdene, særlig overfor hjemmetyskerne som mindretal, søgte skoledirektionen at løse efter princippet at gøre mod andre, som vi i sin tid forgæves havde ønsket, de skulle gøre mod os. Klosterpolitikens tanker fra mellemkrigsårene før 1864 havde overvintret i de gamle grundtvigske slægtstraditioner i de vestslesvigske enklave

sogne, og var stærkt forpligtende for undervisningsminister Jacob Appel ved hans afgørelser i skolepørgsmålet. Mellem ham og amtsskoledirektionen i Tønder var der fuld enighed om at imødekomme oprettelsen af de forholdsvis mange tysksprogede kommuneskoleafdelinger med ansatte, egne lærere i de nationalt blandede sogne.

Ude i den jævne danske befolkning fulgte vi skoledirektionens medlemmer og deres arbejdslinje med stiltfærdig tillid, men den uforbeholdne tillid, der vist fra skoledirektionen mod forældrekræden og lærere ved de tyske skoleafdelinger bedømtes af mange på dansk side med stiltfærdigt forbehold. Som en af dem, der stod i nærmere personlig forbindelse med både Jepsen Christensen og Nicolai Svendsen, har jeg kendt den skuffelse og bitterhed, hvormed de så den nazistisk prægede illoyalitet stikke hovedet frem inden for de tyske mindretalsskoler. Lige så nedslående for dem måtte de mange – for det meste bagkloge – klager og bebrejdelser over disse forhold fra dansk side virke. At Grev Schacks fine og følsomme sind tyngedes stærkt af disse tilbagefald i udviklingen, ved vi også.

Vi så den filisteragtige hurra- og skål-mentalitet fra Johannes Tiedjes tid vende tilbage med ånder, der var endnu værre, gennem hele Hitlerperioden. Derfor kunne mange af os, der ellers stod den gamle inderkreds fra skoledirektionen nær, ikke støtte dem i bestræbelserne efter 1945 for at forny skoleordningen af 1920 for mindretallet. Det er mit indtryk, at Nicolai Svendsen endnu stærkere end Jepsen Christensen følte dette som et nederlag. I årene siden følte Nicolai Svendsen sig nu mere som den rolige og beskedne iagttager, som han tænkte på at blive allerede i 1920. Hvad han alligevel siden har ydet på hjemstavnhistorisk felt fra denne plads, både direkte og indirekte, bliver af stor værdi fremdeles.

Efter genforeningen udgav de to venner Nicolai Svendsen og C. Lausten Thomsen bogen »Håbets mænd«. Som bogens motto satte de et ordsprog af Peder Laale »Alle Kæmper falde sejerløse«. Håbets mænd oplevede ikke sejren og genforeningen, men de havde skabt grundvolden, der bar den.

Nicolai Svendsens navn, hans trofaste, kloge og dygtige manddomsgerning i vort grænseland, og de idealer og tanker, der bar den, fortjener at mindes med ære og tak af os nu, og af dem der med trofast og ærligt sind vil bygge fremtiden på håbets mænds grundvold.

Hans Andersen, Kongsbjerg.

ØKONOMIEN VED RESTAURERING AF GAMLE HUSE I TØNDER

Formanden for Fonden til bevarelse af gamle huse i Tønder, apoteker, dr. pharm. Hans-Iver Toft, Tønder, giver en kort redegørelse for omkostningerne ved at restaurere et gammelt hus pietetsfuldt. De, der måtte interessere sig så meget for dette emne, at de gerne vil læse fondens allerede udgivne beretninger, kan blot henvende sig til formanden.

Når der rundt i Danmark i disse år oprettes fonds, foreninger eller lign. med det formål at bevare gammel bygningskultur på lokaliteten, så ligger heri bl. a., at der ved restaureringen ikke kan arbejdes med sædvanlige byggeregnskaber for parcelhus-byggeri eller mindre forretningsejendomme i bykerne.

Naturligt nok spørges der altid til prisen for en restaurering af en gammel ejendom, men – og der er et alvorligt men – spørgeren tænker her ikke først og fremmest på, at de ejendomme, der søges bevaret og restaureret, gennem lang tid har været slidt stærkt og i høj grad lider af mangel på vedligeholdelse – ofte gennem årtier. Det er derfor som regel generationers undladelsessynder, der skal gøres gode af nævnte fonds m. v.

Uldgade 16, Tønder, efter restaureringen.

»Fonden til bevarelse af gamle huse i Tønder« har endnu ikke det store materiale til belysning af restaureringsomkostninger på en gammel for- sømt ejendom, men lidt at bygge på kan der vel være.

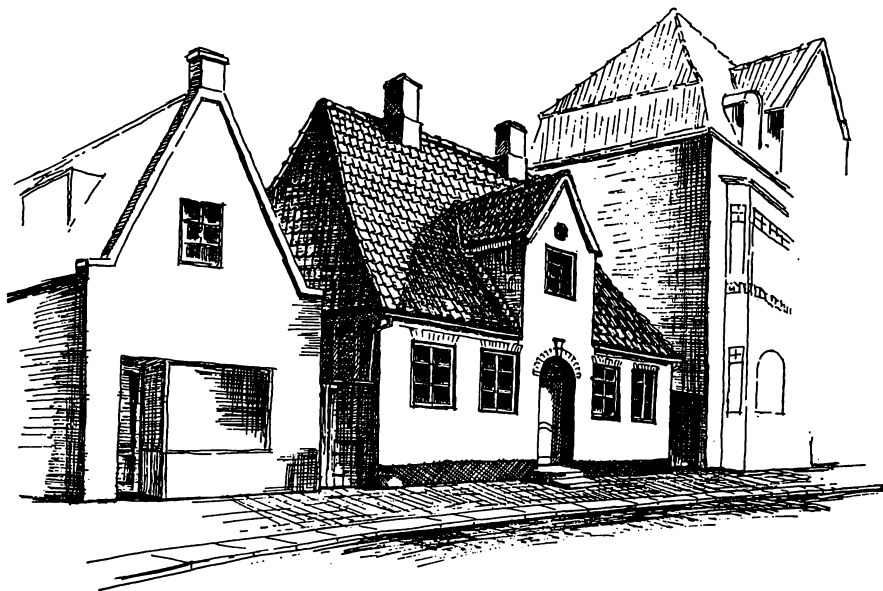
Østergade 19 var den først restaurerede ejendom i Tønder, færdig omkring årsskiftet 64/65. De 132 m² etageareal kostede at bringe frem helt til nutidigt stade, inklusive prioritering (1. og 2.) 146.000 kr. (heraf 110.000 kr. til håndværkere og arkitekt samt 17.400 til anskaffelse) d.v.s. ca. 1100 kr. pr. m² færdigrestaureret hus i centrum af byen.

Østergade 58 er færdigrestaureret ved årsskiftet 65/66 med 172 m² etageareal til en kostpris (excl. prioritering) 175.000 kr. uden færdig have og indvendig maling. Man må altså nok her regne med ialt 220.000 kr. D.v.s. ca. 1250 kr. pr. m² færdigrestaureret hus. Stigningen skyldes dels lønstigningen m. v., men også at der på denne ejendom er ofret særlig meget tømrer- og snedkerarbejde af særdeles høj kvalitet – idag en vare der koster mange penge og som kun værdsættes af de få – altså liebhaveri.

Her er nævnt en mellemstor og en stor eenfamiliebolig, herudover er ejendommen *Uldgade 16* færdigrestaureret, og det er en lille ejendom på 82 m² etageareal. Byggeregnskabet foreligger endnu ikke, men det kommer nok op i nærheden af de 100.000 kr. d.v.s. også ca. 1250 kr. m².

Disse tal har man måske lov at sammenligne med et ét-plan hus i et yderkvarter i Tønder, hvor ca. 96 m² beboet areal står i en pris af 132.000 kr. prioriteret.

Hans-Iver Toft.

Østergade 19, Tønder.

Landråd Rogge.

NOGLE RANDNOTER TIL TØNDER MUSEUMS FORHISTORIE

Museet for Tønder amt og by blev oprettet i 1922, efter at planerne om et museum havde været diskuteret i en halv snes år. Men på det tidspunkt var flere store privatsamlinger, som naturligt ville have hørt hjemme på museet, spredt for alle vinde. Landsarkivar Peter Kr. Iversen, Åbenrå, skriver om de forhandlinger, der blev ført for at overføre nogle af samlingerne til et museum, og hvorfor disse forhandlinger strandede.

I årene før den første verdenskrig var der i Vestslesvig en betydelig kulturhistorisk interesse. Landråd Rogge i Tønder nærede stor beundring for den vestslesvigske byggeskik og gjorde gennem en af ham oprettet og ledet forening for »Baupflege« en god indsats for at værne om de gamle, smukke gårde og huse. Takket være denne forening blev en betydelig del af de mest værdifulde bygninger fotograferet, og den fotografisamling, der herved skabtes, opbevares den dag i dag på Tønder Museum. Også i den bredere befolkning var der interesse for »Altertømer« eller – som vi vel nærmest vil kalde den – antikviteter. Der berettes om, at adskillige har anlagt sig private samlinger. To af dem var rentier Fr. Th. Chr. Hagge (d. 1910) og hans søn købmand Andreas Chr. Hagge (d. 1933) i Højer, om hvem det berettes, at de har indsamlet genstande især på de vestslesvigske øer og halliger. De samlede især på husgeråd og smykker. Af messingsager nævnes stegefade, fyrfade og lygter, af porcelæns- og lervarer havde de bl. a. kopper, vægtallerkner og fliser, hvoraf, som det hedder, mange må være kommet direkte fra Holland. Smykkesamlingen omfattede

bl. a. filigranarbejder. Også et værdifuldt knipleskrin med meget fine nåle havde de i deres samling, der var anbragt i deres store villa i Højer. Samlingen er senere spredt for alle vinde.

En større samling, men af en nogen anden karakter, havde Karl Adersen i Lydersholm, Burkal sogn. Han siges at have været gårdslagter og ved overtagelse af ejendomme at have betinget sig, at inventaret fulgte med. Det, som for ham havde kulturhistorisk værdi, tog han så med sig til Lydersholm, hvor han efterhånden fik fyldt sit hjem med genstandene. Også denne samling er spredt, men den kunne have været reddet. I brev af 22. september 1911 tilbød han den nemlig til landråd Rogge med henblik på anbringelse i et planlagt kredsmuseum i Tønder. Karl Adersen skriver, at han har en ikke ubetydelig samling af antikviteter, og da hans familie ikke har interesse for samlingen og hans hus er blevet for lille til at rumme den, vil han gerne sælge den. De fleste af sagerne stammer fra Tønderegnen, og derfor mener han, at samlingen må have værdi, når der oprettes et museum i Tønder. Den ville her lettere blive tilgængelig for skolebørn. Skulle landråden have interesse i at se samlingen, udbeder Adersen sig besked om tidspunktet for besøget et par dage i forvejen, for at han, som han skriver, kan få lejlighed til at bringe lidt orden i de mange sager. Landråden viste interesse for sagen, og allerede næste dag skrev han til kredsdagsmedlem, kogsinspektør Melfsen på Gottesgabe i Chr. Albrechtskog, som selv var samler af antikviteter og hvis meget værdifulde samling endnu er bevaret på Gottesgabe. Rogge spurgte under henvisning til Adersens vedlagte brev, hvorledes Melfsen ville stille sig til tanken om oprettelsen af et kredsmuseum i Tønder, idet han selv gav udtryk for den overbevisning, at det ville være muligt at sikre en række gode, gamle sager til et sådant museum. Han oplyste iøvrigt, at lederen af Kunstgewerbemuseum i Flensborg, dr. Sauer mann, stillede sig positivt over for tanken om oprettelsen af et museum i Tønder, og at han endda havde givet tilsagn om at ville aflevere en del sager fra Kunstgewerbemuseum til det nye museum. Melfsen svarede, at han stillede sig meget sympatisk overfor tanken om oprettelsen af et kredsmuseum, men desværre ville det dog efter hans opfattelse ikke være let i kredsen at skabe almindelig interesse for oprettelsen af et sådant, da der i forvejen var museer på Sild, på Før og i Nibøl. Melfsen kunne ikke tage stilling til værdien af Adersens samling, og han oplyser, at der er en hel række af sådanne samlinger inden for kredsen, da der på den sidste tid synes at være gået mode i antikviteter.

Nogle måneder senere, den 26. januar 1912, skriver Rogge til dr. Sauer mann i Flensborg og beder ham give en vurdering af Adersens samling, og denne bedømmelse følger derefter den 13. februar i et brev til Rogge. Og den er ikke uinteressant, såvel m. h. t. Sauer manns syn på museums-genstande i al almindelighed som m. h. t. værdien af samlingen i Lyders-

holm. Sauermann skriver, at samlingens værdi er ret besked. Adersen har fuldstændig savnet et fast indsamlingsprogram, og i »kunstgewerblich« henseende har samlingen næppe et eneste nævneværdigt stykke, om hvilket der kan siges, at det har en bestemt højere værdi. Samlingen savner også karakteren af en afrundet kredssamling. Ganske vist skal genstandene næsten alle hidrøre fra Tønder kreds, men de kan på ingen måde gælde som typer, som særligt karakteristiske eller som gode eksempler på den gamle husflid i Tønder kreds. Der har ikke været faste retningslinier ved indsamlingen, og samlingen er sammenbragt på den mest diletantiske måde. Den består af alle mulige redskaber fra forgangen tid, som især har interesse i kulturhistorisk henseende. Sauermann vil ikke nægte, at mangan én i udviklingshistorisk henseende bemærkelsesværdig genstand findes i Adersens samling, men dermed er også dennes værdi udtømt. Samlingens værdi kan heller ikke godt være anderledes, da Adersen efter eget udsagn ikke har haft nævneværdige udgifter ved indsamlingen. Næsten alt er blevet foræret ham, har Adersen oplyst overfor Sauermann, der konkluderer, at han ikke kan anbefale, at samlingen købes. Adersen har forlangt 30.000 mk, men Sauermann ville genere sig ved at anslå værdien til en tiendedel heraf. Adersen havde iøvrigt ikke kunnet oplyse, hvordan han var nået frem til den af ham nævnte pris, men havde blot sagt, at fremmede havde vurderet samlingen endnu højere. Det var hans ønske, at denne skulle anbringes på et museum i Tønder, såfremt et sådant blev oprettet. Sauermann

slutter sit brev med at sige, at det ville være ønskeligt, om Adersen foranledigedes til at give en beskrivelse af de i kulturhistorisk henseende interessante genstande. Kun sammen med sådanne beskrivelser havde genstandene nogen værdi. Dette sidste kan jo i og for sig være rigtigt nok, men moderne museumsfolk vil jo nok have et og andet at bemærke til dr. Sauermanns vurdering og det udpræget kunstindustrielle synspunkt, han anlægger deri. Efter dette skøn blev der ikke mere tale om køb af samlingen. Adersen døde 1917, og efter hans død er samlingen spredt. En del afhændedes efter genforeningen til kongerigske samlere, noget forblev i Nordslesvig, og andet siges at befinde sig hos slægtninge syd for grænsen.

Som det gik Hagges og Adersens samlinger, er det også gået andre samlinger i Vestslesvig. Den fineste og kostbareste samling siges at have været fysikus Horns i Tønder, som nok mere har svaret til de synspunkter, dr. Sauermann anlagde, og det samme har også nok været tilfældet med den Todsenske samling, der havde til huse i Richtsens hus. Begge disse samlinger er solgt og spredt i årene efter genforeningen. Glædeligvis er dog nogle af de samlinger, som kogsinspektør Melfsen måske havde i tankerne, da han i september 1911 skrev til landråd Rogge, endnu bevaret. Det gælder f. eks. bager og billedskærer Peter Brodersens samling i Hjørpsted, der senere er gået i arv til sønnen Carl Brodersen, som med stor sagkundskab har øget den betydeligt. Også syd for grænsen, hos Hene Jensen på Düns-warft ved Dagebøl findes en stor og meget kostbar samling, hvis grund er lagt før den første verdenskrig.

I sit brev til landråd Rogge nævner Karl Adersen planerne om oprettelsen af et museum i Tønder. Hvor meget der på den tid har været fremme i offentligheden herom får stå hen, men brevvekslingen mellem landråd Rogge og kogsinspektør Melfsen tyder dog ikke på, at der officielt har været ført forhandlinger, idet Rogge næppe ville inddrage sig på sådanne uden i forståelse med det indflydelsesrige kredsudvalgsmedlem. I november 1911 er sagen imidlertid på officielt plan, idet byrådet i Tønder den 14. november enstemmigt vedtog at overlade den gamle justitsfængselsbygning, d. v. s. det gamle porthus vederlagsfrit til Tønder kreds, når denne deri ville indrette et museum. I byrådsbeslutningen udtryktes ønsket om, at byens borgere kunne få gratis adgang til på visse tidspunkter at se samlingerne. Byen ville iøvrigt ikke deltage i omkostningerne ved en eventuel ombygning, og overdragelsen skulle kun have gyldighed, så længe det gamle fængsel anvendtes som museum. Dette forslag behandledes derefter den 6. december i kredsudvalget, der nærmest kan betragtes som et magistratsudvalg inden for kredsdagen, som svarer til vor tids amtsråd. Kreds-

Det gamle posthus i Tønder. 1920.

udvalget gik positivt ind for tanken og besluttede at forelægge sagen for kredsagen, der havde den besluttende myndighed. Der blev hos arkitekt H. Tank indhentet et overslag over omkostningerne ved indretningen af et museum i porthuset, og dette kom til at lyde på 2500 mk. for istandsættelsen af de rum, der var forudset til museumsformål og 3500 mk. for indretningen af en bolig for en kustode.

På trods af kredsudvalgets positive indstilling overfor planen, mødte denne imidlertid en krank skæbne ved forhandlingerne i kredsagen den 25. marts 1912. Disse endte med, at kredsagen – mærkværdigvis – enstemmigt afviste forslaget om oprettelse af et kredsmuseum, og et forslag fra den tønderske repræsentant, borgmester Plewka, om at lade kredsudvalget se på sagen endnu en gang og med fornyet forelæggelse i kredsagen for øje opnåede kun fire stemmer, medens 16 stemte imod. Herefter måtte det være vanskeligt at rejse sagen igen. En anledning hertil kom dog under krigen, hvor en stor, mere eller mindre frivillig indsamling af kobbergenstande havde fundet sted. Efteråret 1915 havde regeringsbygmester Eggeling undersøgt de indsamlede kobbergenstande og havde undersøret de i »kunstgewerblich« henseende værdifulde sager. Det blev derefter overladt kredsudvalget at træffe afgørelse om, hvad der skulle ske med disse genstande. I et møde den 18. december 1915 bestemtes da, at de i første række skulle tilbageleveres de tidligere ejere, og såfremt disse ikke kunne opspores, skulle genstandene overlades til egnsmuseerne (jfr. oven-

for) eller til de såkaldte »Fortbildungsschulen«. Men endvidere besluttede kredsudvalget, at de for år tilbage standsede forhandlinger om oprettelsen af et kredsmuseum i det gamle porthus skulle genoptages med Tønder by. Dette førte til, at sagen ved byrådsmødet den 25. januar 1916 igen var på dagsordenen, og man vedtog her på ny, at porthuset vederlagsfrit overlades til et kredsmuseum på betingelse af, at kredsen selv skulle betale ombygningen og afholde omkostningerne ved bygningens vedligeholdelse. Såfremt kredsmuseet blev nedlagt, skulle bygningen tilbagegives byen i god stand, og uden at denne skulle yde erstatning for gennemførte udvidelser. Iøvrigt måtte tilbygninger kun ske med byens tilladelse, og det bestemtes, at tilbuddet om overladelse af porthuset til kredsen kun skulle stå ved magt til den 1. maj 1916. Krigen lagde imidlertid et stadigt stigende tryk på det civile liv, og sagen blev udskudt fra år til år. Først efter genforeningen og efter at andre planer havde været drøftet, kom der en handel i stand mellem byen og den i 1921 oprettede museumsbestyrelse bestående af repræsentanter for Tønder amt, Tønder by og en nyoprettet kunst- og turistforening, men herom er der fortalt andetsteds.

Peter Kr. Iversen

KILDER:

Tønder kredsudvalgsarkiv afd. A IX b, fag 16, nr. 9, Tondernsche Zeitung 1911 20/11, Sig. Schouby: Tønder Museum 1923-48, s. 3ff og mundtlige meddelelser fra Carl Brodersen, Hjerpsted.

Et kærestebrev fra 1816

At et kærlighedsforhold for 150 år siden ikke betød den bare letsindighed fremgår af følgende brev, dateret den 4. august 1816.

Gode Mette og min ømtelskende Kiereste.

I Dag, Torsdag Morgen, da jeg kører under Tirslund Bjerge, fremstraaler Solen med sin blide Glands, som frembyder os en nye Dag og ved samme fremkommer Tanker i min Siel om Solens Skaber, Menneskers og ethvert levende Dyrs kierlige Fader, som har skabt alt paa denne Jord saa vel og godt og især for os Mennesker, naar vi vil bruge Livet, som det er os givet og ved samme Tanker føler jeg, at Gud ikke har skabt mig for ene og alene at nyde og føle Livets behagelige og ubehagelige Sener, men at dele alt med een fremfor alt udsøgt Ven, og da Du er denne, som mit Hierte ønsker med Kierlighed at dele og smage Livets ifyldte Bæger, saa fremløb mine Tanker hen til Dig, som ved Hielp af min Haand, indskrives i min Tegnebog, der siden paa Papir vil blive Dig tilstillet.

Da hvilke vare disse mine Tanker, vil Du vel spørge, som henløb til Dig. -- Det var disse, at Gud den alvidende, som kiender vore Hierter,

vilde styrke os i vort fælles Ønske, at intet uden Døden, maatte opløse det Baand som fængsler vore Hierter – at ingen jordiske Forhindringer maatte forefalde for nøiere at knytte dette Baand.

At Livets første Gode, Sundhed, maatte være vor Lod. At Utolmodighed i den Tid, vi endnu vil komme til at leve adskildt i, ikke forbitre os Livets Dage, da naar den Dag kommer, det i os begyndte Kierligheds Baand, ved de statlige Love maatte sammenbindes, at vor Kierlighed derefter Dag for Dag maa voxte og tiltage og med en sagtmodig Kierlighed, dele alt paa vor fælles Vandring her i Livet, det bittre ligesom det søde, det ubehagelige ligesom det behagelige, alt, ja alt være fælles, og ingen lide eller føle noget for sig selv. Da endelig, at Gud vilde styrke os i, selv at føre Livet saa behageligt og vel for os, som vor Forstand og Evne kunde opnaae, og ikke selv ved en ligeegyldig Ubetænkksomhed skabe os Sorger og Bekymringer, men at vi i alt ubehageligt, som kunde møde os, at være frie for Selvbefredelse over selv at have paadraget os det, thi uden Sorger og Bekymringer kan intet tænkende Menneske henleve sine Dage, men at være frie for den Befredelse, selv at have paadraget os det bitre i Livet er en Forsmag paa det gode der i Haab og følende Styrke kan overvinde alt. – Saaledes ere mine Tanker om Dig, at Du vil dele Livet med mig. Du er den, som jeg troer at have fundet, jeg saaledes kan leve med i et Himmerige her paa Jorden. Da det forekommer mig aldrig at have taget Fejl i at fatte denne gode Tillid og Tiltroe til Dig og Du svarer mig jo med Ja hertil, at Du i Dig selv føler og finder lige gode Tanker og Tiltroe til mig, om at kunne leve et ønskværdigt Liv med mig, thi føler Du noget af det modsatte og nærer mindste Tvivl herom, da vil Du give mig Advarsel i Tide, saa er Du enda min Veninde, om ikke min ømtelskende Søster og Kiereste, thi at blive Dig hadelig og misundelig, naar Du fejlet mig i mit Ønske, haver jeg vejet Dig alt for højt paa Livets Vægtskaale til. – – Jeg vil hermed befale Dig Gud i Vold.

Lev, dø for mig og jeg for Dig, saa vil vi samles med en stor Skat, af det som har en vedvarende god Smag og er uforgængelig, om vi ikke kan samles med en stor Skat af det som Hindringer og er forgængelig, det vil aldrig fortryde os, naar vi kun ere flittige og søger at samle med Ære, det vi ejer, saa er det nok. – –

Havde jeg bedre Lejlighed, vilde jeg oftere skrive til Dig og komme til Dig.

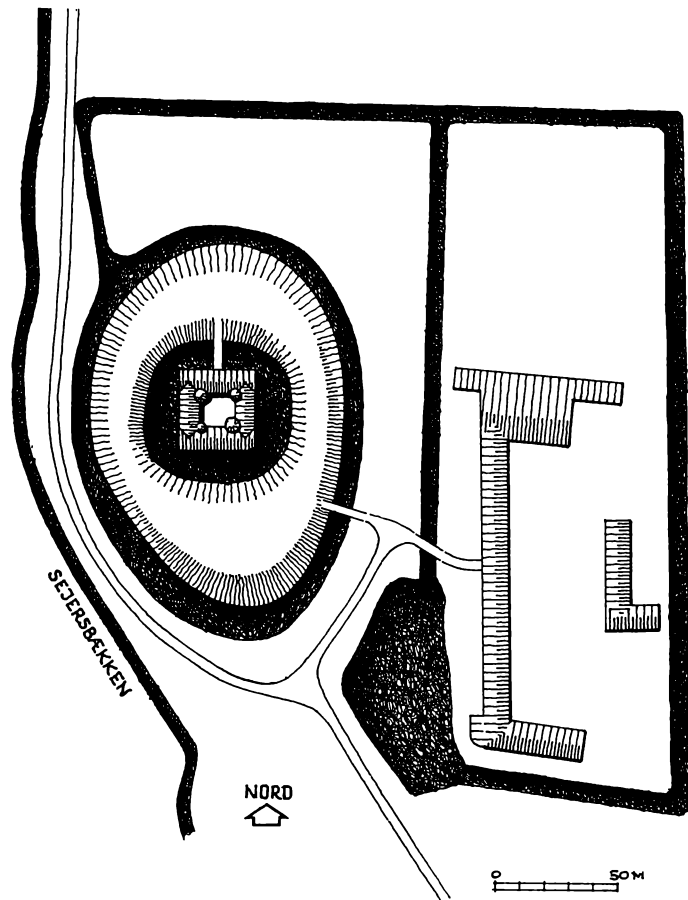
Modtag nu de kierligste og følenste Hilsner fra Din ømtelskende Kiereste.

Bevtoft, d. 4 Aug. 1816

sign. H. B. H.
(Hans B. Hørlyck)

Afskrevet efter originalen.

Senius Tiedemann

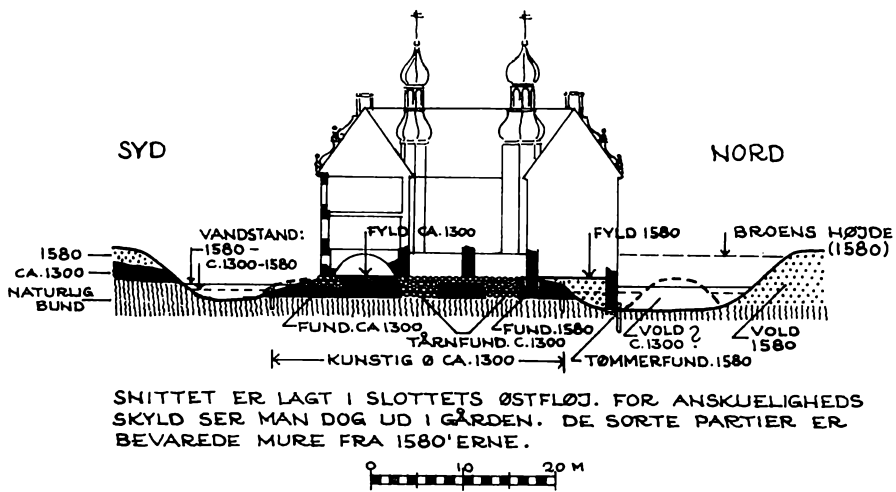
Oversigtsplan, delvis rekonstrueret. Slottets to kredsformede grave og den mellemliggende vold er delvis af middelalderlig oprindelse, medens de snarlige voldgrave, som omgiver avlsgården, stammer fra Peter Rantzau's tid (ca. 1580). Overgangen til ringvolden er tegnet på dens oprindelige plads, den findes nu ved voldens spids.

TRØJBORG

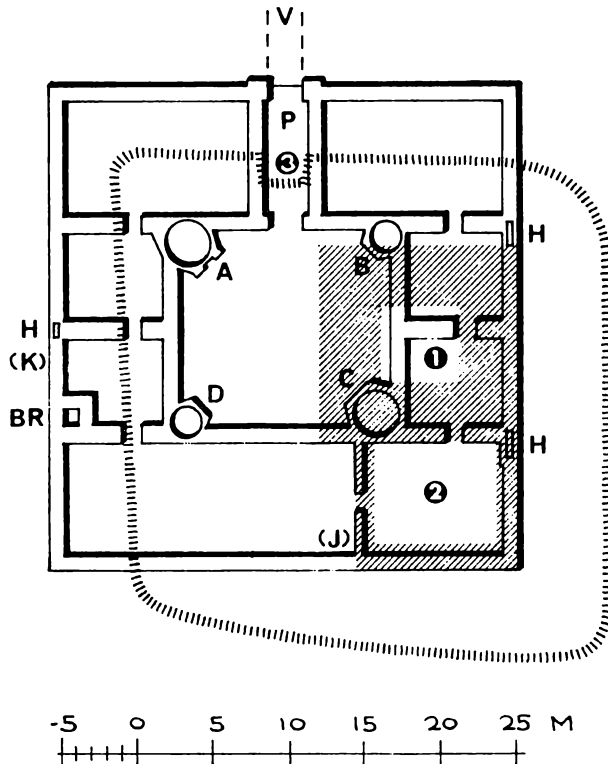
Museumsinspektør, arkitekt Johs. Hertz, MAA, fortæller om resultaterne af to store vestslesvigske borgundersøgelser, dels Trøjborg, hvis restaurering nærmer sig afslutningen, dels Solvig, hvor udgravningerne begyndte sidste år, og hvorfra der følgende kun kan gives en foreløbig orientering.

Trøjborg ruin, en god mils vej nord for Tønder, har siden 1957 udgjort et fast punkt på Nationalmuseets 2' afdelings årlige restaureringsprogram. Skridt for skridt er ruinen blevet ryddet for træer og befriet for jordmasser og murbrokker, murene konsolideret og den indre voldgrav oprenset med et rigt udbytte af oldsager. I en tidligere årgang af dette skrift¹ har der været redegjort for hovedlinierne i arbejdet, som på et meget tidligt

1. Sønderjysk Månedsskrift, 1961, 7, side 133. I samme hefte H. V. Gregersen: Fra Trøjborgs sidste dage.

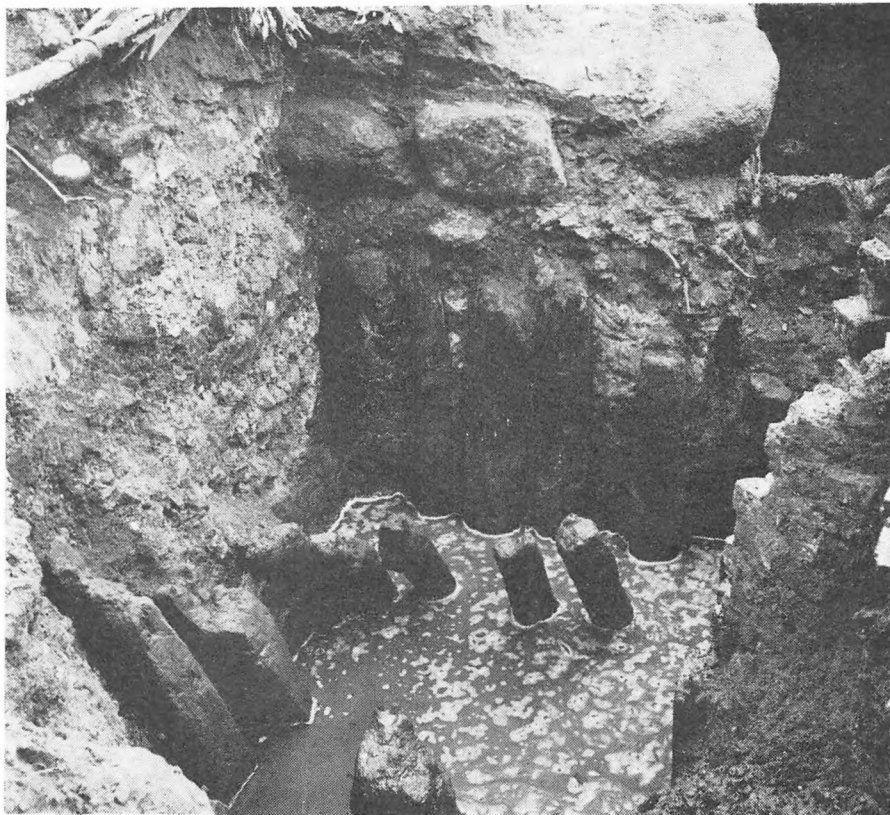

tidspunkt fik et spændende arkæologisk islæt. Arkitekt Charles Christensen, som ledede de første to kampagner, kunne hurtigt fastslå, at middelalderens Trøjborg havde ligget på samme sted som Peter Rantzaus slot fra

TRØJBORG SLOT (1580), rekonstrueret plan af 1. stokværk (stueplan). A, B, C og D: Trappetårne i gårdspladsens hjørner. H: Hemmeligheder (latrinskakte) i murene. P: Portrum. V: Vindebro over den indre grav.

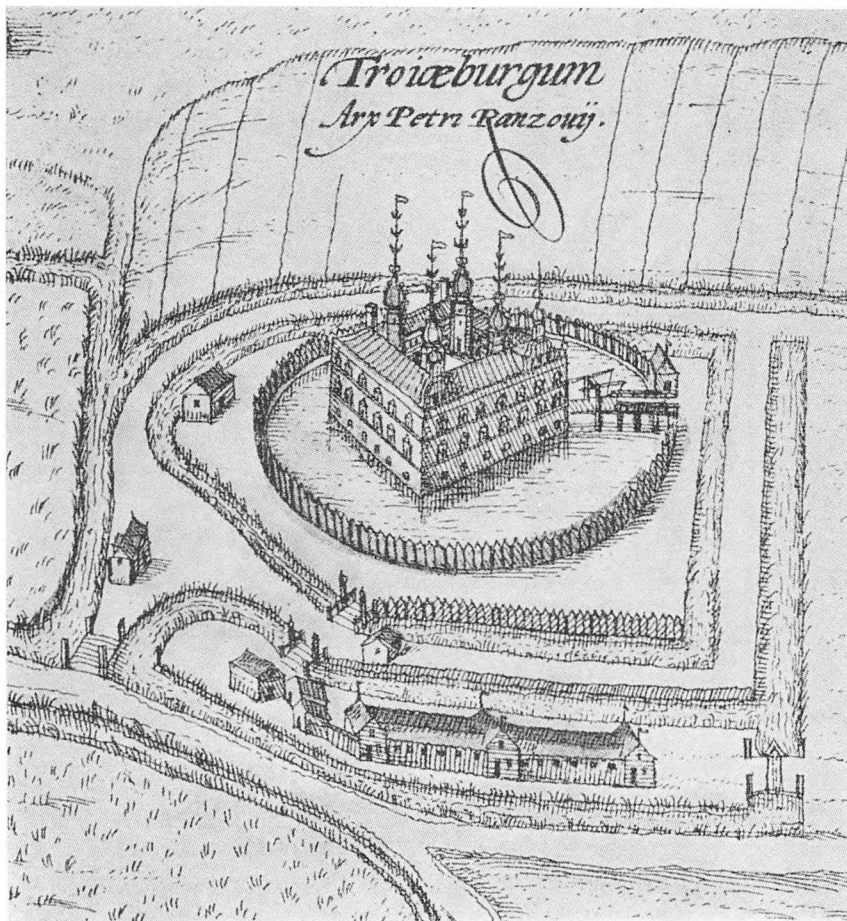
MIDDELALDERBORGEN (c. 1300). Dennes omtrentlige omrids er vist som et bånd af korte streger. Ved 3) har vindebroen haft sin plads. Middelalderlige bygninger fundet ved udgravning (skraveret): 1): Kernetårn. 2): Lavere bygning ved tårnet. Nord er opad på planen.

Træværk fra det middelalderlige Trøjborg fremgravet under renaissanceslottets kældergulv. De pæle, som rager frit op af vandet, er skråtstillede palisader i den middelalderlige voldgrav. Lignende palisader er senere fundet ved Solvig.

1580, og at hovedelementet i dette ældre anlæg havde været et svært kerne-tårn. Siden da er meget nyt kommet for dagens lys, resultaterne fra Charles Christensens foreløbige undersøgelser² har kunnet suppleres og på visse punkter revideres; således synes de mange byggeperioder, Charles Christensen mente at konstatere, at skulle smelte sammen til en enkelt. Resultatet af undersøgelserne er i hovedtræk anskueliggjort i hosstående grundplan og tværsnit. Middelalderborgen bestod af en kunstigt opbygget holm, ca. 30×30 meter, anlagt direkte på søbund og sikret med nedrammede, svære pæle. Kanterne af denne holm fandtes i nord og vest bevaret under renaissanceslottets brolagte kældergulve, medens holmens to andre sider i dag er synlige uden for slottets syd- og østmur. Et hak i borgholmens nordside (lige under slottets portrum!) viser vindebroens plads, og på samme side afsløredes skråt fremspringende palisader. Over holmen har knejset et vældigt tårn, en barfred 12×12 meter i grundflade, solidt fun-

2. Offentliggjort efter Charles Christensens død i Sønderjyske Årbøger, 1959, s. 173 ff.

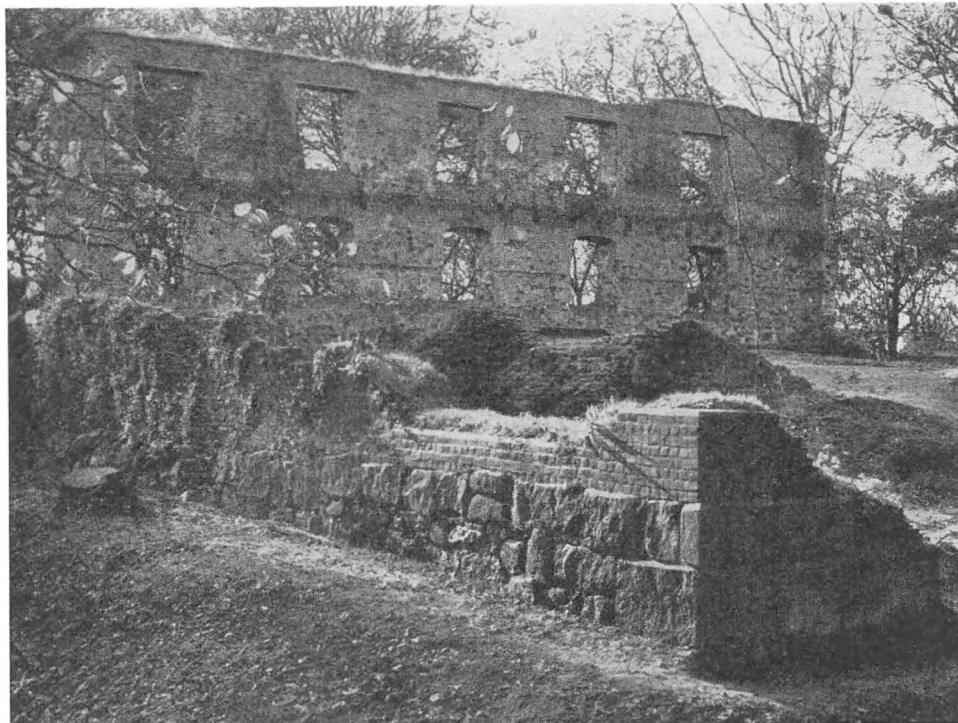

Peter Rantzau's Trøjborg. Udsnit af Tønder-prospektet fra Braun & Hagenberg's Städte-buch, ca. 1585.

deret helt fra søbunden og med næsten 4 m tykke teglstensmure, som under slottets gårdsplads er bevaret i et par meters højde. Op til tårnet har sluttet sig en mindre bygning. Tårn og holm er med sikkerhed opført samtidigt og kan gennem fundne sager temmelig sikkert dateres til 1300-tallets første halvdel og er derfor rimeligvis identisk med det Trøjborg, der 1347 nævnes som hertug Valdemars borg. Iagttagelser gjort i jordlagene og på træværket har afsløret den middelalderlige vandstand, som må have forudsat en omsluttende vold, som dog må have haft et delvis andet forløb end den nuværende³.

Overraskende viste det sig, at middelalderborgens fundamenter i ikke ringe udstrækning indgår i renaissanceslottets mure – omend kun synligt for den indviede – og altså har været medbestemmende ved det ellers så

3. En fyldigere redegørelse er givet i »Skalk«, 1965, 6.

Trøjborg slotsruin.

klart komponerede slots udformning. Arbejdet på Trøjborg er derfor et skoleeksempel på, hvor vigtigt det er, at restaureringsarbejde går hånd i hånd med en arkæologisk undersøgelse. Først gennem undersøgelserne erfarede vi så meget om slottets forudsætninger, at vi kan istandsætte dets ruin uden at hindre vore efterkommere i at kunne gøre iagttagelser.

Restaureringen nærmer sig nu stærkt sin afslutning. Murene er i det store og hele sikrede, så at de i rimelig grad kan modstå vejrliget, og de mange besøgende færdes i ruinen uden fare for liv og lemmer. For anskuellighedens skyld er gårdspladsens manglende brolægning blevet erstattet, hvorved gårdsrummet med de fire hjørnetårne fremtræder klart i planen. Endnu mangler dog en væsentlig ting: adgangen til selve ruinen over den inderste voldgrav foregår nu ad en lav jorddæmning, som til forvirring af de besøgende fører ind i slottets kælderetage. Museet håber på, når tid og råd kommer, at kunne bygge en bro, som i den rette højde vil give adgang til gårdspladsen. Først derfra bør man gennem et af trappetårnene kunne begive sig ned i kælderetagen. I forbindelse med broen må man kunne løse spørgsmålet om genopstilling af de så heldigt bevarede, betydelige fragmenter af slottets mægtige sandstensportal, som for tiden er under restaurering på Nationalmuseets billedhuggerværksted.

Johs. Hertz

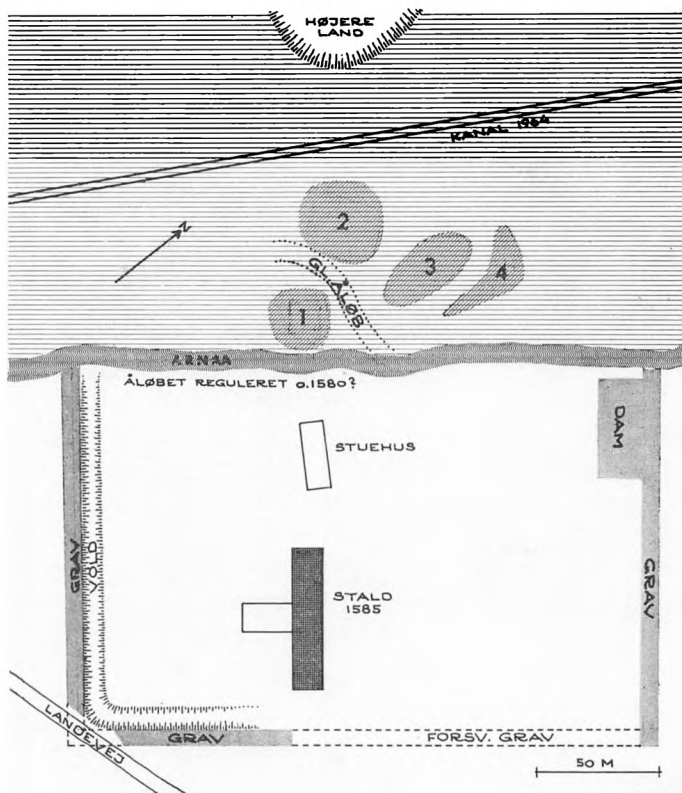

Solvigs store staldbygning fra 1585, landets ældst daterede. Vestgavlen. Bygningen havde tidligere halvvalm, og til venstre i gavlen var en port til en gennemgående lo.

SOLVIG

Endnu før arbejdet ved Trøjborg er slut, er en ny, spændende borgundersøgelse i Tønder amt blevet aktuel. Stedet er den gamle herregård Solvig, en lille mil øst for Tønder, nu liggende til Schackenborgs gods. Ligheds-punkterne med Trøjborg er flere, bl. a. kom også Solvig i 1580'erne i slægten Rantzau's eje. Melchior Rantzau's hovedbygning forsvandt vist nok allerede engang i 1600-tallet, men kendes fra Braun og Hogenbergs Tønder-prospekt, hvorpå også Peter Rantzau's Trøjborg er afbildet. Bevaret er derimod en af gårdens udlænger, den imponerende staldbygning, som i jernankre bærer årstallet 1585 og således gør krav på at være landets ældst daterede, ibrugværende avlsbygning. Bevaret er tillige i hovedtræk den til anlægget hørende voldgrav, som på tre sider har omsluttet det meget udstrakte voldsted – åen afgrænser den fjerde side – og et stykke af volden.

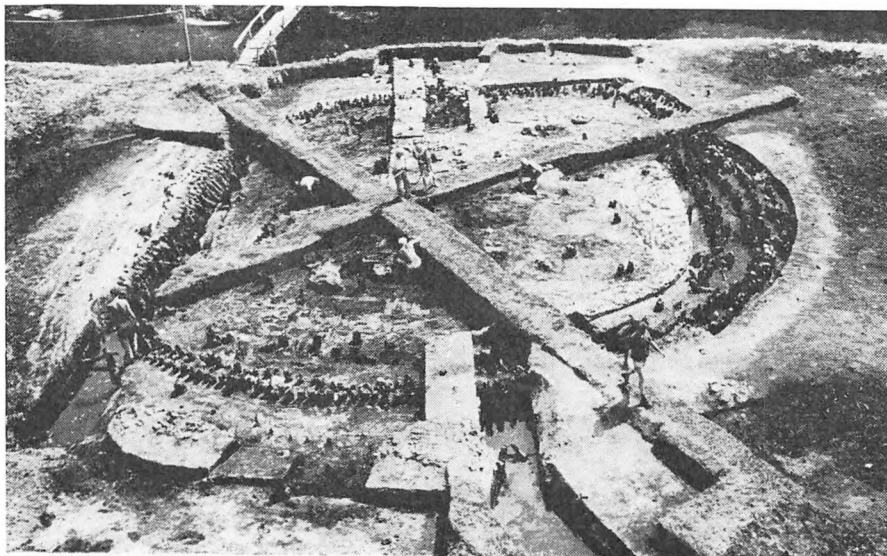
1601 købte den gottorpske hertug Solvig, stærkt tilskyndet af gårdens

Oversigtsplan. Det skraverede areal er den sumpede ådal, som nu er afvandet. Numrene på de kunstige øer henviser til artiklens tekst. Gårdens nyeste bygninger er udeladt.

overmåde gunstige beliggenhed. Denne skal sikkert ses i forbindelse med, at et vigtigt vejforløb, måske fra meget gammel tid og sikkert benyttet af studedrifterne sydpå, har passeret den vandrige Arnå på dette sted, hvor ådalen har en pludselig indsnævring. Helt op i dette århundrede har vejfarende måttet betale brotold til herremanden på Solvig. Beliggenheden afspejles også i gårdens navn – sol betyder i denne sammenhæng »sump«, og gården har, som den arkæologiske undersøgelse nu har vist, fra første færd været placeret i selve sumpen.

Anledningen til undersøgelsen var en afvanding og begyndende opdyrking af engdragene vest for den nuværende gård. Lensgreve Hans Schack indberettede i august 1964 til Nationalmuseet, at der ved disse arbejder var påtruffet pæle og mursten i en svag højning tæt ved åen, og gjorde opmærksom på tre andre svage højninger i nærheden. I maj 1965 foretoges den første undersøgelse, som fulgtes op i august og september samme år. Der blev udført prøvegravninger i højningerne, som næppe hævede sig en halv meter over omgivelserne, og tværs over engen – fra den nye afvan-

Fotografi af sommerens udgravning af den kunstige ø, som har nr. 1 på oversigtsplanen. I baggrunden ses åen, Arnå, og mellem træerne ligger gårdens nuværende hovedbygning. »Krydset« hen over øen er »profilbanke«, på hvis sider jordlagene kan studeres. Midt under krydset ligger brandtomten af øens ældste bygning. De mere end tusinde pæle er fra tre-fire byggeperioder.

dingskanal til åen – blev der gravet en søgegrøft. Alle fire højninger viste sig at være kunstige øer anlagt på ådalens mosegrund – der er overalt henvend fem meter til lerbund –, to af dem (nr. 1 og 2 på planen) opbyggede af skårne tørv på et lag af grene. To af øerne indeholdt mængder af velbevaret træværk, nr. 1 i form af pæle, nr. 3 som regulært bygningstømmer, fra den sidste blev optaget en hel dørløjt. Den nævnte søgegrøft passerede et gammelt åløb, som har skilt ø 1 fra de andre øer.

Objektet havde nu vist sig så stort, at der måtte påregnes flere gravesæsoner til en fuldstændig undersøgelse, mindst en sæson pr. ø, så meget mere som gravesæsonerne måtte blive kortvarige på grund af den meget høje grundvandstand, der kun tillader rationel gravning i forsommeren. På den anden side måtte der regnes med en kraftig grundvandssænkning i de nærmeste år efter afvandingen, hvorved det bevarede træværk ville gå sin undergang i møde; undersøgelsen måtte altså ikke udskydes for længe. Lensgreve Schack gav velvilligst tilladelse til, at arealet blev holdt uden for dyrkning i de fem år, som undersøgelsen blev anslået at vare.

Den fuldstændige udgravning af ø 1 kunne, takket være en bevilling fra Statens almindelige Videnskabsfond, indledes i maj d. å. og er, medens dette skrives, endnu ikke afsluttet; der kan derfor kun gives en foreløbig orientering. De mange pæle, som ses på hosstående fotografi – der er over 1000 – er ikke alle samtidige, idet øen har haft fire byggeperioder. Navn-

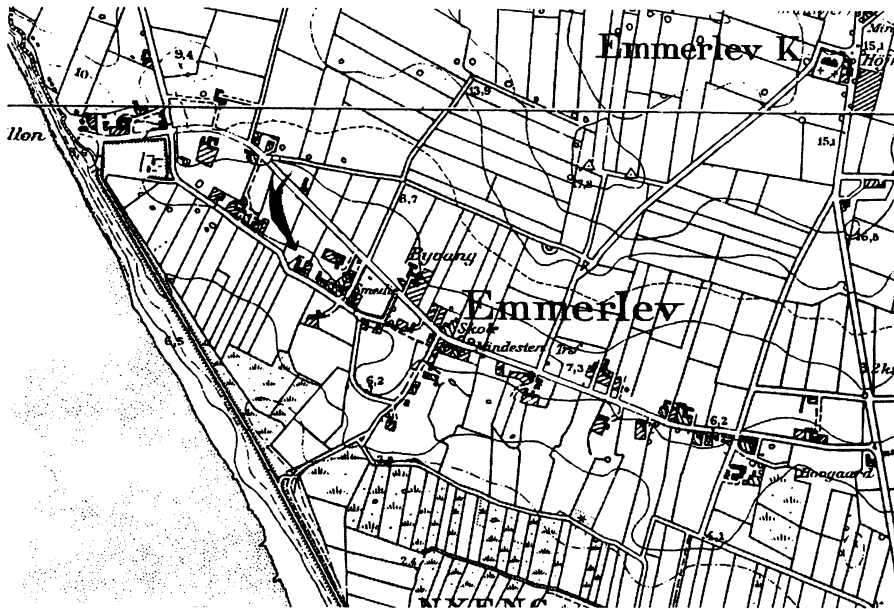
lig øens ældste fase er velbevaret. Den er ca. 12,5 m på hver led, omhyggeligt opbygget af indtil 80 cm lange, men smalle, skårne tørv, som til dels er holdt sammen af træpløkke. Tørvelagets tykkelse er ca. $\frac{3}{4}$ m og kanten sat af både vandret liggende og lodret stående træstammer. Fra kanten strittede skrå palisader (ligesom på det ældste Trøjborg!) ud i den dybe og brede voldgrav. Også lidt inden for øens kant har stået en palisade af grene og inden for denne er bevaret rester af denne fases eneste bygning, som ikke har været stort mere end 5 m på hver led. Ved en kraftig brand er både palisade og hus gået op i luer, men husets lerklinede vægge er bevaret som et kraftigt, rødbrændt lag. Forhåbentlig vil den fortsatte undersøgelse af brandtomten give både flere fund og oplysninger om husets konstruktion. Det hidtil bedst daterbare fund, en smuk lerkrukke, gør en datering til 1300-tallets begyndelse sandsynlig. En sammenligning med det samtidige, hertugelige Trøjborg er interessant; forskellen ligger formentlig mere i dimensionerne end i konstruktion og funktion. Fra udelukkende at være herremandens sidste tilflugtssted i nød er Solvigs lille borgholm blevet udvidet i flere omgange til at bære hans stadig mere bekvemme bolig, i sin sidste skikkelse er øen henved 30 m på hver led, det tilsvarende hus har været et bindingsværkshus med udmurede tavl og blysprødsede vinduer og udstyret med smukke kaminer. Efter fundene at dømme har øen sidst været beboet i 1500-tallets anden halvdel.

Hvorledes har nu forholdet været mellem denne ø og de øvrige tre? Derom kan endnu intet siges med bestemthed, og kun med det allerstørste forbehold skal forfatterens arbejdshypotese her fremlægges: Øerne 2, 3 og 4 ligger alle på vestsiden af det gamle åløb; det er en rimelig antagelse, at de tilsammen har udgjort en middelalderlig befæstet, eller måske rettere beskyttet gård. Senere, formentlig efter middelalderens midte, er man gået over åen og har opført ø 1 som tilflugtssted, hørende til et gårdkompleks på det faste land. Denne ø har i alle sine faser haft en broforbindelse imod øst og er med tiden blevet sæde for gårdens hovedbygning. Først med renaissance flyttes gården som helhed til det faste land, formentlig af Melchior Rantzau, hvis dobbelthus må have ligget omtrent på det nuværende stuehus' plads. Under dettes gulv er i 1942 afdækket en smukt muret spindeltrappe.

Johs. Hertz

*Melchior Rantzau's Solvig.
Udsnit af Tønder-prospektet fra Braun & Hogenberg's Städte-buch, ca. 1585.
Dette dobbelthus har sandsynligvis ligget omtrent på det nuværende stuehus' plads.*

Kort over Emmerlev. En særlig indsamling af traditionsstof har fundet sted hos familien Toft, hvis ejendom markeres af pilen – se næste artikel.

Emmerlev-undersøgelsen

Med forbillede i den ti år gamle Mejlby-undersøgelse er Dansk Folkemindesamling i samarbejde med en lang række institutioner gået i gang med en intensiv kortlægning af livet i landsbyen Emmerlev gennem tiderne. Lederen af Dansk Folkemindesamling magister Iørn Piø skriver om den praktiske tilrettelægning af den omfattende undersøgelse.

Idéen til den undersøgelse, som for tiden er i gang i landsbyen Emmerlev i Emmerlev sogn, Tønder amt, er i år netop to år gammel. I 1956 besluttede Randers museums historiske afdeling, at – som det hedder i museets rapport – »finkæmme en landsby for al historisk overlevering, skikke og gilder i den gamle landsby, vejrprofetier etc.«. Museets formand, kontorchef Povl v. Spreckelsen og nuværende overlærer Ole Warthoe Hansen valgte at foretage denne »punktundersøgelse« i Mejlby i Linde sogn, Randers amt, og i dagene fra den 26. juli til den 9. august boede de sammen med to gymnasiaster og 3 studenter i landsbyen. Dette team gik frem efter nogle kortfattede instruktioner, som lederne af undersøgelsen havde udarbejdet bl. a. på grundlag af de omfattende spørgelister, som Nationalmuseets etnologiske undersøgelser (NEU) plejer at anvende, og som man velvilligst stillede til rådighed for »punktundersøgelsen« i Mejlby.

Ved siden af det arkæologisk-forhistoriske og det historisk-topografiske materiale, der blev indsamlet i de 14 dage, indtager også det folkloristiske traditionsstof en ret fremtrædende plads, og et repræsentativt udvalg heraf er under overskriften »Optegnelser fra Mejlbj ved Randers« offentliggjort i tidsskriftet Folkeminder (1959).

At denne undersøgelse havde mangler, ved lederne af dette første forsøg på en punktundersøgelse meget vel. Væsentligt var det imidlertid, at en sådan undersøgelse overhovedet kom i stand. Det var et meget frugtbart initiativ, der blev taget i Randers for ti år siden, og da man i det hele taget inden for studiet af folkekulturen er interesseret i at få sådanne undersøgelser af enkelt snævert afgrænsede traditionsområder i gang, henledte jeg under Dansk Historisk Fællesforenings årsmøde i Næstved i 1962 opmærksomheden på Mejlbj-undersøgelsen, samtidig med at jeg understregede, at Dansk folkemindesamling ville prøve at hjælpe ved lignende undersøgelser andre steder i landet.

Historisk Samfund for Sønderjylland henvendte sig i den anledning til Folkemindesamlingen, og den 29. oktober 1963 indkaldte Historisk samfund til det første møde om »mulighederne for en »kulegravning« af en eller flere sønderjyske landsbyer for traditionsstof«.

Initiativtageren var landsarkivar Peter Kr. Iversen, som bl. a. understregede, at det var hans håb, at de lærerstuderende kunne deltage i undersøgelsen. Iversen pegede på, at dr. phil Sigurd Schoubye tidligere havde ladet sine elever ved Tønder statsseminarium foretage mindre undersøgelser »i marken«, og han gav udtryk for, at det ville være værdifuldt for det lokalhistoriske arbejde i fremtiden, at de lærerstuderende allerede på seminarierne fik interesse for denne side af det historiske arbejde.

I mødet deltog repræsentanter for følgende institutioner: Dansk folkemindesamling (arkivar Iørn Piø), Nationalmuseet (3. afdl.: overinspektør Holger Rasmussen; Nationalmuseets etnologiske undersøgelser: museumsinspektør Ole Højrup), Århus universitet (Historisk institut: amanuensis H. Paludan, Sanghistorisk institut: lektor Karl Clausen), de sønderjyske seminarier (Tønder: rektor, dr. theol. A. Nyholm, lektor, dr. phil. Sig. Schoubye, lektor Gottlieb Japsen; Haderslev: lektor Dueholm og adjunkt H. V. Gregersen) og Historisk Samfund for Sønderjylland (Peter Kr. Iversen, S. Schoubye, H. V. Gregersen og arkivar Hans Worsøe), desuden deltog cand. psych. Asger Hansen.

På dette møde var det, at der opnåedes enighed om, at den ene af landsbyerne burde være Emmerlev.

Det er ikke stedet her at redegøre for alle grundene til, at Emmerlev blev valgt, men nævnes bør det meget vigtige forhold, at en kreds af lokale mænd siden 1855 har skrevet en sognekronike. Helt videreføres den ikke efter de gamle retningslinjer, men den bliver dog ã jour-ført, hvad de

lokalhistoriske oplysninger angår, nemlig af lærer L. A. Larsen, der iøvrigt bor i selve Emmerlev by.

Allerede tidligt stod det klart, at en punktundersøgelse ikke kunne gennemføres på hverken fjorten dage eller en måned. Undersøgelsen skulle løbe over længere tid. Samtidig blev man klar over, at når så mange forskellige kræfter – og det med vidt forskellige forudsætninger – skulle samarbejde i dette projekt, måtte man i høj grad sørge for, at hver enkelt eller hver enkelt gruppe blev sat ind dér, hvor han selv eller gruppen kunne yde sit bedste til projektets gennemførelse.

Emmerlev-undersøgelsen er ikke blot i snæver forstand en videnskabelig undersøgelse. Den er samtidig et forsøg på at få et direkte samarbejde i stand mellem lokalhistorikere, lærerstuderende, studenter og arkiv-, museums- og universitetsfolk. Et sådant samarbejde er nu i fuld gang. Foreløbig deltager ca. 40 mennesker, og fælles for dem alle er, at de ved, at hvad de hver for sig eller gruppevis arbejder med, er brikker i den mosaik, der om nogle år vil blive lagt i form af en publikation om livet i Emmerlev gennem tiderne.

I det følgende skal jeg ganske kort give en oversigt over, hvad de enkelte personer og institutioner indtil nu har bidraget med og er i færd med at bidrage med af enkeltundersøgelser. Understreges må det, at endnu flere vil blive inddraget i Emmerlev-undersøgelsen, men i august 1966 ser situationen sådan ud:

Lokalhistorikeren, lærer L. A. Larsen har allerede fra den første dag været med i samarbejdet, og af uvurderlig betydning er det, at han straks stillede sin meget store viden om Emmerlev til rådighed for de øvrige deltagere i projektet.

Tønder statsseminarium. Rektor A. Nyholm gav velvilligst Folkemindesamlingen tilladelse til på seminariet at orientere de lærerstuderende om undersøgelsen. Det skete på et møde for 3. og 4. klasserne den 3. februar 1966. Efter dette møde har 26 lærerstuderende under ledelse af lektor Gottlieb Japsen – med lektor, dr. phil. Sig. Schoubye som etnologisk vejleder – påtaget sig følgende 12 opgaver, hvoraf nogle er rene arkivundersøgelser, hvorimod andre skal suppleres med udspejlingen af enkelte, særlig af de ældste af beboerne i Emmerlev: Forsamlingshuset og dets rolle i sognet (Ellen Hansen, Lis Hjort, Bjørn Lindberg, Thomas Nielsen), Livet på en enkelt gård omkring 1900 (Olaf Fuchs, Hans Høgner, Ellis Christiansen, Carl Heinz Petersen), Den folkelige sang i Emmerlev belyst gennem personrepertoarer (Vagn Sørensen, Per Røgilds), Livet i Emmerlev i 1800-årene belyst gennem retslige kilder (Dieter Küssner), Hvilken rolle spillede kirken for årets og livets højtider? (Anne Marie Michelsen), Skolens historie (Erik Hansen, Henrik Nielsen), Salmesangstraditionen (Lise Hansen, Adolf Rasmussen), Fiskeriet (Erik Andsager, Knud Levsen), Præstehisto-

rien (Michael Bech, H. Schlichtkrull), Befolkningsudviklingen (Ingrid Mielke, Lene Ranch), Fattigvæsenet (Kirsten Caspersen, Bodil Petersen), Udskiftningen (Mogens Lorentsen, Nis Motzkus).

Historisk Samfund for Sønderjylland er ved sin tidligere formand Peter Kr. Iversen ikke blot initiativtager til undersøgelsen, men også leder af hele arbejdet sammen med Dansk folkemindesamling. Historisk samfund har ydet et tilskud på kr. 5000 til projektet.

Landsarkivet i Åbenrå. Såvel landsarkivaren som arkivar Hans Worsøe har givet de lærerstuderende vejledning i brugen af arkivalier. I den forbindelse kan det nævnes, at lensgreve Hans Schack velvilligst har givet adgang til de mange og værdifulde arkivalier vedrørende Emmerlev, som findes i Schackenborgs private godsarkiv.

Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg forestår ved sin leder museumsinspektør Alan Hjorth Rasmussen de enkelte undersøgelser som vedrører museets arbejdsområder.

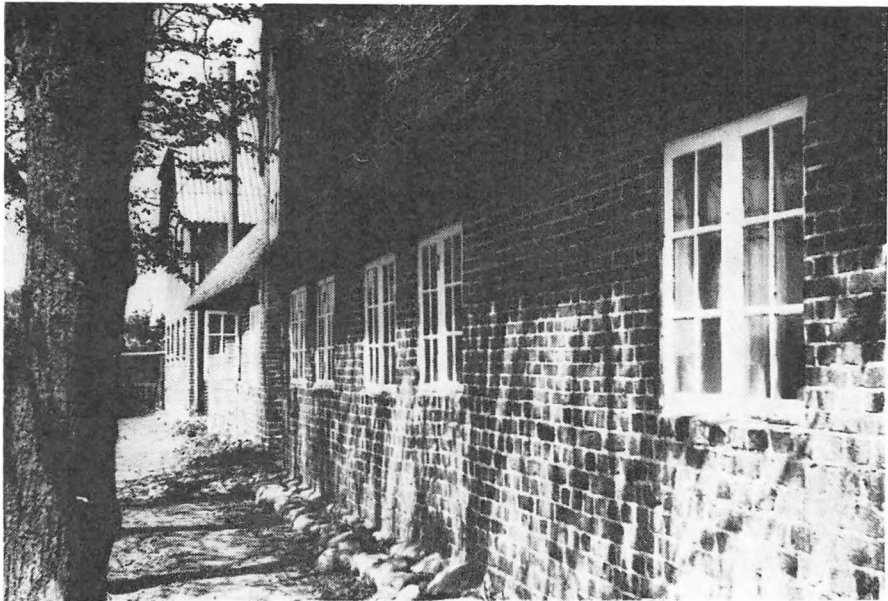
Sanghistorisk institut, Århus universitet. Lederen af instituttet lektor Karl Clausen bistår ved undersøgelserne af den folkelige visesang ved bl. a. at stille supplerende materiale til rådighed fra de indsamlinger, han har foretaget i landsdelen i de sidste år.

Dansk Folkemindesamling har i september 1965 afsluttet en systematisk udsøggen af beboerne i Emmerlev for at skaffe almindelige oplysninger om beboerne selv og byens liv. Disse husstandsundersøgelser giver sammen med en udskrift af Folkeregistret fyldige oplysninger om de enkelte personer og visse karakteristika vedrørende bysamfundet som helhed. Folkloristisk traditionsstof er siden april 1965 blevet indsamlet af stud. mag.'erne Eske K. Mathiesen (viser, spillemandsmusik; om Mathiesens gårdundersøgelse se nedenfor), Inger Vibe-Petersen (børns traditionsstof), Vibeke Wille (livets højtider), assistent fru Else-Margrethe Ransy (høst) og filmfotograf Frank Paulsen har foretaget nogle filmoptagelser (i farver) af ringridningen. Nævnes kan det, at Folkemindesamlingen fra omkr. 1. september i år udstationerer en student i Emmerlev i nogle måneder.

Dansk Folkemindesamling, hvorfra hele undersøgelsen ledes, har i disse år sat indsamlingen af stof i Emmerlev på sit arbejdsprogram.

Beboerne i Emmerlev. Den 30. marts 1966 arrangerede Historisk Samfund et beboermøde på Strandhotellet i Emmerlev, hvori også de lærerstuderende deltog. Beboerne blev orienteret om undersøgelsen, filmoptagelserne fra ringridningen blev forevist og der var fælles kaffebord. Tilstrømningen var stor, og vi fik under dette møde bekræftet det indtryk, vi allerede tidligere havde fået: at alle viste sig at være meget velvilligt indstillede over for undersøgelsen. At beboerne er gæstfri og hjælpsomme betyder i virkeligheden mere end som så – for uden dem ingen Emmerlev-undersøgelse.

Iørn Piø

Sydfacaden af Peter Tofts ejendom i Emmerlev.

En gård og dens beboere

En af de mange brikker i Emmerlev-undersøgelsens store mosaik lægges til rette af Dansk Folkemindesamlings medarbejder, stud. mag. Eske Kaufmann Mathiesen, der gør rede for udbyttet af otte dages ophold på Peter Tofts gård.

Peter Tofts gård ligger i den midterste del af de tre dele, Emmerlev by falder i, næsten ved grænsen mellem geest og eng. Den er som de omkring liggende huse orienteret mod vejen, der løber syd for husene vestpå ud til Emmerlev Klev. Midt i bebyggelsen ligger »æ pøt«, en lille dam, og på den anden side vejen ligger købmanden. Her har for indtil ca. 15 år siden sammen med købmandshandelen været drevet kro. Denne kro har spillet en ikke ringe rolle i folks daglige liv, bl. a. blev her indtil 1920 hver fastelavnsmandag afholdt »fastelavnsroe« eller »fastelavnsgrande«, som man også har kaldt det, hvor kommuneforstanderen (det var i tysk tid) udlejede mindre veje til græsning for småfolks dyr, mindre jordstykker samt landet foran digerne. Sammen med købmandshandelen, hvor folk jævnligt kom, har denne kro været et centrum i byen. Et andet slags centrum har der også været her, idet det forvildede kvæg tidligere blev drevet ind i et indelukke, der lå ved siden af dammen, kaldet »hellet«. For at få sit kvæg igen måtte man så betale markmanden en bestemt sum penge. Bebyggelsen her ligger lidt afsides nu, efter at den nye vej er bygget; den oprindelige eller en indstilling; i al fald er der en sammenhæng mellem situationerne og

vej er den før omtalte, som mod øst fortsætter i en sti, indtil den i bebyggelsen ved skolen rammer den asfalterede vej.

Gården består af et 22,5 m langt stråttækt indhus med lindetræer foran til beskyttelse for taget mod vind og vejr, samt en stald, der er bygget til i 1947. En sådan række træer foran huset er almindeligt på egnen. Pens. førstelærer Larsen oplyser følgende om gårdens ejerforhold: den kom i 1875 i slægten Tofts eje, idet Peter Tofts bedstefar Peter Andersen Toft købte den af Boi Ehmsen, der som stedsøn til Greis Jensen (1776–1875) havde arvet den. Greis Jensen var med i det udvalg, der skrev sognekrøniken og skal have haft en fænomenal hukommelse. Han var urmager indtil han blev sognefoged og opnåede at blive dannebrogsmænd. Han var i 1819 blevet gift med Bodil Marie Ehmsen. Hans forældre var Jens Greisen og Kirsten Jensen Greisen (død 1816). Længere tilbage når vor viden om ejerne ikke på anden måde, end at vi ved, at gården var en rest af en Schackenborgsk fæstegård. Spørgsmålet om jurisdiktionsforholdene i Emmerlev er ofte komplicerede, idet tre godser, nemlig Schackenborg, Trøjborg og Koxbøl havde gårde i byen.

Indhuset er et typisk eksempel på et gammelt vestslesvigsk hus, med adskillige interessante detaljer; f. eks er i muren nærmest sylden sat store teglsten, mens der er mindre for oven. Det er nærliggende at tænke sig, at murstenene er fremstillet i Emmerlev, idet der på Emmerlev Klev, i lighed med Visby og Rødenæs, har været stenbrænderi. I den vestlige ende af det nuværende indhus, som har været 3–4 m længere end det er nu, har der været stald.

Efter disse bemærkninger om gården og dens omgivelser, vil det være gavnligt at præcisere, hvad undersøgelsen går ud på; kort sagt er målet dette: En beskrivelse af livet, som det levedes ved år 1900. På en gang lyder det af lidt og meget og nogen skarp afgrænsning, der udskiller noget som ikke værende af interesse, er vanskelig at trække. Derfor har vi forsøgt at favne så vidt som praktisk gennemførligt og har beskæftiget os med følgende: Person- og slægtshistorie, ejerforhold, hvoraf lidt er ridset op ovenfor, gårdens jord-tilliggende, gårdens placering i nabolaget, håndværk i forbindelse med gården, foreningsliv o. s. v. Bygningen er fotograferet på alle led og kanter, det meste ældre inventar er fotograferet samt katalogiseret; endelig er gården målt op. Af folkloristisk materiale kan nævnes et par båndoptagelser med sang af fru Emma Toft og Peter Toft, historier, lægeråd, vejrrregler, remser, lege, oplysninger om familiehøjtider, om årets fester og højtider o. s. v. Familien Toft, der iøvrigt er meget musikalsk, har en meget rig familietradition, som langt fra er færdig-undersøgt.

Det folkloristiske traditionsstof er karakteriseret ved at være et materiale, der, om man så kan sige, er anhang til de situationer livet former sig i. Det er imidlertid også på en eller anden måde udtryk for disse situationer

Peter Toft, Emmerlev.

traditionsstoffet, som man bliver mere og mere klar over i indsamlingsarbejdet og som får konsekvenser derved – som ovenfor antydnet – at vi indsamler andet end det folkloristiske materiale.

Det vil uden tvivl være forskelligt fra sted til sted, hvordan en sådan gårdundersøgelse kan finde sted. Den vigtigste forudsætning er, at ejeren er villig til at samarbejde, ja, ikke blot villig, men har lyst til det, så at han kan finde sig i nærgående, langvarige opmålinger o. lign. samt ofte timelange samtaler. Her har vi grund til at sige Emma og Peter Toft tak. Hidtil er denne undersøgelse foregået således, at jeg i de sidste ca. 14 måneder har besøgt dem 4 gange under Dansk Folkemindesamlings rejser herved. I juni måned i år opholdt min kone og jeg os en uge i Emmerlev og beskæftigede os næsten udelukkende med gårdundersøgelsen. Så vidt jeg kan se, vil det vare noget, før vi er færdige.

Tilbage står der at fylde huller ud i vort stof og at udvide det betydeligt ved samtaler med flere familiemedlemmer, ved arkivstudier og ved almindelige undersøgelser i byen til belysning af denne gårds forhold. Denne lille artikel skal kun betragtes som et ophold på vejen. Til slut kan som en prøve refereres, hvad der er indsamlet af folkloristisk stof om kornets behandling året igennem ved år 1900.

Sæden kom i jorden, når den var bekvem. Peter Toft fortæller, at han fra en mand, der havde været bestyrer på en gård i Meklenborg, havde hørt, at hvis kornet ikke blev sået fra et lagen, ville det ikke gro. Det var altid spændende, hvornår kornet var tjenligt til at blive høstet. For

havre gjaldt det, at topkærnen skulle være faldet, når den var moden; når man slog hatten hen over rugen og fik syv kærner i den, kunne det høstes. Byggen skulle høstes når det var lidt fugtigt.

På trods af, at høsten krævede hårdt arbejde, var det en tid med mange fester, hvilket sikkert skyldes, at der på intet andet tidspunkt i årets arbejde var så mange mennesker samlet om ét arbejde.

Kornet skulle høstes. Forrest i kornet gik karlene og mejede, bagefter kom pigerne, der rev og satte i neg. Husbond var med i marken og kunne gå og råbe til pigerne: »Ren og rask og et stoer kast«. Undertiden var der drenge med, som samlede korn, det hed »kokk«; de bandt så hvert tredje neg. Til gårdens redskaber hørte også et segl, som blev brugt til at skære efter med, »kratt«, hvor leerne ikke havde fået det hele med.

Når man var færdige med at meje, gik man hjem til gården for at »strych æ le for æ kâl«, d. v. s. man stillede sig op i gården og karlene hvæssede leerne, idet de truede med også at meje kâlene omkuld, hvis de ikke fik en skænk – hvad de så fik. Peter Toft kender denne skik fra byen, men har ikke selv været med til at praktisere den. Sommetider holdt man, når man var færdig med at meje, et gilde, kaldet »opsko«, hvor man fik aftensmad og punch. Dette har nok mest været praktiseret på større gårde.

Kornet skulle stå på marken til det var tørt; for havre, som normalt skulle stå 16 dage, gjaldt dog det, at hvis det skulle bruges til hestefoder, blev det på marken i 3 uger. Når man kørte byg hjem, kaldte man det »bin'«, fordi man bandt de skøre bygneg sammen tre og tre. Nogle steder i byen har man brugt den skik at sætte et neg på en oprejst fork ovenpå det sidste læs. Når kornet var kommet i hus, holdt man det store høstgilde med masser af mad og drikke, med musik og dans. Det blev holdt privat på gårdene, senere blev det almindeligt at arrangere en udflugt eller at gå til høstfest i forsamlingshuset i Sdr. Sejerslev.

Senere skulle kornet tærskes. Peter Toft fortæller, at når de som små drenge stod og så på, kunne det ske, at en af tærskerne spurgte dem om de kendte »æ plejvi-s«. Den bestod i, at tærskeren klemte plejlens to dele om halsen på drengen, – og så gloede han ikke mere. Når tærskningen var overstået, havde man nogle steder »mushøte«: Tærskerne kom ind i stuen og truede med at slippe en mus løs; det skulle gerne resultere i en punch. Sidste led i behandlingen af kornet var at så avner fra, hvilket foregik i en port med træk på den måde, at man med en træskovl kastede kornet op i luften, så avnerne blæste fra.

Traditionerne omkring kornets behandling er ofte fælles for en hel by, fordi så mange af byens beboere er implicerede. Ovenstående kan karakteriseres som kornets behandling i Emmerlev i vid udstrækning set med udgangspunkt i Tofts hjem.

Eske Kaufmann Mathiesen

Løgumkloster Refugium

Fhv. forstander J. Th. Arnfred, Askov, skriver om Løgumkloster Refugium og dets oprettelse.

I middelalderen var Løgumklosteregnet hjemsted for et rigt liv både i åndelig og i økonomisk henseende. I 1173 kom munke fra Seem kloster ved Ribe, de grundlagde Cistercienserklosteret og byggede kirken. De kaldte stedet locus dei – Guds sted. Det blev senere til Løgumkloster. I det 18. århundrede blev egnen præget af Hans Adolf Brorson som prædikant og salmedigter, men i det 19. årh. skete der ikke meget. Byen lå langt borte både fra tyske og danske kulturcentre. Den smukke kirke, hvis restaurering blev på begyndt i 1844 og fortsat af tyskerne, blev efter genforeningen fuldført af arkitekt Harald Lønborg-Jensen. Men de rester, der var tilbage af de store klosterbygninger, henlå i ruiner – prægede af, at de under første verdenskrig blev brugt til fængsel og hestestald.

Det er forståeligt, at provst Schülein kunne drømme om også at få klosterfløjen istandsat. Han tænkte sig den gamle bygning anvendt til en slags protestantisk kloster, hvor nogle få mænd, der ønskede at leve tilbagetrukket i stilhed og ro for at samle sindet om studier eller meditationer, i kortere eller længere tid kunne bo under ganske enkle forhold.

Det lykkedes ikke for provst Schülein at få planen realiseret, men hans efterfølger i embedet: pastor A. Bork Hansen tog den op og gav den – efter nogle opmuntrende samtaler i 1953 med landstingsmand Jepsen Christensen – et videre sigte, der krævede, at der rejstes et stort nyt bygningskompleks. Jepsen Christensen mente, at pengene til bygningerne nok kunne skaffes, men var ængstelig for driften. Hvem ville betale et underskud? Kirkelig forening for den indre mission i Danmark (I.M.) var villig, men krævede til gengæld afgørende indflydelse i den kommende bestyrelse.

I 1954 blev et udvalg nedsat, der gik i gang med opgaverne. Arkitekterne Rolf Graae, København, og Richard Aas, Varde, blev opfordret til at udarbejde tegninger.

Det var klart, at selskabet skulle formes som en selvejende institution,

men hvad skulle institutionen hedde? Det var det første problem. Hvilehjem, rekreationshjem og lignende er belastede udtryk, og her skulle der skabes noget helt nyt. Man enedes om det latinske ord »Refugium« (tilflugtssted) og valget var heldigt.

Dernæst skulle fundatsen for den selvejende institution udformes. I formlsparagraffen hedder det, at formålet er:

1. At skabe et sted, hvor arbejdende mennesker kan komme og søge ophold i kortere eller længere tid for gennem stilhed, læsning og fordybelse at søge afspænding og hvile, samt hente åndelige impulser, der kan styrke dem til hverdagens opgaver.
2. At danne basis for afholdelsen af kursus og møder for mennesker, der ønsker at komme sammen til studium eller drøftelse af et eller andet emne.
3. At tjene egnen og den stedlige befolkning gennem afholdelse af møder i klosterets store sal og derigennem styrke det kirkelige, folkelige og kulturelle liv i grænseegnene.

Bestyrelsesparagraffen er formet således:

Bestyrelsen består af 12 medlemmer. Følgende organisationer vælger:

Kirkelig forening for den indre mission i Danmark 6, Kirkeligt Samfund af 1898 1, Sønderjydske Skoleforening 1, Sprogforeningen 1, Grænseforeningen 1, Løgumkloster by 1, Dansk Kultursamfund 1.

Da bestyrelsen havde konstitueret sig med Bork Hansen som formand, gik man for alvor i gang med at samle penge. Boligministeriet ville yde lån, men ansøgningen om rentefrihed kunne kun bevilges for det første år.

Da Nationalmuseet var færdig med nogle undersøgelser og udgravninger på grunden, kunne byggeriet begynde. Grundstenen blev nedlagt ved en festlighed den 31. marts 1959. Kirkeminister Bodil Koch, biskop Dons Christensen og formanden for Grænseforeningen, præsident Holger Andersen, indmurede hver en sten i fundamentet. I de allerførste planer regnede man med, at der ved siden af Refugiet skulle være en bygning, der kunne bruges til kursus af forskellig art. Da man måtte regne med en ret begrænset udnyttelse af bygningen, ville driften blive dyr. Det ville derfor være bedre – som i Sigtuna – at knytte en højskole til Refugiet. Da der i kredse inden for I. M. var ønske om en folkehøjskole med bibelkundskab som hovedfag, lå det nær at bygge denne skole i tilslutning til Refugiet. Løgumkloster højskole har sin egen fundats og sit eget regnskab, men bestyrelsen er fælles for de to afdelinger.

Nu meldte spørgsmålet sig om ledere til såvel Refugiet som højskolen. Da de kandidater til forstanderstillingen på Refugiet, som bestyrelsen var enig om at spørge, ikke kunne påtage sig hvervet, blev resultatet, at man valgte pastor Bork Hansen til forstander for hele den selvejende institution

med fuldmagt til at vælge lederne til de to afdelinger. Bork Hansen valgte så Olga Kaae til forstanderinde for Refugiet og sognepræst Jul Nielsen til forstander for højskolen. Det var i begge tilfælde et lykkeligt valg.

Olga Kaae havde – efter et kortere ophold i Indien – taget en engelsk universitetsuddannelse for derefter i næsten en menneskealder at arbejde ved et kristent settlement for kvindelige studenter i Bombay. I den længste tid var hun leder af settlementet og derfor vant til at administrere en stor husholdning og at skabe et hjem for meget forskelligt indstillede mennesker.

Jul Nielsen kom fra en stilling som sognepræst i Vamdrup og var ikke på forhånd fortrolig med højskolen, men han fandt sig – med sin omfattende historiske og theologiske viden og med sin interesse for mennesker – hurtigt til rette. Undervisningen begyndte 3. november 1961, men den officielle indvielse fandt først sted 2. pinsedag, den 11. juni 1962.

Udbygningen af Løgumkloster højskole er ingeniørligt afsluttet. Når den nu påbegyndte elevfløj er færdig, har skolen plads til ca. 70 elever og omfatter foruden undervisningslokaler, elevværelser, forstander- og lærerboliger, der er nybyggede, to ældre ejendomme, der er moderniserede. Finansieringen af byggeriet volder her ikke særlige vanskeligheder, idet højskoleloven byder gode betingelser, og den sjattedel, der skal skaffes privat, er stort set indkommet som gaver. Indtil videre bespises højskolens elever på Refugiet, og den ordning, at begge afdelinger har fælles køkken og spisestue, har især i begyndelsen været en meget stor fordel. Højskolen har ved nybygninger de samme arkitekter som Refugiet.

Refugiets bygninger er lave, så kirkebygningen ligesom i middelalderens byer kan herske over omgivelserne. Arkitekterne har løst opgaven på en fortrinlig måde, og det rent håndværksmæssige arbejde er også af højeste kvalitet. Møbler og inventar er tegnet af arkitekt Børge Mogensen. Alt er fremstillet af massivt egetræ. Arkitekten og bestyrelsen har været enige om, at man ville lægge vægt på kvaliteten. Kunne pengene ikke slå til, måtte man hellere anskaffe mindre. Man kan altid få en lænestol mere, når der bliver råd, men de halvgode ting kan man hverken glæde sig over eller udskifte.

Udgiften til Refugiets bygninger med inventar har været 2.154.554,58 kr. Hertil kommer byggegrunden og kloakarbejde m. m., som Løgumkloster by har skænket. Værdien er anslået til 100.000 kr.

Finansieringen er ordnet på den måde, at 1. prioriteter og statslån har indbragt 1.530.000 kr. Resten er indkommet som gaver fra institutioner og privatpersoner. De største bidragsydere er Kultursamfundet og Grænseforeningen, hver med 200.000 kr.

Refugiet blev indviet ved en meget smuk festlighed den 20. juli 1961. Kongen og dronningen var til stede. De kongeliges interesse har også senere

fundet udtryk, idet Hendes Majestæt dronning Ingrid har indvilliget i at være protektrice for Løgumkloster Refugium.

Kirkeminister Bodil Koch har hele tiden med stor interesse fulgt Refugiets arbejde, og det lykkedes for hende at gennemført en bevilling på 375.000 kr. til restaurering af klosterfløjen. Pengene slog til og gik til. Bygningen er vederlagsfrit stillet til Refugiets rådighed. Munkenes gamle dormitorium (sovesal) er nu omdannet til foredragssal, der bruges af højskolen og til de offentlige møder. Det mest ejendommelige rum er kapitel-salen, hvor abbeden i sin tid holdt rådslagning.

Blandt de betydningsfulde gaver, institutionen har fået, er dr. Aage Lauesgaards store bogsamling – Bogens højskole – som af arvingerne blev overladt til Refugiet.¹ Bogsamlingen rummede vel oprindeligt ca. 50.000 bind, men heraf var en del værdiløs. Efter at bibliotekar B. Favrhøldt havde foretaget første sortering, var der ca. 35.000 bind tilbage, der foreløbigt blev magasinerede i højskolens kælderrum. I 1962 flyttede bibliotekar Olga Bartholdy til Refugiet. Olga Bartholdy har tidligere organiseret og ledet Askov højskoles bibliotek og derefter ledet biblioteket på Krogerup højskole, og hun har nu taget fat på Refugiets bibliotek. Gyldendal, Hirschsprung og Det danske Forlag har skænket værdifulde boggaver, men der krævedes også penge til indbinding og indkøb. Kaj Munks Mindefond og fabrikant Aage Damgaard har givet betydelige eengangsbeløb, og Skoleforeningen og Sprogforeningen har givet årlige bidrag. De største beløb er dog kommet fra tipsmidlerne. Der er udsigt til, at biblioteket fremover kan få et beskedent årligt tilskud på kulturministeriets budget. De kirkehistoriske og theologiske værker findes i klostersalen og i »abbedens værelse«. Et fyldigt håndbibliotek, der benyttes af både elever og gæster, findes i højskolens læsestue, hvor der også er udlånsbibliotek. Et mindre udlånsbibliotek er knyttet til Refugiets læsestue.

Men endnu er der mange bøger i magasinerne, som ikke er katalogiserede. Det kirkehistoriske og theologiske bibliotek har stor betydning for de præstekursus, der blev afholdt vinteren 1965–66, og som skal fortsætte i den kommende vinter, indtil »Vatelunden« bliver færdig.

De videnskabelige værker har også afgørende betydning for den stipendiatorordning, der er knyttet til Refugiet. Et legat har stillet 10.000 kr. til rådighed fordelt på tre år, og Refugiet har givet tilskud af egne midler. Stipendiaterne, der arbejder med videnskabelige afhandlinger, kan bo vederlagsfrit et par måneder eller mere på Refugiet.

Den ængstelse, bestyrelsen i begyndelsen nærede for, at virksomheden ikke ville kunne bære sig, har vist sig ubegrundet. De penge, som »Refu-

1. Se Sønderjysk Månedsskrift, 1965, nr. 7, Olga Bartholdy: Bogens højskole.

giets venner« har stillet til rådighed for at dække et eventuelt underskud, har kunnet sættes ind på mere positive opgaver.

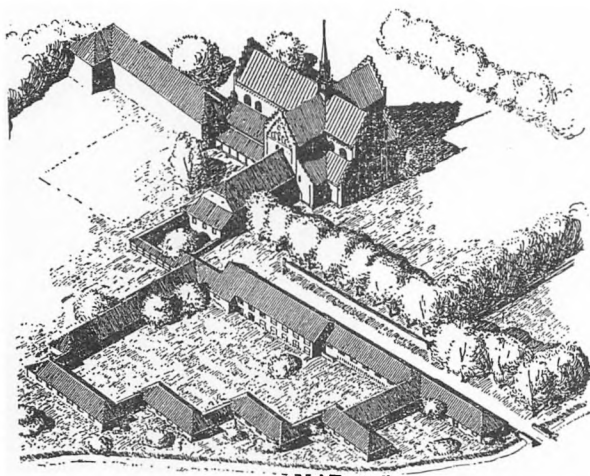
Det gode resultat skyldes jo, at Refugiets kapacitet – de 45 gæsteværelser – er blevet udnyttet ud over, hvad man kunne vente, men også, at Olga Kaae og nogle af hendes medhjælpere kun har modtaget et beskedent vederlag for deres arbejde.

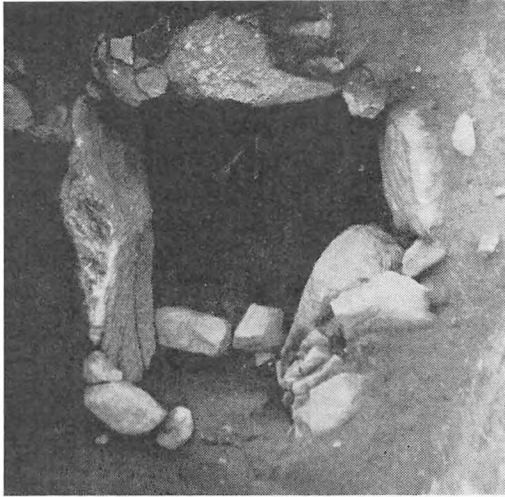
Det er lykkedes for Olga Kaae og hendes medarbejdere at skabe den gode og trygge atmosfære, der fornemmes straks man kommer indenfor døren, og som giver stilhed og ro også for sindet. De gæster, der een gang har været på Refugiet, vender gerne tilbage. Pastor Bork Hansen er til rådighed en time hver dag for dem, der ønsker at tale med ham. Der er morgensang i dagligstuen og aftensang i kirken hver søgnedag, men deltagelsen er naturligvis helt frivillig. Refugiets gæster kan – om de ønsker det – overvære et dagligt foredrag på højskolen.

De to linier i den selvejende institutions virke: Refugiet og højskolen er nu i god gænge og derfor arbejder ledelsen nu på »den tredje linie«, d. v. s. de mere udadvendte kulturelle opgaver.

Allerede før Refugietanken fik form, afholdtes i Løgumkloster kirkelige møder, der blev ordnede af en ret bred kreds, som senere sluttede op om Refugiet. Disse møder er fortsat, men der er brug for et arbejde, der mere direkte rækker ud til egnens befolkning og ikke mindst til de mange tusinde turister – især sydfra –, der hvert år gæster kirken og klosteret. Disse besøgende måtte gerne møde lodige udtryk for dansk kultur. De store bidrag fra Kultursamfundet og Grønseforeningen forpligter jo til fortsat arbejde. Når loven om kulturcentre en gang bliver vedtaget, vil det være naturligt, at Løgumkloster får et sådant – og at det oprettes i nært samarbejde med den selvejende institution Løgumkloster Refugium.

J. Th. Arnfred

Gravkammeret set fra øst.

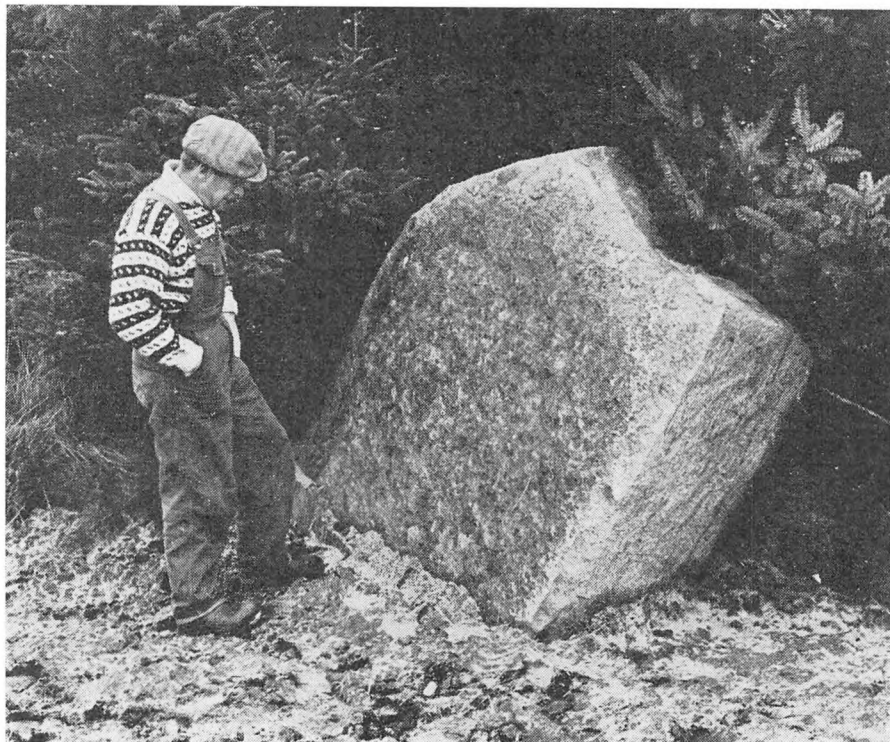
Et gravkammer i Gasse

I Gasse har museumsinspektør Olfert Voss ledet udgravningen af et gravkammer med gang fra øst; ved de fundne genstande kan graven dateres til den senere del af den yngre stenalder.

Gravens størrelse er ca. 2×2 meter, og dens højde omtrent 1,20 meter. Dækstenen, som ses på billedet øverst på næste side, er blevet rejst på højkant af en bulldozer. Gangen er antydet ved stenene nederst på billedet foroven på denne side.

Børneskeletterne i gravkammeret.

Landmand Johs. Bruun, Drengsted, foran gravkammerets dæksten.

I graven fandtes fire skeletter, hvoraf de to var børneskeletter. Skeletterne af de voksne var dynget sammen i den ene side af graven for at give plads til de to senere samtidigt begravede børn, som er døde i alderen ni og elleve år.

Foruden skeletterne lå der i graven en stridsøkse af enkeltgravstype og ni pilespidser, hvoraf de fire var slebne tværpile af enkeltgravsform, og blandt de andre var nogle med modhager.

Det er kun selve graven, der er blevet udgravet. Højen og gangen ind til gravkammeret bliver muligvis udgravet i efteråret 1966.

Job. Bruun.

Spredte indtryk fra min hjemby Aventoft

De barndomserindringer, som højskoleforstander Niels Bøgh Andersen, Jaruplund, her har samlet, giver et både alvorligt og fornøjeligt billede af et særpræget landsbysamfund, hvis nøjsomme og selvbevidste indbyggere det er værd at kende. Man må ønske, at denne artikel må blive forløberen for en bog om en barndom i et milieu, der i dag er forsvundet.

Da Tønder endnu var havneby, var Aventoft en lille bygd på en geestø på ca. 1×1 km ude i vadehavet. Ved en for tidlig inddigning kom sandøen til at ligge omgivet af åer, søer, sumpe og enge. Mange forhenværende småsøer, damme og »huller« ude i engene var dækket med sammenhængende bevoksning, så de med nød og næppe kunne bære en mand. Vi kaldte disse pletter for »sejkatter« – en vidunderlig tumbleplads for drenge med vove-mod, thi ofte røg man igennem og blev dækket med mudder fra top til tå. Den gamle geestø gemte ikke i sine højder rester af fortidskultur med undtagelse af en række brønde, der ved senere planering af sandlagene er kommet til syne. Måske drejer det sig her om ferskvandsbrønde, der en tid lang forsynede det ubeskyttede lavland med friskt vand. Men nede på bunden af Aventoft sø, dækket af ler og søens nedfaldsstoffer, fandt vi drenge en boplads fra den yngre stenalder. Hvor var vi stolte, da vi kom hjem med dejlige, slebne stenøkser og groft tilhuggede dagligdags redskaber.

På selve sandøens højde lå i min drengetid de stråttækte, duknakkede fiskerhuse, som i ældre tid var forsynede med katskår på vestsiden, der kunne opfange og aflede stormens vældige kræfter, da øen lå i det åbne hav. Kun ét hus er tilbage, hvor bygningstømmeret i det indre har bevaret et klart vidnesbyrd om den gamle bygningskonstruktion. Mange gamle huse i min drengetid havde lerstampede gulve, der blev strøet med hvidt sand, og mange mure var rejst i bindingsværk af soltørrede lersten. Kun et enkelt hus i bydelen »Hungerborg« bærer rester, der tyder på mere forfinet byggeskik med rundbuer om vinduerne og dekorative murstensskifter. Uden for husene var der endnu enkelte vippebrønde, men alle steder en lille mødding, der tydede på et lille kohold. Haverne var små og fattige på blomster. Degnens ugifte døtre, to gamle, ærværdige damer, havde et eventyr af en have, som vi børn beundrede gennem de halvtætte hegn. Ellers var det kun præstegården, der ejede en parklignende have med et vældigt kastanietræ, byens stolthed og glæde. Da en modernesindet præst, der anså det for vigtigere at få lys og luft ind i sine stuer end at værne om befolkningens ældgamle glæde, lod træet fælde, blev han jaget af by. Selv i dag giver landsbyen på trods af moderne bygninger et tydeligt psykogram af en viljefast, jordnær og selvbevidst befolkning.

Landsbyen ejede i min drengetid kun et til to spand heste, men hver mand havde sin båd, og der var typer fra den lille fine jagtbåd over fisker-

båden til søgangsådene, som var beregnet til transport af høet fra de af søer og åer omkransede enge. Hvad skulle man med heste, når hverken vogne eller heste kunne bevæge sig udenfor byens egentlig sandhøje.

Agerbrug fandtes så godt som ikke i byen, en undtagelse dannede kartoflerne, der groede fortræffeligt på den sandede jord. Det var kartoflerne og rødbederne, der var med til at bevare den fattige, men meget selvbevidste fiskerbefolknings holdning overfor de rige bønder ude fra marsken, hvor ingen ordentlige rødbeder og kartofler kunne gro. Vi frygtede og hadede disse rige bønder, når de i deres wiernervogne trukket af fyrige heste med nysølvbeslået seletøj kørte igennem Aventoft i de tidlige morgentimer til købstaden Tønder og kun havde en meget reserveret hilsen tilovers for Aventofterne. Men hvor var det dejligt om aftenen, når de mange puncher i »Den hvide Svane« i Tønder havde nedbrudt deres reservation, og de nu måtte køre fra hus til hus for at bede om kartofler og rødbeder. Det var dejligt for os drenge som for de voksne at føle de besiddendes overlegenhed.

Hver mand havde et par køer og et par hektar jord. Hø var der nok af, men det var vanskeligt at bjerge. Tidligt om morgenen ved firetiden stod man op om sommeren – kvinderne med deres hvide hovedklæde vandrede ud for at malke, mens mændene drog af sted for enten at slå høet eller efter vejringen sætte det i stakke for så senere at transportere det med både hjem til landsbyen. Sejl blev sjældent brugt. Bådene blev drevet frem med stage, den såkaldte »klo«. Mange af engene var omgivet af høje sivskove, der holdt enhver vind borte, og det tunge arbejde med le, river og fork fik sveden til at springe frem på en ulidelig måde. Madpakken var altid stor nok, men »æ skæggemand« var altid for lille. Man kendte ikke noget til moderne bakteriologi, så man drak af kanaler og mosehuller. Med begærlighed sugede vi vandet gennem et tot græs, for så havde man sikkerhed for, at ingen dyr kom med. Mavesygdomme kendte den hårdføre befolkning ikke noget til. Da heste og vogne kun kunne bruges i de færreste af de sumpede enge, blev høet læsset på trillebøre og kørt ud til den nærmeste grøft, her ladet på både og sejlet hjem til byen. Kunstigt gravede kanaler førte direkte op til byens højde. I høbjergningstiden var der ingen tid til fest og hvile. Det pinte mig meget, thi vi skulle altid slå hø i »æ fårstyk« på min fødselsdag. Da jeg kom i skole, blev jeg gjort til grin af mine kammerater, da læreren spurgte om, hvornår jeg havde fødselsdag, og jeg ud fra bitter erfaring svarede, som sandt var: »Vinne vi ska hug i æ fårstyk.«

Der var ikke mange vilde, større dyr i Aventoft. Ræven sås aldrig, harer var sjældne. Derimod var der et væld af fugle og mindre pattedyr, der holdt til i sumpede områder. Morsomst var den lille rørmus, der byggede sin smukke rede højt oppe i rørene. Odderen ødelagde ofte fiskernes ruser og kunne kun fanges i trådruser. Der var væselen, hermelingen og bruden,

men vi drenge var bange for dem. Sivskovene vrirmede med alle slags vandfugle. Vi holdt nu mest af blishønen, for her var muligheden for at samle æg i forårstiden. Vi vadede nøgne i det iskolde vand og kom ofte hjem med snese af de dejligste blishønsæg. Æghøsten var en rigtig drenge-sport. Der var viben og spætten, der var de vilde ænder, men jagten på deres æg var ikke helt inden for lovens grænser. Så var der snørejagten på brushøns. Hestehårsflettede snører blev sat ud på brunstpladserne, hvor brushanerne i kamp og elskovsleg glemte årvågenheden og derfor måtte vandre hjem i gryderne. Ænder og gæs var der mange af, og ved forårs- og efterårstide kunne de oversvømmede marker være sorte af fugle. Der var også fugle, som vi kun havde til vores glæde. Lærkesangen får en ganske ejendommelig klang i det åbne land med høj himmel, rørdrummen sendte sin melankolske lyd ind over byen særlig ude fra søen. Det er »æ Frismark bull, der brummer«, sagde vi drenge. Og så var der en kongelig trane, der forskrækkede både folk og dyr de få år, den vandrede majestætisk gennem sivskoven ved søens bred. Men først og fremmest var det fiskene, vi lærte at kende. For vi drenge skulle jo med »å æ sjø og æ strøm«. Der blev fisket ål med ruser, der blev stanget ål, der blev tattet ål, og på varme sommerdage blev ålene slået op fra siv og andre søvækster med »æ kejs«. Brasen, suder, gedder, og »ålændere« blev taget i sættegarn. Herude på vandet lærte jeg den fåmælte befolkning at kende. De fleste af Aventofterne levede i en panteistisk verden. Et enkelt grynt, en mærkelig stille bevægelse, et kort hvil midt i arbejdsgangen udstrålede sindets dybe rørelser. Det kunne være hårdt at være med på vandet. Der måtte til tider døjes kulde, ofte blev man gennemblødt, og i efterårssæsonen måtte man op for at tømme åluserne, før solen stod op. Man sov endnu, mens man drak morgenkaffen, man halvsov på vej ned til båden, hvor kun træsko- enes klapren på landevejen fyldte natten. Og så glæder og skuffelser alt efter fangsten. Men når vi var ude med »æ kejs« midt på dagen i strålende solskin, så kunne det være fest. En ål, der var over tre pund, kaldtes en »Kajfas« og så faldt fars replik altid: »Vinne en blot haj brænvín forn og æ ål igjen.« Mest spændende var vist nok tatningen i de mørke nætter. Åle- biddet skete kun i små intervaller en til to gange i løbet af natten. Det var vanskeligt at holde øjnene åbne i den vuggende båd, men når biddet kom, kunne vi sommetider trække hundrede til tohundrede pund ål op i løbet af en halv time. Også for botanikeren var egnen i min drengetid et Eldorado. Engene var fyldte med engkabbelejer, engelsk græs, sværdliljer m. m., og i markerne og i engene kunne man træffe de kødædende planter.

Befolkningen i Aventoft er vistnok af dansk rod. Sproget var i min drengetid dansk for den indfødte befolknings vedkommende med undtagelse af et par familier, der kunne tale frisisk. Men friserne må have boet lige op til byens højder. Lige vest for byen ligger den store gård »Fris-

Niels Bøgh Andersens far, Theodorus Andersen, f. 1879. Båden er en lokalt udformet type, som kun findes omkring Aventoft og på Vidåen. I Danmark har der fra gammel tid eksisteret en række typer inden for småbåde, hver knyttet til et bestemt geografisk område. I Brede er Nationalmuseet ved at indrette et museum for disse både i en gammel fabriksdal, og denne båd fra Aventoft er en af de første, der er overdraget til den nye samling.

mark«, og mange marknavne lige vest for byen er af frisisk oprindelse, således det lave markområde »Nomenhem«. Selve byens marknavne er

derimod mest danske. Næsten alle gamle familier ender på -sen, men i byen havde man den sjove skik, at børnene blev opkaldt efter den, der var mest fremtrædende i familien. Vi børn blev omtalt som Niels, Peter o.s.v. af Theodors, men nabobørnene f. eks. som Jens af Olgas. De fleste af Aventofterne var fiskere. Foruden »Frismark« havde vi kun en større gård i Aventoft by – »Vestergård«, der før i tiden tilhørte min familie. For flere hundrede år siden havde byen en slags herregård, »Fogedbøl«, der dog er helt jævnet med jorden, men ved ekspeditioner med spade fandt vi drenge dog alskens spændende ting. Den mest kendte ejer var Johan Prøjs og hans stolte, hovmodige frue, der i hovmod kastede sin ring i »Ringsværdsdam« med den bemærkning, at fattigdom, død og ulykke lige så lidt ville ramme hende, som hun ville få denne ring igen, men en gedde slugte den, og få dage efter blev denne fanget og bragt op på herregården, og ringen blev fundet. Det fortælles, at hun senere gik tiggende gennem Aventoft by og døde på fattiggården. Dette er dog ikke historisk korrekt. Foruden fiskerne havde byen en snedker, mens skomageren og skrædderen kun fandtes i Tønder. Byens stormænd var godsejeren fra »Frismark«, præsten og skolelæreren. Til dem talte man tysk. Præsten var repræsentant for himmeriget og blev behandlet derefter. Jeg kan huske som dreng, at hele forsamlingen rejste sig ved kaffebordet eller middagen, når der var barnedåb eller bryllup, såsnart præsten kom ind i stuen. Så opførte man sig pænt, så længe den høje herre var der. Når han gik, rejste man sig igen, og så kunne man »ha det glant igen«. Men befolkningen var ikke kuert af præsten. Folk var ikke religiøst grebne, så han havde ikke den rigtige magt over sjælene. Som nævnt blev en af præsterne jaget af by, fordi han fældede byens store kastanietræ. Min far har fortalt, at en anden præst, der ikke opførte sig, som han skulle, blev spærret inde i sprøjtehuset. Under ledelse af Hans Darum (han var fra Darum og meget tysk) til hest med en sabel fra 1871 spændt om maven gik en del af befolkningen bevæbnet med møjgrebe op til præstegården og arresterede Hans Højvelbårenhed.

Da byens befolkning klarede sig selv ved et måske trælsomt, men flittigt og trofast arbejde, og da den grænsede lige op til de fremmede frisere i »æ hærd« og de fattige øst for i »æ He«, var de meget selvbevidste og havde en stærk bypatriotisme. Hvordan vi så på friserne, har jeg allerede nævnt, men når de fattige på »æ He« ved årets store højtider kom til byen for at tigge, så fik de altid deres del, men samtidig følte befolkningen derved, at de tilhørte en særlig klasse. Betegnende for befolkningens selvhjulpenhed er følgende: da den første mand i Aventoft i 1927 tog imod arbejdsløshedsunderstøttelse, rejste det en storm af vrede, fordi han bragte skam over fællesskabet, da han sagtens kunne ernære sig ved at flette måtter. Befolkningen var i min drengetid selvhjulpne. At »ligge å æ sov« blev betragtet som en skam. Man tjente til dagligdagen ved fiskeri. Flere gange

Niels Bøgh Andersens mor, Ane Line Andersen, f. Bøgh (1884–1963). Under den første verdenskrig spandt hun al den uld, som familien skulle bruge. Foto 1949.

om ugen drog fiskerkonerne med deres tohjulede skubkærre til Tønder, Møgeltønder, Daler, Visby, Rørkær eller Jejsing for at sælge fangsten. Målt med nutidens forhold må det have været et trælsomt slid, men far fortalte for mig, hvordan man på sådanne ture, hvor benene bestemte tidens tempo, fik tid til samtaler, fik tid til tænkning, fik tid til at se og fik tid til at lade sindet hvile. Han sagde, at de havde en lykke i sindet, som nutidens mennesker ikke kender, men det kunne være hårdt. I snestorm blev vi drenge sendt af sted med lygter for at møde de hjemvendende og trække kærren for de udmattede koner gennem den ofte meterhøje sne og de store driver. Sneblindheden kunne bringe folk bort fra vejen og ind i ulykken. Hjemme blev der kartet og spundet. Min bedstefar gik endnu i hjemmelavet vadmestøj.

Om sommeren skulle der sørges for vinterforråd. Fiskene blev slagtet, saltet og tørret i solen og derefter hængt op i madranden, og om vinteren var det en dejlig delikatesse at få »en svejen skalle« – tørret fisk ristet over gløderne i ovnen. Ofte blev de stødt i en morter og blev strøet på fedtemaden. »Det er noget man kan spise, når man er halvdød,« var et stående udtryk. Naturligvis blev der slagtet og syltet, thi købemaden var dyr. Vinterarbejdet bestod for det meste i fletning og vævning af sivmætter og sivsko. Arbejdet blev underbetalt. Et dusin flettede og vævede mætter – hver målte ca. 40×100 cm – blev før den første verdenskrig betalt med 50 pf., så alle kan forstå, at hele familien måtte arbejde med. På halve fridage i skolen skulle hvert barn i ti-års alderen flette strenge til ca. seks

måtter. På normale skoledage til to måtter. Og det var sivfletningen, der holdt sulten fra dørene i de lange vintermåneder.

I gamle dage må der have været nogen søfart og noget havfiskeri. Omkring 1850 var der i Aventoft by et sejlførende skib, der må have drevet søfart og handel. For nogen tid siden så jeg et gammelt skibsbillede med ejernavn og byangivelse »Rosenkrans« – en bydel i Aventoft sogn.

Kulturlivet delte sig, både i det man kalder højkultur og folkekultur selv i en sådan lille landsby. Højkulturen knyttede sig nærmest til kirken og skolen. Det var her, vi hørte evangeliet, her hørte vi om Goethe og Schiller, men alt foregik på tysk. Med Vor Herre talt man kun tysk og ligeledes med de overnaturlige kræfter, følger, som enkelte familier havde. Min families fylgje var Sebastian, en stor sort mand, der viste sig og indvarslede store begivenheder. Han blev behandlet med al den omhu og respekt, et sådant væsen kunne forlange. Min oldemor, som blev hentet på Varde marked, fordi man der kunne få de smukkeste piger til den billigste pris, måtte lære en slags tysk, når hun påkaldte Sebastian til de store højtideligheder. Hun gik da ud i stalden og råbte op til loftet: »Sebastian kom nieder zu unsern«. Selv i danske hjem var bønnerne på tysk. Vanens magt er stor. Jeg afskaffede først den tyske aftenbøn, da jeg var sytten år gammel. Det var en mærkelig bøn. Den bestod af en tysk hoveddel (delen i det hellige tyske sprog) med en tilføjelse fra krigens udbrud i 1914, hvor vi bad Gud om – på dansk, at far måtte komme hel hjem fra krigen, og efter krigen en tak på dansk, fordi far kom hjem. Det er ejendommeligt at konstatere dette, siden jeg var så fanatisk dansk, at jeg brændte alle mine tyske bøger, da jeg var tolv år gammel. Kirken havde ellers ikke stor indflydelse på befolkningen. Besøget i kirken var normalt ringe. Jeg glemmer aldrig, hvor frygteligt det virkede på mig som dreng, at min tante, der var en virkelig kirkegænger, en søndag morgen kom ind til os og spurgte efter far og mor, og da hun fik at vide, at de ikke var hjemme, bemærkede hun, at de var hedninge, der ville rammes af Guds straf. Kun en gang om året var der stuvende fuldt i kirken. Alt det, der kunne gå, samledes deroppe, thi da kom missionæren og fortalte om sine oplevelser i Indien. Det var ikke for Gudsordets skyld, man kom, men denne mand repræsenterede aviser, ugeblade, radio, fjernsyn, film – et møde med den store, spændende verden. En gang imellem forsøgte man at vække befolkningen. »De hellige« kom, de blæste på basun hele dagen lang. Folk syntes, det var noget så kønt, men der var ingen, der blev omvendt. Alligevel var byen fuld af tro. Der var en Gud over dem. Der var en Gud, der fulgte dem, og han var levende, og de vidste, at han fulgte dem i alle deres gerninger og handlinger. De havde en tro, og meget vil moderne mennesker karakterisere som overtro. Mange var synske. De kunne nøjagtig forudse en begravelse i alle enkeltheder. Ved lyssignaler, der viste sig for dem, kunne de finde de

Theodorus Andersen har altid selv knyttet sine russer – her sætter han en til tørre.

drukne. De særligt benådede kunne se det, andre ikke så. Jeg er et barn af denne by og har selv oplevet ting og set ting, der vanskeligt kan lade sig forklare. Da min onkel faldt i krigen, vækkedes hele familien af et frygteligt spektakel, som om kælderhylderne var braset sammen i deres hus. Samme nat kom min onkel slæbende over gulvet til min bedstefars seng, så på ham med bedrøvede øjne, og gik sin vej igen. Denne nat blev han ramt, fik vi senere at vide, af en granat, der begravede ham sammen med andre nede i Frankrig. Fingerpalmerne og andre store stueplanter kunne sygne hen og gå ud. Det tydede på svær sygdom eller død for nære slægtninge. Når Mollers hund hylede om natten, så betød det dødsfald i landsbyen. Alle fyldtes med gru og gys, når hunden i timevis sad på landevejen og udstødte sine uhyggelige hyl. Byen havde sine to hekse – den gode og den onde. Den onde ejede en »Cyprianus« skrevet med menneskeblod. Da hun døde, arvede sønnen den. Han læste i den og blev sindssyg. Jeg kender mange recepter, der kan skade andre. Smører man grøn sæbe på

græs, så kan man ikke kerne smør af fløden, men lægger man en sølvdaler i en sådan forgjort fløde, så kan man kerne igen. Den gode heks var Malene. Hun hjalp ofte. Jeg hørte engang, at mine forældre talte om, at jeg var skrifuløs. Det måtte være en skrækkelig sygdom, så uden at min mor vidste det, fik jeg Malene til at binde en uldtråd om min ene fod, og jeg lever den dag i dag i bedste velgående. Under den første verdenskrig var ernæringen ringe, og kirtlerne svulmede på halsen. Så henvendte man sig i sin nød til Malene, og hendes råd hjalp: en tyk fed regnorm blev puttet i en flaske, stillet på komfuret, hvorefter regnormen opløstes til en vædske og en hud. Med vædsken blev kirtlerne smurt, og hævelsen forsvandt. Sådan set var der også megen almindelig overtro i landsbyen, gengangere, spøgelse og folk, der ikke kunne finde hvile i deres grav. Der var Ase, der hele sit liv havde sparet og spinket og nu rystede for dommedagen. Han var så gerrig, siges der, at han kogte grød for en hel måned af gangen. Til sidst blev grøden både grøn og muggen, så han næsten ikke kunne få den ned. Så gik han hen til vægskabet og hentede brændevinsglasset frem, og så sagde han: »Ase, nær do nu spiser grøden, får du en snaps.« Når han så havde fået grøden ned, så sagde han: »Ase, hvad du har sparet, har du tjent,« og så hældte han snapsen tilbage i flasken igen. Samtidig var han en lidenskabelig kortspiller, men han spillede kun med sig selv. Reel som han var, tabte han hver anden gang. Indsatsen var en snaps. Når han så havde tabt, henvendte han sig til sin imaginære modspiller og sagde: »Du vandt snapsen. Hva, vil do ikke ha den? Så tager jeg den selv.« Så krogede er sjælelivets veje. Nu kunne han ikke finde hvile i graven. Der var en fiot gravsten på hans grav, men den var lidt af en rokkesten. Når vi lagde hånden på den, kunne vi tydeligt mærke, at den rystede. Det var et uhyggeligt, velbehageligt gys, når vi skrækslagne løb vores vej.

Skolen var den store oplevelse. Tysk kunne vi ikke. Vi havde den almindelige Fibel med det første billede af »ein Igel« – et pindsvin. Læreren spurgte: »Was ist das?« Vi svarede: »das ist eine peineschweine«. Det var under den første verdenskrig. Lærere havde vi få af, og dem vi fik, var ofte nervesvækkede af krigens rædsler. Da jeg var elleve år gammel, skrev jeg første gang med blæk. De små bogstaver kunne jeg klare, men hånden rystede sådan, at jeg ikke kunne klare l og h og t og k. Den første tyske diktat, der hed »Lieber Freund«, fik jeg ved et held kun toogfyrretyve fejl i. Ved fire timers eftersidning og en gennemgribende, systematisk overvejelse og kombination nåede jeg op på tooghalvfjerds fejl. Pædagogikken var anderledes den gang. Her er en tysk stil: Ein mal fiel die kalte torte in Hans Darums sin laipæl, so das die splitter und stumper flogen ganz hinüber in Corlandsen sin kartøfler. Ich lif en fenn op, fenned, ein ravgal vejr, und die ko die best midt dass hal in das vejr, und ich troede die ganze welt var tumbe.«

Den tyske skole har betydet meget for mig. Den satte fantasien igang. Måske har ingen diktatsætning arbejdet så meget for mig som følgende: Dann fahren wir vielleicht, vermöge der Elektrizität, zum Monde. De to eneste ord jeg forstod var »Der Mond« og »fahren«. Med de andre uforståelige ord fik fantasien en flugt ind i det helt eventyrlige. Men der skete et vældigt indgreb i vanelivet ved afstemningen i 1920. Vi blev nationalt bevidste, og kunne som danske hverken synge med på »Deutschland, Deutschland über alles« eller »Schleswig-Holstein meerumschlungen«. Mangen violinbue blev knækket på vore stædige hoveder, men vi elskede læreren trods alt, og læreren elskede os. Man tugter jo den, man elsker, men alligevel blev vi sat uden for. På afstemningsdagen, der mindedes nogle år med blus på »Fogedbøl« og afbrænding af den slemme Cornelius Petersen, da måtte vi blive hjemme. Det gjorde ondt. For alle raske drenge vil gerne være med, hvor der sker noget. Men byen var en enhed trods alt. Naboskabet – de nærmeste – dannede en særlig enhed. De havde lysestager, »ligjern« og gilder fælles. Det kunne give anledning til kappestrid og ondskabsfuldheder. Man var forpligtet til gilderne, og man var forpligtet til at overgå naboerne. Min moder fik nærmest et nervesammenbrud efter et strålende gilde, der fuldt og helt kunne hævde sig, da nabokonen i sit krav om selvhævdelse udtalte, at den ene lagkage måtte man bruge en økse til at partere. Ja, selvhævdelsen kan ofte være forudsætningen for ondskaben.

Befolkningen talte dansk. Sproget i Aventoft og i den nærliggende by Humptrup regnes for det mest oprindelige og mest rene danske sprog, når det drejer sig om den lille verdensforeteelse. Sproget er intet tilfældigt, men det klanglige udtryk for menneskesindets nødvendige oplevelse i den indre og ydre verden i sin historie. Derfor ejer Aventoft-målet et væld af udtryk, der er skabt ud fra landets særlige situation – jord og vand i forskellige forbindelser – der end ikke findes i rigssproget. Alt fremmed og tysk, der ikke passer befolkningen, betegnes som noget artsfremmed, som noget tysk kram. Når vi unge skulle ud på tur, så kunne vor tyske nabo give os følgende råd: »Besøg den og den mand. Han er en god dansk mand.« Det betød ikke, at naboen var dansksindet, men den, han anbefalede, svarede til vore forestillinger om menneskelig anstændighed. Vi dannede et fællesskab i fælles livsopfattelse og livsvurdering, selv om den ene følte sig tysk og den anden dansk. En »Jyllænder« var udtryk for noget af det mest foragtede, man kendte. Jeg var en af de uheldige. Jeg var »Jyllænder«, fordi jeg var blevet døbt på dansk i Møgeltønder kirke. Det var en plet, der ikke kunne afvaskes, og det pinte mig usigelig meget, helt til jeg blev 10 år gammel. Jylland var jo i folkets bevidsthed det sorte Jylland med lyngpinde, træsko, hugorme, lus og snot. Der levede i befolkningen en forestilling om Danmarks ulykkestid efter statsbankerotten i 1813. Det levende og fornyede Danmark kendte man intet til så langt mod syd. Kun »Ugens

Nyheder« bragte dansk budskab til enkelte hjem. I de ældstes bevidsthed var København stadigvæk skyld i al ulykke. Når kaffen steg, var det Københavns skyld, og når man var utilfreds med priserne, henvendte man sig til der »Dänenkönig«. Moller skældte far og mor ud, når priserne steg. De måtte som danske bære en del af ansvaret. Det må dog siges, at mange søgte til vort hjem, når dyb sorg eller ulykke ramte hårdt. Mor havde en sjælden evne til at lytte og trøste.

1920 kom med nye muligheder. Mange var rede til at komme hjem. Gamle skuffer og gemmer åbnedes. Man søgte efter gemte ting, der kunne motivere den nye vej. Krigsmedaljer, gamle salmebøger, huspostiller og danske bibelbøger blev til introduktion for at kunne tale med far og mor om fremtiden. Der blev sendt danske som tyske til Danmark for at lære landet at kende. Men gamle åndshæmninger og forestillinger var stærkere end mødet med virkeligheden. Vi så noget enestående og forbavsende. »Men det var noget, danskerne kun havde lavet for at imponere os,« sagde vor tyske nabo. Man havde en mistanke om, at det var en slags potemkinske kulisser, man havde rejst for at lokke folk til et forrædderi mod gammel indstilling og retsopfattelse. »Ich bin deutsch, bis an die Knochen« var det tyske slagord. Vi drillede dem med, at knoglerne jo var danske. De hentede jo alle dansk flæsk i Ribe. Men efter afstemningen kom der folkeligt og åndeligt liv i den lille danske flok. Kontakten over grænsen blev udbygget. Der kom rige og fattige landsmænd til byen, fornemme og jævne på besøg. Alle bragte et stykke Danmark med. De gamle glemte ikke nederlaget og »forrædderiet«. Gamle farbror sagde en gang, da den fornemme, gamle fru Wright besøgte os, til denne fine dame under kaffebordet: Jeg ved godt, at I kun tænker på at give os en ordentlig begravelse for vor trofasthed. Men det bliver fandeme ikke sådan.«

Barn i landsbyen, omtrent alt var vi da fælles om. Vi udgør et fællesskab i dag. Vi levede en rig barndomstid, sindet var fyldt af megen glæde og megen frygt. Vi kom til at opleve en ny tid. 1918 kom revolutionen – de røde. Læreren fortalte os om revolutionen og dens idealer. Sidenhen blev han nazist. »Han fik redningsringen (naziemblemet) på i rette tid,« sagde befolkningen hånende. Endnu lyder hans ord i mine øren: »Aus dunkler Nacht, durch blutroten Morgen zum sonnigen Tage.« Vi drenge tog konsekvensen af vor tro på Gud, der stillede alle mennesker lige og havde skabt alt til fælles brug. Vi var kun 10–12 år gamle, da vi lærte noget andet. Der var få æbletræer i Aventoft by. Alle mennesker havde ret til æbler. Så drog vi afsted. Ved højlys dag plukkede vi æbler i byens haver. Folk undredes, da vi delte ud af dem.

Om aftenen genlød byen af skrig og skrål fra forpinte drenge, der på ny lærte virkeligheden at kende. Magten og brutaliteten sejrede over sindets renhed.

Niels Bøgh Andersen.

**Andels-
Svineslagteriet
i Kolding**

Grundlagt 1888

**Grænselandets liv
grænselandets sang**

møder De i

Aydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Paul Thomsen

Krusaa

*Kolonial, spirituosa, køkkenud-
styr, trikotage, herreekvipering*

**Besøg
landsdelens
museer**

Strik til hele familien

... men husk det skal være

mølægte

**Sønderborg
GARN**

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri

Jernbanegade 8, Tønder tlf. 2 15 50

Ladelund

Landbrugs og Mælkeriskole

Brørup station

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**Sønderjydsk
Tæppefabrik**

*A. R. Kjærby A-S
Højer*

Graasten Bank $\frac{1}{2}$

GRAASTEN

$\frac{1}{2}$ Sønderjydsk Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

Restaurant **Grænsen**

C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdals

BOGTRYKKERI

AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

HORSENS HAVN

- Mange moderne stykgodskraner
- 7,00 m vanddybde
- Havnen kan besejles dag og nat
- Store arealer ved kaj og jernbanespor ledige til udleje

Paasch & Larsen, Petersen

Aktieselskab

Horsens - Telefoner: 207 - 807 - 808

Aldrig læste bøger er død kapital Byt til andre bøger eller sælg

Se BOGBØRSEN på omslagets anden side.

Tønder Landmandsbank ^{A/s}

Kontorer i Tønder - Skærbæk - Ballum - Brede - Brøns - Bylderup Bov
Frifelt - Højer - Tinglev - Visby

UGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - tlf. 2 25 71

**Støt
vore
annoncører**

Tilbud og efterlysninger
så BOGBØRSEN
Optages gratis for abonn.
på Sønderjysk Månedsskrift

Morsø Støbegods

Aktieselskabet

N. A. Christensen & Co.

Kongelig Hofleverandør
NYKØBING MORS

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM ^{A/s} • VOJENS

Sønderjysk Månedsskrifts adresse: H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. Redaktørernes adresser: Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder. Viceskoleinspektør Chr. Stenz, Tøndervej 173, Åbenrå. Cand. polit. Inger Bjørn Svensson, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. - Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri, Tønder.